

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული
უნივერსიტეტი

მირიან ხოსიტაშვილი

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის
ეთნოდემოგრაფიული, სოციალური და სამეურნეო
პრობლემები, მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე

ისტორიის დოქტორი როზეტა გუგუჩიანი

თბილისი

2018

ს ა რ ზ ე ვ ი

ანოტაცია	3
შესავალი	5
თავი I. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის საზღვრების ცვალებადობის ისტორია, გეოგრაფიული და ადმინისტრაციული დახასიათება.....	9
§1. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის საზღვრების ცვალებადობის ისტორია	9
§2. თბილისის რაიონების საზღვრების აღწერა ტოპოგრაფიული რუკის მიხედვით	12
§3. თბილისის და მისი შემოგარენის გეოგრაფიული მდებარეობა.....	43
§4. ზოგიერთი მოსაზრება თბილისის საგარეუბნო ზონის განვითარების პერსპექტივებთან დაკავშირებით.....	51
თავი 2. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის განვითარების ისტორია, გეგმები და მათი ანალიზი	59
თავი 3. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ეთნოდემოგრაფიული, სოციალური და სამეურნეო პრობლემები XX საუკუნის II ნახევრიდან დღემდე	67
§1. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული დახასიათება (სოფელი დილომი).....	67
§2. დემოგრაფიული მდგომარეობის საკითხები თბილისსა და მის შემოგარენში ...	72
§3. მოსახლეობის რიცხოვნობა და რიცხოზრივად უპირატესი ეროვნება დასახლებების მიხედვით.....	86
§4. მიგრაციული პროცესების ეთნოგრაფიული ასპექტები	98
თავი 4. საქალაქო აგლომერაცია და მასთან დაკავშირებული პერიპეტიები	103
§1. თბილისის საგარეუბნო ზონისა და საქალაქო (ურბანული) აგლომერაციის ურთიერთმიმართების ისტორიული და კულტურულ-სოციალური ასპექტები....	104
§2. ქ. რუსთავის, ქ. მცხეთისა და გარდაზნის მუნიციპალიტეტის მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმები, მოსახლეობის ყოფითი პრობლემატიკა და განვითარების პერსპექტივები თბილისის ურბანული აგლომერაციისა და საგარეუბნო ზონის ფარგლებში.....	120
§3. სოციალურ-დემოგრაფიული ტენდენციები თბილისის აგლომერაციაში	133
§4. აგლომერაციების მართვის მოდელები საქართველოს პრაქტიკაში	145
დასკვნა.....	155
გამოყენებული ლიტერატურა.....	163

ანოტაცია

თანამედროვე საქართველოს ურბანულ განვითარებას ბევრი თანმხლები პრობლემა ახლავს: შიდა მიგრაციული პროცესებისაგან გამოწვეული თბილისის მოსახლეობის რაოდენობის სერიოზული ზრდა, ამას ერთვის, ზოგადად, მოსახლეობის მობილობის ზრდა. აქტუალურ პრობლემად იკვეთება საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების აუცილებლობა, აგრეთვე, შრომის ბაზრისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ადვილად ხელმისაწვდომობისა და დასაქმების პრობლემები ქვეყნის სხვა ქალაქებსა თუ სოფლებში.

ურბანიზაციასთან ერთად წარმოიქმნა განსახლების ახლებური ფორმა – ურბანული აგლომერაცია. საქალაქო ურბანიზაცია გულისხმობს რამდენიმე დიდი დასახლებული პუნქტის, მეტწილად ქალაქური ტიპის, კომპაქტური დაჯგუფების ერთობლივ აღქმას, რადგანაც მათ შორის არსებობს მჭიდრო კომუნიკაცია, ზოგიერთი დასახლება სულაც ერწყმის მეორეს, ან მათ შორის არსებობს ერთგვარი საკომუნიკაციო დერეფანი და იკვეთება ინტენსიური საწარმოო, სატრანსპორტო და კულტურული კავშირები. საქართველოს მაგალითზე ამგვარი ურბანული აგლომერაციის მაგალითია თბილისი და მისი საგარეუბნო ზოლი.

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზოლის ჩამოყალიბებამ ბუნებრივად განაპირობა ურბანული აგლომერაციის სამეცნიერო კვლევის აუცილებლობა, კვლევა წარმოაჩენს ამ ტიპის გაერთიანების წარმოქმნის ისტორიას, თანამედროვე სოციო-კულტურული პრობლემებსა და განვითარების პერსპექტივებს. მნიშვნელოვან გამოწვევად ითვლება დემოგრაფიული მდგომარეობის გაანალიზება წარსულისა და დღევანდლობის მაგალითზე ეთნიკური სურათის გათვალისწინებით. სადისერტაციო ნაშრომში განხილულია თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის განვითარების პერსპექტივები და გამოთქმულია რეკომენდაციები, რომლებიც ხელს შეუწყობს პრობლემების გადაჭრას.

Annotation

The urban development of modern Georgia is accompanied by a number of related problems: a significant growth in Tbilisi population due to internal migration processes followed by a rise in population mobility in general. The necessity of improvement of communication infrastructure, easy access to labor market and cultural educational centers and unemployment problems in towns and villages throughout the country is a topical problem.

An urban agglomeration, a new form of resettlement, occurred together with the urbanization. City urbanization implies a joint perception of several large urban type settlements and compact groups. Due to close communication between them, some settlements merge with the other or there is a certain kind of communication corridor; intense industrial, transport and cultural relations are formed. In the case of Georgia Tbilisi and its suburban area is an example of this kind of urban agglomeration.

Naturally, the formation of Tbilisi and its suburban zone as part of the urban agglomeration in this form, has led to the need for scientific research of its history, modern social and cultural problems and development prospects. *The analysis* of the demographic pattern in the context of past and current situation considering ethnic picture is also a significant challenge. The present dissertation work discusses the perspectives of development of Tbilisi and its suburban zones and provides recommendations contributing to the solution of the problems.

შესავალი

თბილისსა და მის მიდამოებს საკვანძო ადგილი უჭირავს არამხოლოდ საქართველოში, არამედ სამხრეთ კავკასიის რეგიონში. თბილისის განსაკუთრებული მდებარეობისა და ეკონომიკური მნიშვნელობის გამო, ის მუდმივად იქცევა ყურადღებას სხვადასხვა სახელმწიფოების მხრიდან. თბილისი, მისი ისტორიის ყველა ეტაპზე, ქართველთა პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების ცენტრს წარმოადგენს. მართალია, თბილისი, პერიოდულად (ზოგჯერ ხანგრძლივი დროითაც) მტრების ხელში გადადიოდა, მაგრამ ეს განსაკუთრებული როლი ქალაქს არასოდეს დაუკარგავს. თბილისი კავკასიის ცენტრსაც წარმოადგენდა. აქედან გამომდინარე, თბილისისკენ მუდმივად მოისწრაფოდნენ სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლები. ოდითგანვე მულტიეთნიკურობა თბილისისთვის დამახასიათებელი მოვლენა იყო. ამავე დროს ის ჩამოყალიბდა როგორც განსაკუთრებული ეთნოგრაფიული ერთეული, სწორედ მისი გამორჩეული როლის გამო. ყველა ეთნოსის წარმომადგენელი, რომელიც თბილისში გადმოდიოდა საცხოვრებლად მალევე ითვისებდა ადგილობრივი ყოფა-ცხოვრების წესებს და თბილისელად ყალიბდებოდა.

საქართველოს დედაქალაქის შესახებ ბევრი ნაშრომი დაწერილა და ცხადია კვლავაც ბევრი დაიწერება. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის განვითარების პროცესს მრავალი პრობლემა ახლდა და ქალაქი დღესაც რთული გამოწვევების წინაშე დგას. იკვეთება შემდეგი პრობლემები: საქართველოს შიდა მიგრაციული პროცესები, თბილისის მოსახლეობის რაოდენობის მასშტაბური ზრდა, ამას ერთვის ზოგადად, მოსახლეობის მობილობის ზრდა; აქტუალურ პრობლემად იკვეთება საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების აუცილებლობა, აგრეთვე, შრომის ბაზრისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ადვილად ხელმისაწვდომობისა დასაქმების პრობლემები. თბილისისთვის მნიშვნელოვანი პრობლემა დემოგრაფიული მდგომარეობა, ასევე განსახლების ახლებური ფორმა. ყურადღება მისაქცევია საქალაქო და სასოფლო დასახლების ურთიერთმიმართების საკითხი თბილისის ადმინისტრაციულ საზღვრებში.

თბილისი და მისი საგარეუბნო ზოლი მოქცეულია ერთიან დიაქრონულ ჭრილში სხვა რამდენიმე დიდ დასახლებულ პუნქტთან. ესენი არის: მცხეთა, რუსთავი, გარდაბანი, მარნეული და მათი ორგანული ერთობლიობა. სწორედ ამ კონტექსტშია გასააზრებელი არსებული ეტაპი თბილისის ფუნქციურ-სივრცითი განვითარებისა. წინამდებარე ნაშრომი სწორედ ამ უმნიშვნელოვანესი საკითხების ახლებურ გააზრებას ეფუძნება. ასევე განხილულია სამომავლო პერსპექტივები, საერთაშორისო გამოწვევები და პრობლემების გადაჭის გზები. ზემოთ ხსენებული საკითხების განხილვა ეთნოლოგიურ ჭრილში საკითხის ახლებურ და უნიკალურ ცდას წარმოადგენს, რაც ნაშრომს გარკვეულ ორიგინალურობას სძენს. ნაშრომი ერთი ნაწილი სარეკომენდაციო ხასიათისაა, პირველ რიგში, თბილისის მუნიციპალიტეტის ხელმძღვანელობისთვის და შემდგომ საქართველოს ხელისუფლებისთვის. ქვემოთ განხილული საკითხები და გამოთქმული რეკომენდაციები გასათვალისწინებელია ჩვენი დედაქალაქის და მისი საგარეუბნო ზონის შემდგომი განვითარების პოლიტიკის დაგეგმვისას. ამდენად ნაშრომს პრაქტიკული მნიშვნელობა გააჩნია.

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ეთნოდემოგრაფიული, სოციალური და სამეურნეო პრობლემების (მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე) კვლევის დროს, დამუშავდა დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურა, სხვადასხვა პერიოდში შედგენილი თბილისის განვითარების გენერელური გეგმები, ამ გეგმათა განხორციელების ასპექტები, სტატისტიკური ინფორმაცია და ყოველივე ეს შედარებულია თანამედროვე ეთნოგრაფიულ მასალასთან. წამოჭრილ საკითხებთან დაკავშირებით არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზის შედეგად ჩამოყალიბდა კვლევის ძირითადი თემატიკა: თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის საზღვრების ცვალებადობის ისტორია, გეოგრაფიული და ადმინისტრაციული დახასიათება; თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის განვითარების ისტორია, გეგმები და მათი ანალიზი; თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ეთნოდემოგრაფიული, სოციალური და სამეურნეო პრობლემები, მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე; საქალაქო აგლომერაცია და მასთან დაკავშირებული პერიპეტიები.

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ეთნოდემოგრაფიული, სოციალური და სამეურნეო პრობლემების (მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე) კვლევის

მიზნით, პირველ ეტაპზე დამუშავდა წყაორები. ისტორიული და თანმედროვე ვითარების შესწავლის დროს წყაოოდ გამოყენებულ იქნა სხვადასხვა პერიოდის დოკუმენტრი მასალა, ნორმატიული აქტები და სხვ. მაგალითად, ტფილისის სოციალისტური რეკონსტრუქციისათვის ქალაქის აგეგმვის პროექტი; თბილისის ურბანული განვითარების შეჯერებული კონცეფცია; საქართველოს მთავრობის 2014 წლის 13 მარტის N226 დადგენილებით დამტკიცებული „საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის მართვის სტრატეგია“; საქართველოს მოსახლეობის 1989, 2002 და 2014 წლების საყოველთაო აღწერების მასალები; საქართველოს რეგიონული განვითარების ამსახველი დიაგნოსტიკური მოხსენება; საქართველოს რეგიონული განვითარების 2010-2017 წწ. სახელმწიფო სტრატეგია და ა. შ.

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ეთნოდემოგრაფიული, სოციალური და სამეურნეო პრობლემების (მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე) შესწავლის პერიოდში მოძიებული და გაანალიზებული სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა იძლევა საინტერესო სურათს: არსებობს სტატისტიკური მასალა, ხალხთა აღწერილობის შედეგები (სხვადასხვა პერიოდისა), დემოგრაფიული ვითარების მაჩვენებელი მასალა და სხვ. სამეცნიერო კვლევათა არეალი გავრცობილია რამდენიმე სამეცნიერო დისციპლინის ფარგლებში: ისტორია, ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია, სოციოლოგია, არქიტექტურა, ეკონომიკა, ურბანისტიკა და სხვ.

ეკომიგრაციისა და შრომითი მიგრაციის საკითხებზე მუშაობის დროს გამოყენებულ იქნა თამაზ ფუტკარაძის მონოგრაფიასა და ცალკეული სტატიებში გამოთქმული ზოგადი დასკვნები. თბილისისა და ამისი საგარეუბნო ზოლის ეთნოგრაფიის კვლევის დროს დავეყრდენით იოსებ გრიშაშვილის, ჯუანშერ სონდულაშვილის, ნანული აბესაძის, გიორგი ჯალაბაძის, თემურაზ ჩიქოვანის, როლანდ თოფჩიშვილის, თეიმურაზ გვიმრაძის და სხვ. ნაშრომებს.

თბილისის ისტორია სათანადოდაა შესწავლილი შოთა მესხიას, დავით გვრიტიშვილის, მამია დუმბაძის, აბელ სურგულაძის, თეიმურაზ ბერიძის, და სხვათა მიერ.

დემოგრაფიული ვითარება შესწავლილი და გაანალიზებულია ა. კაცაძის, შ. კაკურიას, ა. თოთაძის გამოკვლევებში.

თბილისის ურბანულ სივრცეზე, მისი პრობლემებსა და პერსპექტივებზე მსჯელობენ ვ. ვარდოსანიძე, პ. ძიძიგური, ნ. ჩხეიძე, ა. რონდელი და სხვ.

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზოლის ისტორია, ეკონომიკა, პრობლემები განხილულია ა. სონდულაშვილის რ. კვერენჩხილაძის, რ. კალანდაძის, ლ. ჩიჯავაძის, ნ. იაშვილის, გ. კვაჭაძის, შ. კიმოთაძის, ალ. კუჭუხიძის, ა. მამნიაშვილის, ლ. მდინარაძის, გ. შავდიას და სხვა მკვლევართა შრომები.

კვლევის მეთოდოლოგია დამყარებულია ქართული ეთნოლოგიური სკოლის გამოცდილებაზე. ნაშრომი შესრულებულია ისტორიული ეთნოლოგიის ჩარჩოებში. შევეცადე, რომ თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ეთნოდემოგრაფიული, სოციალური და სამეურნეო პრობლემები (მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე) ისტორიული განვითარების დინამიკაში წარმომეჩინა და გამომეველინა განვითარების ეტაპები და ცვალებადობის განმაპირობებელი მიზეზები.

კვლევის დროს გამოყენებულ იქნა როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე გამოთქმული ძირითადი დასკვნები და შედეგები, ამავე დროს, სავსე ეთნოგრაფიული კვლევის საფუძველზე მოძიებული მასალა.

გამოყენებულ იქნა ქართულ ეთნოლოგიაში აპრობირებული კვლევის შემდეგი მეთოდები: კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი, დოკუმენტების ანალიზის მეთოდი, სტატისტიკური მეთოდი, ინტერვიურების მეთოდი, ვიზუალური ანთროპოლოგიის მეთოდი და სხვ.

თავი I

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის საზღვრების ცვალებადობის ისტორია, გეოგრაფიული და ადმინისტრაციული დახასიათება

§1. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის საზღვრების ცვალებადობის ისტორია

დიდ ქალაქთა საგარეუბნო ზონის ტერიტორიის განსაზღვრა სპეციალისტთა შორის, ყოველთვის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა, რაც ასახულია სხვადასხვა წლებში არსებულ სამეცნიერო დისკურსშიც. ბუნებრივია, ყოველ სამეცნიერო მოსაზრებასა და რეკომენდაციას მაშინ აქვს მნიშვნელობა, როდესაც ხედვა სიღრმისეული კვლევის შედეგია და ყოველი ავტორისეული თეზა მკაფიოდაა ჩამოყალიბებული და განსაზღვრული. ამასთანავე, გარდა მეცნიერული ხედვისა, არსებობდა პოლიტიკური ნება, რომელთა საფუძველზე ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე იქმნებოდა თბილისის განვითარების გეგმები.

თბილისი და მისი საგარეუბნო ზოლი მოქცეულია ერთიან დიაქრონულ ჭრილში სხვა რამდენიმე დიდ დასახლებულ პუნქტთან. ესენი არის: მცხეთა, რუსთავი, გარდაბანი, მარნეული და მათი ორგანული ერთობლიობა.

თბილისის საგარეუბნო ზონა მოიცავს ტერიტორიას რომელიც თბილისის ადმინისტრაციულ ფარგლებში შევიდა 2007 წლის მთავრობის გადაწყვეტილებით და დღესაც გარკვეულ წილად სასოფლო დასახლების ფორმით ხასიათდება.

მეცხრამეტე საუკუნიდან იწყება საქართველოს ქალაქებში მოსახლეობის მატების პროცესი. ქალაქის მოსახლეობა 1913 წელს უდრიდა 486,5 ათასს, ხოლო 1959 წელს კი უკვე – 1696 ათასს, ე. ი. იგი თითქმის სამნახევარჯერ გადიდა. შესაბამისად შეიცვალა ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის თანაფარდობა. 1913 წელს საქართველოს ქალაქებში ცხოვრობდა მთელი მოსახლეობის 19,4 პროცენტი, ხოლო 1959 წელს კი – 42 პროცენტი (გუგუშვილი 1963).

საკმაოდ რთულად მიმდინარეობდა თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზოლის მკაფიოდ ჩამოყალიბების პროცესი. მოკლე ისტორიული მიმოხილვა გვამღევს შემდეგ სურათს: ქალაქ თბილისის და მისი მიმდებარე არეალის განსაზღვრის ეტაპების განხილვა, უაღრესდ საინტერესოა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921) არსებობის დროს ქვეყნის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობა რუსეთის იმპერიის ბოლო პერიოდის სქემას იმეორებდა: აღმოსავლეთ საქართველო (ზაქათალის ოლქის გარდა) შედიოდა ე. წ. ტფილისის გუბერნიაში. გუბერნია დაყოფილი იყო მაზრებად და რაიონებად. საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ, დაწყების მიუხედავად, ბოლომდე ვერ მოასწრო ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული რეფორმის ჩატარება. 1921 წლის 21 თებერვალს საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებულ საქართველოს კონსტიტუციაში ვკითხულობთ: „ადმინისტრაციული დაყოფა და თვითმმართველ ერთეულთა საზღვრების დაწესება და შეცვლა სწარმოებს მხოლოდ კანონმდებლობითის წესით“ (საქართველოს კონსტიტუცია 1990: 459).

1921 წელს რუსეთმა მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია და ანექსია. ახალი პოლიტიკური და ეკონომიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, ბოლშევიკური ხელისუფლება შეუდგა საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის გარდაქმნას. 1922 წელს ჩამოყალიბდა 17 მაზრა, მათ შორის ტფილისისა, ხოლო 1928 წელს შეიქმნა ოლქი – მსხვილი ადმინისტრაციული ერთეული. იმავე წელს გაერთიანდა ტფილისისა და დუშეთის მაზრები. 1930 წლიდან ოლქები და მაზრები დაიყო რაიონებად, ჩამოყალიბდა 5-საფეხურიანი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული სისტემა (ამავე დროს საქართველო გააერთიანეს ამიერკავკასიის ფედერაციაში). ამიერკავკასიის ფედერაციაში შედიოდა საქართველოს სსრ ავტონომიური რესპუბლიკა და ერთი ავტონომიური ოლქი, 4 ოლქი (მათ შორის, ტფილისისა), 6 მაზრა და ფოთის საქალაქო საბჭო, 65 რაიონი (მათ შორის, ტფილისის საქალაქო რაიონები). 1930 წლიდან ოლქები და მაზრები გაუქმდა, 1936 წლიდან კი – ამიერკავკასიის ფედერაციაც (კუპატაძე 2009: 125-127).

XX საუკუნის 50-იანი წლების დასასრულს ზოგიერთი მკვლევარი თბილისის საგარეუბნო ზონას აკუთვნებდა 11 რაიონს, ზოგიერთი კი თვლიდა, რომ საგარეუბნო ზონა განისაზღვრებოდა 9, 7 და 4 რაიონით. ამ პერიოდში სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციის საკითხებზე მომუშავე ჯგუფმა, რომელიც საქართველოს სოფლის მეურნეო-

ბის სამინისტროსთან მოქმედებდა, ხუთი რაიონი გამოყო: 1. სამგორის, 2. მარნეულის, 3. ბოლნისის, 4. თეთრიწყაროსა და 5. მცხეთის.

თბილისის რაიონის ტერიტორია 1.171,8 კვ. კმ-ს ითვლიდა. მასში შედიოდა 1 ქალაქის ტიპის დაბა (ავჭალა) და 59 სოფელი, რომლებსაც აერთიანებდა შემდეგი სასოფლოსაზოგადოებრივი ერთეულები: ახალსოფლის, გლდანის, დიდი ლილოს, დიდმის, თელეთის, კოჯრის (ცენტრით ტაბახმელაში), კუმისის, ლისის, მარტყოფის, ნორიოს, სოღანლუღის, ცხვარიჭამიას, წყნეთის (Грузинская ССР. Административно-территориальное деление 1949: 77). საგულისხმოა, რომ თბილისის რაიონში საკუთრივ ქალაქი თბილისი არ შედიოდა. 1951 წელს კვლავ შეიქმნა ოლქები, თბილისის ოლქში 29 რაიონი შევიდა.

2006 წელს თბილისის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული სტრუქტურა, როგორც უკვე მრავალგზის აღინიშნა კიდევ შეიცვალა, დედაქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრები გაფართოვდა შემოერთებული სოფლების ხარჯზე. ამასთან, შემოერთებულმა სოფლებმა (სოფლის) სტატუსი შეინარჩუნეს. მაგრამ ეს ცვლილებები თბილისის ურბანული აგლომერაციის ფორმირების საკითხს არ შეხება, მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთ მოხსენებულ დოკუმენტში – „ქ. თბილისის ურბანული განვითარების შეჯერებული კონცეფცია“ – მოცემულია თბილისის ურბანული აგლომერაციის მართვის შესაძლებლობები, თუმცა შემოერთებული სოფლებისთვის არსებითად შეიცვალა განვითარების ტემპი.

როგორი იყო სამეცნიერო დისკურსი? საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტისა და საწარმოო ძალების შემსწავლელი საბჭოს განსაზღვრით, ჩამოთვლილი რაიონები საკმარისი არ იყო საგარეუბნო ზონისათვის და მას უნდა დამატებოდა კიდევ ხუთი მიმდებარე რაიონი: დმანისის, წალკის, დუშეთის, კასპისა და საგარეჯოსი (სონდულაშვილი 1997: 67).

ნ. იაშვილს მიაჩნდა, რომ უნდა დაზუსტებულიყო ცნებები – „საგარეუბნო სოფლის მეურნეობის ზონა“ და „სასურსათო ბაზა“. „ეს ორი ცნება, – აღნიშნავდა მკვლევარი, – არ არის თანდგენილი. სასურსათო ბაზა შეიძლება მოეწყოს საგარეუბნო ზონის გარეშეც პროდუქტების ხშირად შორიდან მოსაწოდებლად მუდმივად თუ დროებით. თუმცა ამ გაგებით სასურსათო ბაზა უმჯობესია საგარეუბნო ზონაში თავსდებოდეს და არ იყოს საჭირო მისი ორგანიზაცია ამ ფარგლებს გარეთ“ (იაშვილი 1959: 48).

§2. ქ. თბილისის რაიონების საზღვრების აღწერა

ტოპოგრაფიული რუკის მიხედვით

ქალაქ თბილისის საგარეუბნო ზონის საზღვრების დადგენის საკითხებზე მსჯელობისას წყაროდ გამოყენებული თბილისის საკრებულოს 2007 წლის გადაწყვეტი-

ლება თბილისის რაიონების საზღვრების დადგენის შესახებ. ამ წყაროს მიხედვით სახე-ზე გვაქვს შემდეგი მოცემულობა:

ქალაქ თბილისის რაიონების საზღვრები ტოპოგრაფიული რუკის მიხედვით ძველი თბილისის რაიონის საზღვრისა ამგვარია:

საზღვარი ისანი-სამგორის რაიონთან

საზღვარი იწყება არსენალსა და ელიას დასახლებას შორის არსებული ხევის რკინიგზის ხაზთან გადაკვეთის წერტილით, საიდანაც საზღვარი რკინიგზის ხაზს მთლიანად ტოვებს რა ისანი-სამგორის რაიონის ფარგლებში, მიჰყვება მას თელავის ქუჩის გადაკვეთამდე და შემდეგ მიჰყვება თელავის ქუჩის ღერძს ქეთევან წამებულის (ყოფილი შაუმიანის ქუჩა) გამზირის ღერძის გადაკვეთამდე, უხვევს მარჯვნივ და გასდევს ქეთევან წამებულის გამზირის ღერძს 300 არაგველის აღმართის დასაწყისამდე, სადაც უხვევს მარცხნივ და 300 არაგველის ობელისკის მიმართულებით წარმოსახვითი სწორით მიემართება მდ. მტკვრის ღერძამდე; შემდეგ მიუყვება მდ. მტკვრის ღერძს პეტრე ბაგრატიონის ძეგლამდე, უხვევს და მარჯვნივ იტოვებს რესტორან „კრწანის“ ავტოსადგომით და უერთდება გორგასალის ქუჩის ღერძს; აქედან საზღვარი მიუყვება გორგასალის ქუჩის ღერძს ჟანი კალანდაძის (ყოფილი ბევრეთის) ქუჩის ღერძის გადაკვეთამდე; უხვევს მარჯვნივ ჟანი კალანდაძის ქუჩაზე და გასდევს მას ბევრეთის (ჟანი კალანდაძის) ქუჩის ბოლო წერტილამდე. შემდეგ საზღვარი აუვლის კარიერს ჩრდილოეთის მხრიდან, მიუყვება თაბორის ქედის სამხრეთით მდებარე ხევის კალაპოტს თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვრამდე.

საზღვარი დიდგორის რაიონთან მიუყვება თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს კოჯრის გზატკეცილამდე, გასდევს კოჯრის გზატკეცილის ღერძულა ხაზს ოქროყანის განაშენიანების ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვრამდე, შემოუვლის ოქროყანის დასახლებას მთაწმინდის პარკის საკადასტრო ერთეულის საზღვრის გადაკვეთამდე, მიუყვება მთაწმინდის პარკის საკადასტრო ერთეულის საზღვრის გადაკვეთამდე, მიუყვება მთაწმინდის პარკის საკადასტრო ერთეულის საზღვარს 850,0 მ ნიშნულის იზოჰიფსის გადაკვეთამდე და მიუყვება აღნიშნულ ჰორიზონტალს თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვრამდე; შემდეგ მიუყვება მას ჩრდილო-დასავლეთით 1,0 კმ მანძილზე.

საზღვარი ვაკე-საბურთალოს რაიონთან უხვევს ჩრდილოეთით ვარაზისხევის გადაკვეთამდე, მიუყვება ვარაზისხევს კ. კეკელიძის ქუჩამდე, შემდეგ კ. კეკელიძის ქუჩის ღერძის გაყოლებით ეშვება და უერთდება ი. ჭავჭავაძის გამზირს. აქედან საზღვარი მიუყვება ი. ჭავჭავაძის გამზირის ღერძს, მოიცავს ი. ჭავჭავაძის გამზირის N5, 3, 1 – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამკურნალო-დიაგნოსტიკური ცენტრის, ჰერასამეანო გინეკოლოგიური კლინიკის (ყოფილი მე-4 მთავარი სამმართველოს საავადმყოფო-პოლიკლინიკის შენობა) და ივ. ჯავახიშვილის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის მონაკვეთების საზღვარს, უერთდება ვარაზისხევის ქუჩის ღერძს, მიუყვება მას და ეშვება გმირთა მოედანზე. აქედან თამარ მეფის (ყოფილი ჩელუსკინელების ქუჩა) გამზირის ღერძით, მოიცავს რა თამარ მეფის სახელობის ხიდს მთლიანად, უერთდება მდ. მტკვრის ღერძს.

საზღვარი დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონთან მდ. მტკვრის ღერძის გასწვრივ საზღვარი აღმა (ჩრდილო-დასავლეთით) მიუყვება მდ. მტკვრის კალაპოტის ღერძს, მოიცავს მუშტაიდის (ყოფილი ს. ორჯონიკიძის სახელობის) პარკის ტერიტორიას და დიდუბის (ყოფილი ვ. მაიაკოვსკის ქუჩა) ქუჩის ღერძის გაყოლებით კვეთს გ. ცაბაძის (ყოფილი ე. ტელმანის ქუჩა) ქუჩის ღერძს. ამ წერტილიდან საზღვარი მიუყვება გ. ცაბაძის ქუჩის ღერძს მ. წინამძღვრიშვილის (ყოფილი კლარა ცეტკინის ქუჩა) ქუჩის ღერძის გადაკვეთამდე; მიუყვება წინამძღვრიშვილის ქუჩის ღერძს თამარ მეფის გამზირის (ყოფილი ჩელუსკინელების ქუჩა) ღერძის გადაკვეთამდე; მიუყვება თამარ მეფის გამზირის ღერძს ვაგზლის მოედნამდე, შემოუვლის მოედანს სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდან გ. დოლიძის (ყოფილი ნ. გოგოლის ქუჩა) ქუჩის ღერძის გაყოლებით კ. ფოცხვერაშვილის ქუჩის ღერძის გადაკვეთამდე. საზღვარი გრძელდება ნ. ფიროსმანის ქუჩის ღერძის გაყოლებით კ. ფოცხვერაშვილის ქუჩის ღერძის გადაკვეთამდე. შემდეგ საზღვარი გრძელდება ნ. ფიროსმანის ქუჩის ღერძის გ. ჩიტაიას ქუჩის ღერძის გაყოლებით უხვევს ჩრდილოეთით რკინიგზის ხაზს, ისე, რომ რკინიგზის ხაზი მთლიანად ყვება დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონის საზღვრებში და უერთდება არსენალსა და ელიას დასახლებას შორის არსებული ხევისა და რკინიგზის ხაზის გადაკვეთის წერტილში მდებარე საზღვრის საწყისს.

დიდგორის რაიონის საზღვრების აღწერა

ისანი-სამგორის რაიონთან საზღვარი საწყისი წერტილი მდებარეობს თბილისის ძველი ადმინისტრაციული საზღვრისა და თელეთის ქედის გადაკვეთაზე. საზღვარი საწყისი წერტილიდან მიემართება 2.0 კმ მანძილზე (საზღვარი მთლიანად ემთხვევა თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს) და უხვევს ჩრდილო დასავლეთისაკენ 1,5 კმ-ზე თაბორის ქედის სამხრეთით მდებარე ხევის კალაპოტამდე.

საზღვარი ძველი თბილისის რაიონთან მიუყვება თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს კოჯრის გზატკეცილამდე; გასდევს კოჯრის გზატკეცილის ღერძულა ხაზს ოქროყანის განაშენიანების ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვრამდე, შემოუვლის ოქროყანის დასახლებას მთაწმინდის პარკის საკადასტრო ერთეულის საზღვრის გადაკვეთამდე; მიუყვება მთაწმინდის პარკის საკადასტრო ერთეულის საზღვარს 850,0 მ ნიშნულის იზოჰიფსის გადაკვეთამდე და მიუყვება აღნიშნულ ჰორიზონტალს თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვრამდე. შემდეგ მიუყვება მას ჩრდილო-დასავლეთით 1,0 კმ მანძილზე.

საზღვარი ვაკე-საბურთალოს რაიონთან აგრძელებს მიმართულებას ჩრდილო-დასავლეთით ბაგების ხევამდე. ამის შემდგომ ელექტროქვესადგურის ტერიტორიის საზღვრის გაყოლებით შემოუვლის და მოიცავს რა კაკლების დასახლების ტერიტორიას, იმედაძის ქუჩით უერთდება თბილისი-წყნეთის მაგისტრალს; მიუყვება მას და მაგისტრალის უკიდურესი დასავლეთ წერტილის გასწვრივ უერთდება მცხეთის რაიონის ადმინისტრაციულ საზღვარს.

საზღვარი მცხეთის და თეთრიწყაროს რაიონთან

საზღვარი მიუყვება ხელმარცხნივ მცხეთისა და თეთრიწყაროს რაიონების ადმინისტრაციულ საზღვრებს, ანუ მიდის მდ. ვერეს ხეობის სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით 10 კმ-ზე, მოიყოლებს ბეთანიის მონასტერს და სოფ. კვესეთთან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით ზიგზაგისებურად ამოუყვება ხეობას 3 კმ-ზე თბილისი-მანგლისის საავტომობილო გზამდე და სოფ. ახალი პანტიანის აღმოსავლეთით კვეთს მას. შემდეგ საზღვარი იცვლის მიმართულებას აღმოსავლეთისაკენ და მიემართება 1 კმ-ზე თბილისი-მანგლისის საავტომობილო გზაზე. ამის შემდეგ საზღვარი სამხრეთის მიმართულებით სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტთან (1511,6 მ) 3 კმ-ზე წყალგამყოფ ქედზე მიემართება სოფ. კიკეთის დასავლეთით და მიდის ქარაფებამდე. შემდეგ საზღ-

ვარი მიემართება 9 კმ მანძილზე დასავლეთიდან აღმოსავლეთსაკენ, ქორ-ოღლის ციხეს აუვლის ჩრდილოეთის მხრიდან, სოფ. კიკეთსა და დაბა კოჯორს მოიტოვებს ჩრდილოეთით, ჭიკნაური წყაროს, დიდი-ქედის დასაწყისს გაუვლის და მიდის ჭაჭიკაანთ ხევამდე. საზღვრის ეს მონაკვეთიც მთლიანად ემთხვევა თეთრიწყაროსა და გარდაბნის რაიონებს შორის ყოფილ ადმინისტრაციულ საზღვარს სოფ. კუმისის საკრებულოს საზღვრამდე.

საზღვარი გარდაბნის რაიონთან

საზღვარი მიუყვება სოფ. კუმისის საკრებულოს საზღვარს და მარნეული-თბილისის საავტომობილო მაგისტრალის გადაკვეთამდე 0,5 კმ-ს დაშორებით უხვევს ჩრდილო-აღმოსავლეთით და აღნიშნულ გზას პარალელურად მიუყვება 1,5 კმ-ზე სოფ. წალასყურამდე. შემდეგ მიემართება ჩრდილო-დასავლეთით 2,0 კმ-ზე სოფ. მუხრან-თელეთამდე, ჩრდილო-აღმოსავლეთით 1 კმ-ზე – სოფ. ზემო თელეთამდე, ხოლო შემდეგ ჩრდილოეთით 1 კმ-ზე – თელეთის ქედამდე. შემდეგ საზღვარს აქვს აღმოსავლეთის მიმართულება თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარზე საწყისი წერტილის გადაკვეთამდე.

დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონის საზღვრის აღწერა

ძველი თბილისის რაიონთან საზღვრის საწყისია მდ. მტკვრის ღერძისა და მუშტაიდის (ყოფილი ს. ორჯონიკიძის სახელობის) ბაღის ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის შეხების წერტილი, საიდანაც საზღვარი გარს უვლის მუშტაიდის ბაღის ტერიტორიას და დიდუბის (ყოფილი ვ. მაიაკოვსკის ქუჩა) ქუჩის ღერძის გაყოლებით კვეთს გ. ცაბაძის (ყოფილი ე. ტელმანის ქუჩა) ქუჩის ღერძს. ამ წერტილიდან საზღვარი მიუყვება გ. ცაბაძის ქუჩის ღერძს მ. წინამძღვრიშვილის (ყოფილი კლარა ცეტკინის ქუჩა) ქუჩის ღერძის გადაკვეთამდე. შემდეგ მიუყვება წინამძღვრიშვილის ქუჩის ღერძს ვაგზლის მოედნამდე, შემოუვლის მოედანს სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდან გ. დოლიძის (ყოფილი ნ. გოგოლის ქუჩა) ქუჩის ღერძის გაყოლებით კ. ფოცხვერაშვილის ქუჩის ღერძის გადაკვეთამდე. შემდეგ საზღვარი გრძელდება ნ. ფიროსმანის ქუჩის ღერძის გაყოლებით, უხვევს ჩრდილოეთისაკენ რკინიგზის გზახიდამდე, გასდევს სამხრეთ-დასავლეთი მიმართულებით რკინიგზის ხაზს ისე, რომ რკინიგზის ხაზი მთლიანად ყვება დიდუბე-ჩუღურე-

თის რაიონის საზღვრებში და უერთდება არსენალსა და ელიას დასახლებას შორის არსებულ ხევთან რკინიგზის ხაზის გადაკვეთის წერტილს.

ისანი-სამგორის რაიონთან საზღვარი უხვევს მარცხნივ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ მიმართულებით მიუყვება არსენალისა და ელიას დასახლების გამყოფ ახვლედიანის (კიბალჩიჩის) ხევს; მახათას მთის წყალგამყოფი ქედით გადადის მახათას მთის ზედა პლატოს წყალგამყოფ კონტურზე და მიუყვება მას კონტურის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ წერტილამდე.

გლდანი-ნამალადევის რაიონთან საზღვარი უხვევს მარცხნივ და კონტურზევე მიემართება დასავლეთით 0,9 კმ-ზე. შემდეგ უხვევს სამხრეთ-დასავლეთით და 2,3 კმ-ს მანძილზე კვლავ მიუყვება მახათას მთის ზედა პლატოს კონტურს. შემდეგ უხვევს ჩრდილო-დასავლეთით რეხის მე-2 ქუჩის გასწვრივ ხუდადოვის ქუჩამდე. მიუყვება ხუდადოვის ქუჩის ღერძს დასავლეთით, უხვევს მესხის ქუჩაზე, მიუყვება მესხის ქუჩის ღერძს კვლავ ხუდადოვის ქუჩამდე და ხუდადოვის ქუჩის ღერძით კვეთს ცოტნე დადიანის ქუჩას გადასასვლელი ხიდის გასწვრივ, რომელიც მთლიანად ეკუთვნის დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონს; უერთდება რკინიგზის ხაზის მარჯვენა (ა. წერეთლის გამზირი) ნაპირს და მიუყვება მას ჩრდილოეთით, ტოვებს რა რკინიგზის ხაზს გლდანი-ნამალადევის ტერიტორიაზე, თუმცა მთლიანად იტოვებს რაიონის ფარგლებში დიდუბის სადგურის სარკინიგზო ბაქანს; შემდგომ კვლავ უბრუნდება რკინიგზის ხაზის მარჯვენა ნაპირს და დიღმის ხიდიდან 0,5 კმ-ს მანძილზე საზღვარი გადადის მდ. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროსაკენ, უერთდება აღმა მიმავალი მდ. მტკვრის ღერძს და აგრძელებს მიმართულებას ჩრდილოეთით გლდანი-დიღმის დამაკავშირებელ ხიდამდე, შუაზე კვეთს ხიდს.

საზღვარი ვაკე-საბურთალოს რაიონთან უხვევს დასავლეთით და მთლიანად მოიცავს რა ხიდის დასავლეთ ნაწილს, მიუყვება დასავლეთის მიმართულებით დიღომი-გლდანის დამაკავშირებელ მაგისტრალის ჩრდილოეთი ნაწილის ღერძს სატრანსპორტო კვანძამდე, მაგისტრალის ჩრდილოეთი ნაწილის ღერძით უერთდება დავით აღმაშენებლის ხეივანის გამყოფ ღერძს და მიემართება თბილისის ცენტრის მიმართულებით, უერთდება მარშალ გელოვანის გამზირის ღერძს და მიემართება თბილისის ცენტრის გადაკვეთამდე; მიუყვება დიღმისხევის ღერძს მდ. მტკვრის კალაპოტის ღერძამდე და

უერთდება მდ. მტკვრის ღერძის და მუშტაიდის ბაღის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხის შეხების წერტილში მდებარე საზღვრის საწყისს.

გლდანი-ნაძალადევის რაიონის საზღვრის აღწერა

გარდაბნის რაიონთან საზღვრის საწყისი წერტილი მდებარეობს მდ. სააფთრეხევი სერის სათავის ჩრდილო-აღმოსავლეთით წყალგამყოფზე. ქ. თბილისის ადმინისტრაციული (საპროექტო) საწყისი წერტილიდან მიემართება ჩრდილოეთით და მიუყვება მდ. ნამგალხევის ხეობამდე 1კმ-ზე. შემდეგ საზღვრის ხაზი უხვევს ჩრდილო-აღმოსავლეთით და მიემართება 1,5 კმ სიგრძეზე მდ. ნამგალხევის სათავეებისაკენ. ეს საზღვარი ემთხვევა გლდანის საკრებულოს საზღვარს.

საზღვარი მცხეთის რაიონთან მიემართება ჩრდილო-დასავლეთით და მიუყვება ნასერალის ქედს 6 კმ-ზე, გადაკვეთს თბილისი-თიანეთის საავტომობილო გზას მდ. გლდანისხევის ხიდთან. შემდეგ იგი მიემართება 5 კმ-ზე დასავლეთის მიმართულებით, უხვევს ჩრდილო-დასავლეთით, მოიტოვებს სამხრეთით სოფ. გლდანს და აღწევს ქალაქის საზღვრის უკიდურეს ჩრდილოეთ წერტილს. ამის შემდეგ საზღვარი მოიცავს ზაჰესის დასახლებას, მოუყვება „ზაჰესის“ ჰიდროელექტროსადგურის მკვებავი არხის მარცხენა სანაპიროს სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, შემოუვლის „ზაჰესის“ ჰიდროელექტროსადგურის ტერიტორიას, რომელიც მთლიანად რჩება მცხეთის რაიონის ტერიტორიაზე და მიემართება ზაჰესის სარკინიგზო ხიდამდე, რომელიც, თავის მხრივ, მთლიანად რჩება მცხეთის რაიონის ტერიტორიაზე და მიემართება ზაჰესის სარკინიგზო ხიდამდე, რომელიც, თავის მხრივ, მთლიანად რჩება გლდანი-ნაძალადევის რაიონის ტერიტორიაში. ამის შემდეგ საზღვარი გადაკვეთს მდ. მტკვარს.

საზღვარი ვაკე-საბურთალოს რაიონთან უხვევს აღმოსავლეთით და მიუყვება მდ. მტკვრის კალაპოტის შუა ხაზს გლდანი-დიდმის ხიდამდე.

საზღვარი დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონთან გადაკვეთს შუაზე გლდანი-დიდმის ხიდს და აგრძელებს საზღვარს მდ. მტკვრის კალაპოტის შუა ხაზის გასწვრივ და დიდმის ხიდამდე 0,5 კმ-ს მანძილზე საზღვარი უხვევს მდ. მტკვრის მარცხენა სანაპიროსაკენ, უერთდება რკინიგზის ხაზს, მთლიანად მოიცავს რა მას, მიუყვება რკინიგზის ხაზის მარჯვენა ნაპირს, თუმცა რაიონის გარეთ ტოვებს დიდუბის სადგურის სარკინიგზო მეურნეობას, შემდგომ კვლავ უბრუნდება რკინიგზის ხაზის მარჯვენა ნაპირს და გადა-

სასვლელ ხიდთან, რომელიც მთლიანად მიკუთვნებულია დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონს, უხვევს მარცხნივ. შემდეგ გადასასვლელი ხიდის გასწვრივ კვეთს ცოტნე დადიანის ქუჩას, მიუყვება ხუდადოვის ქუჩის ღერძს და მის გასწვრივ გრძელდება რეხის მე-2 ქუჩამდე. აქ საზღვარი უხვევს მარჯვნივ და მიუყვება რეხის მე-2 ქუჩას მახათას მთის ზედა პლატოს წყალგამყოფ კონტურამდე. საზღვარი ამ კონტურზე ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით მიუყვება პლატოს კონტურს უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ წერტილამდე, უხვევს აღმოსავლეთით და 0,9 კმ-ის მანძილზე უერთდება ისანი-სამგორის რაიონის საზღვარს.

საზღვარი ისანი-სამგორის რაიონთან სწორი ხაზით ჩაუყვება ფერდს აღმოსავლეთის მიმართულებით და უერთდება თბილისის ზღვის გარეშემოსავლელ გზას, სადაც წყალსაცავის ვიწრო ყელზე გამავალი წარმოსახვითი ხაზი კვეთს გზის ღერძს. შემოუვლის წყალსაცავს საათის ისრის მოძრაობის საწინააღმდეგო მიმართულებით 0,5 კმ-ის მანძილზე, იქვე უხვევს დასავლეთისაკენ 1 კმ-ის მანძილზე და უერთდება პატარა ლილოსკენ მიმავალ გზას; უხვევს ჩრდილოეთისაკენ და მიუყვება სოფ. წელუბანში მიმავალ გზას 3 კმ-ის მანძილზე. შემდეგ უხვევს ჩრდილო-დასავლეთით და მიემართება 4,5 კმ-ის მანძილზე კვირიკობის ხევისკენ და 1 კმ-ის მანძილზე მიუყვება კვირიკობის ხევს, ვიდრე მდ. სააფთრეხევის სერის სათავის ჩრდილო-დასავლეთით წყალგამყოფზე მდებარე საწყის წერტილამდე.

ისანი-სამგორის რაიონის საზღვრის აღწერა

ძველი თბილისის რაიონთან საზღვრის საწყისია არსენალსა და ელიას დასახლებას შორის არსებული ხევის რკინიგზის ხაზთან გადაკვეთის წერტილი, საიდანაც საზღვარი მთლიანად მოიცავს რკინიგზის ხაზს და მიუყვება მას თელავის ქუჩის გადაკვეთამდე, შემდეგ მიუყვება თელავის ქუჩის ღერძს ქეთევან წამებულის (ყოფილი ს. შაუმიაშვილის ქუჩა) გამზირის გადაკვეთამდე, უხვევს მარჯვნივ და გასდევს ქეთევან წამებულის გამზირის ღერძს 300 არაგველის აღმართის დასაწყისამდე, სადაც უხვევს მარცხნივ და 300 არაგველის ობელისკის მიმართულებით წარმოსახვითი სწორით მიემართება მდინარე მდ. მტკვრის ღერძამდე. შემდეგ მიუყვება მდინარე მდ. მტკვრის ღერძს პეტრე ბაგრატიონის ძეგლამდე, უხვევს და მარჯვნივ იტოვებს რესტორან „კრწანისს“ ავტოსადგომით და უერთდება გორგასალის ქუჩის ღერძს. აქედან საზღვარი

მიუყვება ვ. გორგასალის ქუჩის ღერძს ჟანი კალანდაძის ქუჩის ღერძის გადაკვეთამდე, უხვევს მარჯვნივ ჟანი კალანდაძის ქუჩაზე და გასდევს მას ბევრეთის ქუჩის ბოლო წერტილამდე, შემდეგ საზღვარი აუვლის კარიერს ჩრდილოეთის მხრიდან, მიუყვება თაბორის ქედის სამხრეთით მდებარე ხევის კალაპოტს თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვრამდე.

საზღვარი დიდგორის რაიონთან უხვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ 1,5 კმ-ზე, შემდეგ უხვევს სამხრეთისაკენ 2,0 კმ მანძილზე (საზღვარი მთლიანად ემთხვევა თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს) თელეთის ქუჩამდე.

საზღვარი გარდაბნის რაიონთან ზიგზაგისებურად მიემართება სამხრეთ-დასავლეთის ძირითადი მიმართულებით 5 კმ-ზე, მოიტოვებს ჩრდილოეთით თელეთის ქედს და გადაკვეთს ტაბახმელა-წალასყურის გზას ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით. შემდეგ აუყვება თხემს ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით თელეთის ქედამდე 971,1 მ-იან ნიშნულამდე, სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე 4 კმ-ზე. აქედან აღმოსავლეთის მიმართულებით მიუყვება თელეთის ქედს 7 კმ-ზე სოფ. ქვემო თელეთამდე. აქედან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით ჩამოუყვება საავტომობილო გზას 2 კმ-ზე თბილისი-მარნეულის საავტომობილო მაგისტრალამდე. ეს საზღვარი ემთხვევა ქ. თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს.

შემდეგ საზღვარი აკეთებს რკალს ფონიჭალის (სოღანლუღის) დასახლების სამხრეთით და მიდის სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე 2 კმ მანძილზე (460,7 მ).

ამის შემდეგ ჩამოუყვება სამხრეთის მიმართულებით 2 კმ-ზე, გადაკვეთს თბილისი-მარნეულის სარკინიგზო მაგისტრალს და უხვევს აღმოსავლეთით 2 კმ-ზე სოფ. ფონიჭალის სამხრეთით. აქედან ჩრდილოეთის მიმართულებით მიემართება ფონიჭალას განაშენიანების გასწვრივ 1,0 კმ-ზე. შემდეგ უხვევს ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით, გადაკვეთს მდ. მტკვარს, აუვლის გვერდს 31-ე ქარხნის აეროდრომის ტერიტორიას და უერთდება მდ. ლოჭინს. ამის შემდეგ საზღვარი მიემართება ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით 20 კმ-ზე მდ. ლოჭინის ხევით ზემო სამგორის არხამდე. ეს საზღვარი ემთხვევა გარდაბნის რაიონის ადმინისტრაციულ საზღვარს. აქედან მიემართება სამხრეთ დასავლეთის მიმართულებით 2 კმ-ზე ზემოს სამგორის არხის მიმართულებით, შემდეგ დასავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე მიდის თბილისი-

მარტყოფის გზამდე. ამის შემდეგ საზღვარი იღებს ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებას 3 კმ მანძილზე მთა წელუბნამდე, გაივლის მას, მიუყვება ტყის კონტურს 5 კმ-ზე, შემდეგ უერთდება დაბა დიდ ლილოსა და ქვიშიანის (ყოფილი ლენინის) საავტომობილო გზას და სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით ზიგზაგისებურად 4 კმ-ზე უერთდება კვირჩხობის ხევს 658 მ-იან ნიშნულამდე, სოფ. ქვიშიანსა და სოფ. წითელუბანს მოიტოვებს სამხრეთით. ეს საზღვარი მიუყვება დიდი ლილოს საკრებულოს ადმინისტრაციულ საზღვარს. აქედან საზღვარი მიუყვება ჩრდილოეთის მიმართულებით 3 კმ-ზე კვირიკობის ხევამდე.

საზღვარი გლდან-ნაძალადევის რაიონთან მიუყვება კვირიკობის ხევს 1 კმ-ის მანძილზე. შემდეგ უხვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთით და მიემართება 4,5 კმ-ის მანძილზე სოფ. წელუბანში მიმავალ გზამდე, მიუყვება გზას და უერთდება პატარა ლილოსაკენ მიმავალ გზას. იქვე უხვევს აღმოსავლეთისაკენ 1 კმ-ის მანძილზე, უხვევს სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით 0,5 კმ-ის მანძილზე და უერთდება თბილისის ზღვის გარშემოსავლელ გზას, შემოუვლის წყალსაცავს ვარკეთილის მიმართულებით და გაუყვება გზას დასავლეთისაკენ იმ წერტილამდე, სადაც წყალსაცავის ვიწრო ყელზე გამავალი წარმოსახვითი ხაზი კვეთს გზის ღერძს. აქედან საზღვარი სწორი ხაზით აუყვება ფერდს სამხრეთ-დასავლეთით მახათას მთის ზედა პლატოს წყალგამყოფ კონტურამდე.

საზღვარი დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონთან უერთდება მახათას მთის ზედა პლატოს წყალგამყოფ კონტურს, მიუყვება მას სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით და მახათას მთის წყალგამყოფი ქედით უერთდება არსენალისა და ელიას დასახლების გამყოფ ახვლედიანის (კიბალჩიჩი) ხევს, გასდევს მას და რკინიგზის ხაზთან გადაკვეთის წერტილში უერთდება საწყის წერტილს.

ვაკე-საბურთალოს რაიონის საზღვრის აღწერა

მცხეთის რაიონთან საზღვრის საწყისია „ზაჰესის“ რკინიგზის ხიდის გადაკვეთის წერტილი მდ. მტკვრის კალაპოტის ღერძთან, საიდანაც საზღვარი მიუყვება დასავლეთის გზატკეცილს დასავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე. შემდეგ სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით აუყვება ხეობას ქედის თხემამდე და გრძელდება დასავლეთის მიმართულებით 3,5 კმ-ზე თხემის გასწვრივ მუხათგვერდის სასაფლაოს ჩრდილოეთით

სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე (1040,2 მ). ეს საზღვარი დიღმის საკრებულოს საზღვარს ემთხვევა. ამის შემდეგ მკვეთრად სამხრეთის მიმართულებით მიემართება სწორი ხაზით 1,5 კმ-ზე და უერთდება თბილისი-ლისის საავტომობილო გზას. აქედან 1 კმ-ზე თბილისის გზით მიემართება სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით სოფ. თბილისამდე. ამის შემდეგ უვლის სოფ. თბილისს დასავლეთის მხრიდან 2 კმ-ზე და მიდის სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე (954 მ) სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. აქედან საზღვარი ჩამოუყვება თხემს სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით 2,5 კმ-ზე ვერეს ხეობამდე თბილისი-წყნეთის მაგისტრალის უკიდურეს დასავლეთ წერტილზე გამავალი მართობული ხაზის გადაკვეთამდე.

საზღვარი დიდგორის რაიონთან უხვევს ხელმარცხნივ თბილისი-წყნეთის მაგისტრალის უკიდურესი დასავლეთი წერტილის გასწვრივ, უერთდება მაგისტრალს და გასდევს მას კაკლების დასახლების მოსახვევამდე, იმედაძის ქუჩის გაყოლებით შემოუვლის და ტერიტორიის გარეთ დატოვებს კაკლების დასახლებას. ამის შემდგომ ელექტროქვესადგურის ტერიტორიის საზღვრის გაყოლებით უერთდება ბაგების ხევს, მიუყვება ხევის ღერძს 660 ნიშნულის ჰორიზონტალის გადაკვეთის წერტილამდე, საიდანაც მიემართება სამხრეთ-აღმოსავლეთით 3,0 კმ-ის მანძილზე.

საზღვარი ძველი თბილისის რაიონთან უხვევს ჩრდილოეთით ვარაზისხევის გადაკვეთის წერტილამდე, საიდანაც საზღვარი მიუყვება ვარაზისხევს კ. კეკელიძის ქუჩამდე, შემდეგ კ. კეკელიძის ქუჩის ღერძის გაყოლებით ეშვება და უერთდება ი. ჭავჭავაძის გამზირის ღერძს. აქედან საზღვარი მიუყვება ი. ჭავჭავაძის გამზირის ღერძს, მოიცავს ი. ჭავჭავაძის გამზირის NN5, 3, 1 – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კლინიკის (ყოფილი მე-4 მთავარი სამმართველოს საავადმყოფო-პოლიკლინიკის შენობა) და ივ. ჯავახიშვილის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნაკვეთების საზღვარს, უერთდება ვარაზისხევის ქუჩის ღერძს, მიუყვება მას და ეშვება გმირთა მოედანზე. აქედან მიემართება თამარ მეფის (ყოფილი ჩელუსკინელების ქუჩა) გამზირის ღერძის გასწვრივ მდ. მტკვრის კალაპოტის ღერძამდე და მიუყვება ღერძს ჩრდილოეთით მუშტაიდის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხემდე.

საზღვარი დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონთან აგრძელებს მიმართულებას და გასდევს მდინარე მდ. მტკვრის შუა ხაზს დიღმის ხევამდე, შემდეგ მიუყვება დიღმის ხევს

მარშალ გელოვანის გამზირამდე, მისდევს მის ღერძს და გრძელდება დავით აღმაშენებლის ხეივანის გამყოფი ღერძის გასწვრივ დილომი-გლდანის დამაკავშირებელ მაგისტრალამდე, სადაც უხვევს აღმოსავლეთით, მთლიანად მოიცავს სატრანსპორტო კვანძის მარჯვენა მხარეს ზედა მაგისტრალის ჩრდილო ნაწილის ღერძამდე და მიუყვება მაგისტრალის ჩრდილო ნაწილის ღერძს, ხოლო შემდგომ ხიდის ჩრდილოეთის კონტურს მდ. მტკვრის კალაპოტის შუა ხაზამდე.

საზღვარი გლდანი-ნაძალადევის რაიონთან მიუყვება მდ. მტკვრის კალაპოტის შუა ხაზს და ავჭალის სარკინიგზო ხიდთან გადაკვეთის წერტილში უერთდება საწყის წერტილს („ქ. თბილისის რაიონების საზღვრების დადგენის შესახებ“ ქალაქ თბილისის საკრებულოს 2007 წლის 22 იანვრის №1-6 გადაწყვეტილებაში ცვლილების შეტანის შესახებ – <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1516700>; <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/download/1825602/0/ge/pdf> 2013 წელი, 28 იანვარი)

ქალაქ თბილისის ადმინისტრაციული საზღვარი ტოპოგრაფიული რუკის მიხედვით შემდეგი სახისაა: საწყისი წერტილი მდებარეობს მდ. სააფთრეხევის სერის სათავეს ჩრდილო-აღმოსავლეთით წყალგამყოფზე. ქ. თბილისის ადმინისტრაციული საზღვარი საწყისი წერტილიდან მიემართება ჩრდილო-დასავლეთით და მიუყვება მდ. ხევმარისა და მდ. სააფთრეხევის სერს შორის არსებულ ხეობაში 3 კმ-ზე. შემდეგ საზღვრის ხაზი უხვევს ჩრდილო-აღმოსავლეთით, დასახლებას აუვლის აღმოსავლეთის მხრიდან და მიემართება 3,5 კმ სიგრძეზე; შემდეგ მიემართება ჩრდილო-დასავლეთით, მიუყვება ნა-სერალის ქედს 5 კმ-ზე და გადაკვეთს თბილისი-თიანეთის საავტომობილო გზას მდ. გლდანისხევის ხიდთან. საზღვრის ეს მონაკვეთი ემთხვევა ქ. თბილისის და მცხეთის რაიონის ადმინისტრაციულ საზღვარს.

შემდეგ ახალი საზღვარი მიემართება დასავლეთის მიმართულებით 5 კმ-ზე, მოიცავს ზედაზნის მონასტერს და მის მიმდებარე ტერიტორიებს და ეშვება სამხრეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე ადგილ სათემომდე. შემდეგ მიუყვება მას 2 კმ-ზე დასავლეთის მიმართულებით და ჩამოუყვება ქედს სამხრეთის მიმართულებით 5 კმ-ზე და გადის თბილისი-სოხუმის გზატკეცილზე. შემდეგ ამ გზატკეცილს გამოუყვება სამხრეთ-აღმოსავლეთის თბილისის მიმართულებით და მდ. მტკვრამდე, ზაჰესის ხიდამდე, ისე, რომ ზაჰესის ელექტროსადგური არ შევა თბილისის ახალ საზღვარში. ამის შემდეგ საზღვარი

გადაკვეთს მდ. მტკვარს და მიუყვება გზატკეცილს დასავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე. შემდეგ სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით აუყვება ხეობას ქედის თხემამდე და გრძელდება დასავლეთის მიმართულებით 3,5 კმ-ზე თხემის გასწვრივ, მუხათგვერდის სასაფლაოს ჩრდილოეთით, სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე (1040,2 მ). ეს საზღვარი დიდმის საკრებულოს საზღვარს ემთხვევა. ამის შემდეგ გრძელდება დასავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე, შემდეგ უხვევს სამხრეთის მიმართულებით და მიუყვება ტყის კონტურს 2,5 კმ-ზე მდ. მილისხევის სათავემდე, ხოლო სოფ. დიდგორს მოიტოვებს სამხრეთ-აღმოსავლეთით. შემდეგ ზიგზაგისებურად მიუყვება სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით 2,5 კმ მანძილზე მდ. დიდკვარათხევამდე. შემდეგ საზღვარი მიემართება სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით მდ. დიდკვარათხევის გასწვრივ მდ. დიდმის წყლის შესართავამდე 2 კმ-ზე. აქედან სამხრეთის მიმართულებით 1,5 კმ-ზე ტყის კონტურის გასწვრივ უერთდება ლისის საკრებულოს საზღვარს, რომელსაც მიუყვება აღმოსავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე. ამის შემდეგ მკვეთრად სამხრეთის მიმართულებით მიემართება სწორი ხაზით 1,5 კმ-ზე და უერთდება თბილისი-ლისის საავტომობილო გზას. აქედან 1 კმ-ზე თხინვალის გზით მიემართება სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით სოფ. თხინვალამდე. ამის შემდეგ უვლის სოფ. თხინვალას დასავლეთის მხრიდან 2 კმ-ზე და მიდის სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე (954 მ) სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. აქედან საზღვარი ჩამოუყვება თხემს სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით 2,5 კმ-ზე და უერთდება ლისის საკრებულოს საზღვარს.

აქედან საზღვარი მიუყვება თეთრიწყაროსა და გარდაბნის რაიონების ყოფილ ადმინისტრაციულ საზღვრებს, ანუ მიდის მდ. ვერეს ხეობის სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით 10 კმ-ზე, მოიყოლებს ბეთანიის მონასტერს და სოფ. კვესეთთან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით ზიგზაგისებურად ამოუყვება ხეობას 3 კმ-ზე თბილისი-მანგლისის საავტომობილო გზამდე და სოფ. ახალ პანტიანი“ აღმოსავლეთით კვეთს მას. შემდეგ საზღვარი იცვლის მიმართულებას აღმოსავლეთისაკენ და მიემართება 1 კმ-ზე თბილისი-მანგლისის საავტომობილო გზაზე. ამის შემდეგ საზღვარი სამხრეთის მიმართულებით სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტთან (1511,6 მ.) 3 კმ-ზე წყალგამყოფ ქედზე მიემართება სოფ. კიკეთის დასავლეთით და მიდის ქარაფებამდე. ამის

შემდეგ საზღვარი მიემართება 9 კმ მანძილზე დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, ქოროღლის ციხეს აუვლის ჩრდილოეთის მხრიდან, სოფ. კიკეთსა და დაბა კოჯორს მოიტოვებს ჩრდილოეთით, ჭიკნაური წყაროს, დიდი ქედის დასაწყისს გაუვლის და მიდის ჭიჭიკაანთ ხევამდე. საზღვრის ეს მონაკვეთიც მთლიანად ემთხვევა თეთრიწყაროსა და გარდაბნის რაიონებს შორის ყოფილ ადმინისტრაციულ საზღვარს. აქედან კი ადმინისტრაციული საზღვარი მიუყვება სოფ. კუმისის საკრებულოს საზღვარს მარნეული-თბილისის საავტომობილო მაგისტრალის გადაკვეთამდე. შემდეგ აღნიშნულ გზას საზღვარი მიუყვება ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე სოფ. წალასყურამდე, შემდეგ მიემართება ჩრდილო-დასავლეთით 1 კმ-ზე სოფ. მუხრან-თელეთამდე, ჩრდილო-აღმოსავლეთით 1 კმ-ზე სოფ. ზემო თელეთამდე, ხოლო შემდეგ ჩრდილოეთით 1 კმ-ზე თელეთის ქედამდე, სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე (916,4 მ).

შემდეგ საზღვარს აქვს აღმოსავლეთის მიმართულება და გადის „თელეთის“ ქედის აღმოსავლეთ კალთებზე 5 კმ-ის მანძილზე და უერთდება სოფ. ქვემო თელეთის საავტომობილო გზას, უხვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთით და მიემართება 1,5 კმ-ის მანძილზე, გადაკვეთს თბილისი-მარნეულის საავტომობილო გზას, აქედან იცვლის მიმართულებას აღმოსავლეთით 2 კმ მანძილზე. სოფ. ფონიჭალის დასახლებას შემოუვლის გარედან 3 კმ-ზე და მიდის მდ. მტკვრამდე. აქედან 1 კმ-ზე მიდის საზღვარი აღმოსავლეთის მიმართულებით მდ. ლოჭინის ხევამდე.

აქედან საზღვარი იღებს ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებას, მიუყვება მდ. ლოჭინის ხევს 12 კმ-ის მანძილზე, გადაკვეთს ქვემო სამგორის არხს, თბილისი-კახეთის გზატკეცილს მდ. ლოჭინის ხევის ხიდთან, შემდეგ იცვლის მიმართულებას ჩრდილოეთით და ისევ მიუყვება მდ. ლოჭინის ხევს 7 კმ-ის მანძილზე ზემო სამგორის არხის გადაკვეთამდე. საზღვრის ეს მონაკვეთიც გარდაბნის რაიონისა და ქ. თბილისის ადმინისტრაციულ საზღვარს ემთხვევა.

ამის შემდეგ საზღვარი იღებს ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებას 2,5 კმ მანძილზე მთა წელუბნამდე (998,0 მ), გაივლის მას, მიუყვება ტყის კონტურს 5 კმ-ზე, შემდეგ უერთდება დაბა დიდი ლილოსა და სოფ. ქვიშიანის (ყოფილი ლენინისის) საავტომობილო გზას და სამხრეთ-დასავლეთით 1,5 კმ-ზე უერთდება გარდაბნის რაიონსა და ქ. თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს.

აქედან საზღვარი მიუყვება სოფ. ქვიშიანის (ყოფილი ლენინისის) და სოფ. წითელუბნის სამხრეთით ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით ზიგზაგისებურად გარდაბნის რაიონისა და ქ. თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს 4,5 კმ-ზე და უერთდება საწყის წერტილს (საქართველოს პარლამენტის დადგენილება N4173-რს. 2006 წელი, 27 დეკემბერი).

საგარეუბნო ზონის ცხოვრება და მეურნეობა, ქალაქის გავლენით ეწყობა და ვითარდება, ამავე დროს, თავის მხრივ, ქალაქიც განიცდის საგარეუბნო ზონის გარკვეული სახის ზემოქმედებას. საგარეუბნო ზონის მდგომარეობაზე პირდაპირ დამოკიდებულია ქალაქის სანიტარულ-ჰიგიენური მდგომარეობა. საგარეუბნო ზონის სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები, ტყე-პარკი, დასასვენებელი ადგილები და სხვ. გავლენას ახდენს ქალაქის განვითარებაზე. ამდენად, მათი ინტერესები გადაჯაჭვულია ფუნქციურ, ეკონომიკურ, სანიტარულ-ჰიგიენურ, არქიტექტურულ და სხვა ურთიერთობთან.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში ავტოტრანსპორტის ინტენსიური განვითარება დაიწყო 1931 წლიდან. მოსახლეობის დასაქმების საფუძველზე თბილისსა და მის საგარეუბნო ზონის სოფლებს შორის გზების მშენებლობამ და ტრანსპორტის განვითარებამ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. ყოველივე ამის შედეგად გაიზარდა და განმტკიცდა ქალაქის კავშირი სოფელთან. ტრანსპორტის განვითარება განისაზღვრება არამარტო ეკონომიკური, არამედ სოციალური მოტივებითაც. ჩვენი რესპუბლიკის ტრანსპორტის ძირითადი დანიშნულება უნდა გახდეს ქალაქისა და სოფლის ცხოვრების პირობების დაახლოება, მშრომელთა კულტურული დონის ამაღლება.

როგორც ვიცით, თბილისი ცნობილი იყო, როგორც კავკასიის ერთ-ერთი უმთავრესი კულტურულ-სოციალური ცენტრი. XIX საუკუნიდან ქალაქში ცენტრალურ ბაზრად თათრის მოედნის ბაზარი ითვლებოდა. აქ გამართული იყო ყაფანი – დიდი სასწორი. სოფლიდან შემოტანილი პროდუქტი ჯერ ქალაქის მოსახლეობას უნდა ეყიდა, შემდეგ კი – ვაჭრებს. როდესაც ყაფანზე ბაირადი იყო აღმართული, მაშინ თბილისელებს უნდა ევაჭრათ. 12 საათზე ბაირაღს დაუშვებდნენ და ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამის შემდეგ იწყებოდა სოფლელებსა და ვაჭრებს და შორის აღებ-მიცემობა.

თათრის მოედნის ბაზრის გარდა, თბილისში იყო სარდარ-აბადის ბაზარი, სადაც, ძირითადად, პური და ბოსტნეული იყიდებოდა, ავლაბრის ბაზარი, სადაც სურსათ-

სანოვავით ვაჭრობდნენ და პასკევიჩ-ერევანსკის მოედნის ბაზარი, სადაც დილით შემა და თივა იყიდებოდა. ყოველდღიურად, მოქმედი ბაზრების გარდა, თბილისში იმართებოდა საკვირაო ბაზრობა – „იარმარკა“.

XX საუკუნის 10-იან წლებში, პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, რუსეთის ჯარიდან გამოქცეული დეზერტირები რკინიგზის სადგურიდან მომორებით მალულად ყიდდნენ ტანსაცმელს: ფარაჯებს, ჩექმებს და სხვ. ამიტომ შეერქვა ამ ადგილს „დეზერტირის ბაზარი“. ამჟამად აქ ქალაქის ცენტრალური ბაზარია. ჯარისკაცებს მიბაძა ქალაქის ღარიბმა მოსახლეობამ, განვითარდა და გაძლიერდა ვაჭრობა და სულ მალე უსარგებლო მოედანმა ბაზრის ჩვეული სახე მიიღო. შექმნილმა მდგომარეობამ აიძულა თბილისის თვითმმართველობა, ბაზრის არსებობა ოფიციალურად დაედასტურებინა. მოქალაქეებს სავაჭრო ფარდულების აშენების უფლება მისცა.

თბილისის ეგზოტიკურ სახეს ქმნიდა შუა ბაზარი, რომელიც წარმოადგენდა ვიწრო ქუჩას, რომლის ორივე მხარეს ჩამწკრივებული იყო ხელოსანთა დუქნები.

როგორც ცნობილია, ქალაქის ბაზრებს სურსათ-სანოვავით ძირითადად თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლები ამარაგებდნენ. დილით ჩაძინებულ ქალაქს აღვიძებდა წყნეთელი, კუმისელი, ტაბახმელელი, დიდმელი და ოქროყანელი მემაწვნიების შემახილები. სახედარზე გადაკიდებული ფერად-ფერადი ხურჯინები სავსე იყო სხვადასხვაფერად მოჭიქული მაწვნის ქილებით. გაზაფხულიდან გვიან შემოდგომამდე დაწნული გოდრებით შემოდიოდა ქალაქში კუმისური ცვრიანი ლეღვი, სახეჩი, სახრავი ატამი და ქუჩა-ქუჩა დაჰქონდათ სხვადასხვა ხილი.

XX საუკუნის 10-იან წლებში სოფელი ვერ აწვდიდა ქალაქს საჭირო რაოდენობის სურსათს. ამიტომ სახელმწიფო იძულებული გახდა, ქალაქის მოსახლეობა სურსათით თავად მოემარაგებინა. პირველადი მოთხოვნილების საგნებზე ფასები დღითიდღე იზრდებოდა. მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ვერ ახერხებდა სურსათის შეძენას, რაც მათში დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ სოფლიდან ქალაქში სურსათ-სანოვავის ჩამოტანას წინ ეღობებოდა მრავალი დაბრკოლება. ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები ზოგჯერ ქალაქად მიმავალ გლეხებს ართმევდნენ გასაყიდ სურსათ-სანოვავეს. გლეხები არც ყაჩაღებისაგან იყვნენ დაცული.

თბილისის რეკომმა, ხელისუფლების აღებისთანავე, გააბათილა ძველად არსებული ყველა ხელშეკრულება და მთელი საადგილმამულო სივრცის მუნიციპალიზაცია მოახდინა. საუკეთესო ბოსტნები გადაეცა მუშათა ორგანიზაციებს – კავშირებს. ამავე დროს, მიწის ნაციონალიზაციის შედეგად, საბჭოთა ხელისუფლების განკარგულებაში აღმოჩნდა ქალაქის გარეუბნებში არსებული საუკეთესო ბაღები და ბოსტნები, რომელთა რიცხვი 218-ს უდრიდა. აქედან 19 ბაღი 27 დესეტინის მოცულობით პროფკავშირებს გადაეცა, 3 – ერთიან მუშათა კოოპერატივს, 152 – სხვადასხვა შრომით კოლექტივებს, 36 – სკოლებს და სხვა ორგანიზაციებს. ქალაქის აღმასკომში მუშავდებოდა საკითხი თბილისის მიწების მორწყვის შესახებ. განზრახული იყო კუკიის, ჩულურეთისა და ავლაბრის აგარაკების დამუშავება ბოსტნეულის მოსაყვანად, რომლის საერთო ფართობი 300 დესეტინას შეადგენდა („კომუნისტი“ 1922; „ტრიბუნა“ 1922).

აღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგად თბილისსა და მის მიდამოებში კერძო მფლობელებს მიწის დამუშავება აეკრძალათ. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ პირველ ხანებში მეტად მძიმე მდგომარეობა შეექმნა თბილისის მოსახლეობას. ჩამორთმეული მიწები დაუმუშავებელი რჩებოდა. სოფლის მეურნეობის პროდუქტების კრიზისს ართულებდა მოუსავლიანი წელი, რაც რესპუბლიკისა და თვით რუსეთის მასშტაბით მძვინვარებდა. თბილისის ბაზარი გაუკაცრიელდა. თბილისელები შიმშილის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ. ამიტომ თბილისის კოოპერატივები შეუდგნენ ქართლსა და კახეთში ყველანაირი სანოვარის შესყიდვას. სიღნაღისა და დუშეთის მაზრებში კოოპერატივმა „ედინენიემ“ შეისყიდა კარტოფილი, ფქვილი, სიმინდი, ლობიო. ქალაქის მოსახლეობის მწვანელითა და ბოსტნეულით მომარაგების მიზნით, თბილისის კომისარიატი ამუშავებდა 15 დესეტინა მიწას ქალაქის ფარგლებში – დიდუბეში. ასევე თბილისის რეკომის სასოფლო-სამეურნეო კომისიამ გააშენა ბოსტანი ქალაქის მიწებზე ნავთლულთან 43 დესეტინა ფართობზე. ამავე დროს რეკომის კომუნალურმა განყოფილებამ წინადადებით მიმართა მშრომელებს, იჯარით აეღოთ დასამუშავებლად თბილისის მიწები. წინადადებას მრავალი თბილისელი გამოეხმაურა. ასეთი ენთუზიასტების დასახმარებლად კომუნალურმა განყოფილებამ შეიძინა 2 მილიონი მანეთის სხვადასხვა თესლეული (სონდულაშვილი 1997: 93).

ცნობილია, რომ XIX საუკუნის განმავლობაში თბილისის მრავალი გეგმა იყო შედგენილი. ეს გეგმები არა მარტო გრაფიკულად ასახავდნენ ქალაქსა და მისი განაშენიანების სტრუქტურას, არამედ, აგრეთვე, წარმოაჩენდნენ თბილისის შემდგომი განვითარების გზებსაც. მივყვეთ თანმიმდევრობით.

XIX საუკუნეში რამდენჯერმე შედგა ქალაქის გეგმა, მაგრამ ეს გეგმები აფიქსირებდნენ ქალაქის ფაქტობრივად არსებულ მდგომარეობას და არ შეჰქონდათ მნიშვნელოვანი ცვლილებები მის სტრუქტურაში. მხოლოდ ზოგიერთ რაიონში (ავლაბარი, ჩუღურეთი, სოლოლაკი) ამ გეგმებით იყო დანიშნული ქუჩების ახალი სწორკუთხა ბადე. ახალი რაიონების განაშენიანებისას ჩნდება დაგეგმარების ნიშნები, ინიშნება კვარტლების წითელი ხაზები, მაგრამ ეს გეგმარებითი სამუშაოები მხოლოდ რეგულირების სქემების დონეზე რჩებოდა. ეს არ იყო, დღევანდელი გაგებით, ქალაქისა და მისი საგარეუბნო ზონის გენგეგმის პროექტი, ქალაქგეგმარების საქალაქო მეურნეობის ყველა დარგის განვითარების კომპლექსური გააზრებით (შავდია 1995: 8).

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის ქალაქგეგმარებითი წინადადებები, რომლებიც წამოყენებული იყო XX საუკუნის დასაწყისში. ზოგიერთი მათგანი ათწლეულების შემდეგ განხორციელდა, ზოგი კი შევიდა 1934 წლის გენგეგმაში (შავდია 1995: 8).

მნიშვნელოვანი ყურადღება ექცეოდა გზებისა და ხიდების მშენებლობას, ტრამვაის ხაზების ქსელის განვითარებას. დაიწყო ქალაქის რაიონების (ნამალადევი, 1923 წ., ვაკე – „ქალაქი-ბაღი“ (არქიტექტორი ა. ქურდიანი), 1926 წ.) დაგეგმარება. „ქალაქი-ბაღის“ მშენებლობა ვაკეში ერთ-ერთი პირველი მაგალითია თბილისში ახალი ტიპის ქალაქის დაგეგმის ჩანაფიქრით: სტადიონი, ბაგა-ბაღები მწვანეში ჩაფლული კოტეჯებით და სხვ. ასევე კომპლექსური განაშენიანების მაგალითია XX საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს აშენებული ტრამვაელთა კვარტალი (არქიტექტორი დ. ჩისლიევი) პლენოვოსა (ახლანდ. დავით აღმაშენებლის) და ე. ტელმანის (ახლანდ. გ. ცაბაძის) ქუჩების გადაკვეთაზე.

ნ. იაშვილს მიაჩნდა, რომ რამდენადმე უნდა დაზუსტებულიყო ცნებები – „საგარეუბნო სოფლის მეურნეობის ზონა“ და „სასურსათო ბაზა“. „ეს ორი ცნება, – აღნიშნავდა მკვლევარი, – არ არის თანდგენილი. სასურსათო ბაზა შეიძლება მოეწყოს საგარეუბნო ზონის გარეშეც პროდუქტების ხშირად შორიდან მოსაწოდებლადაც მუდ-

მივად თუ დროებით. თუმცა ამ გაგებით სასურსათო ბაზა უმჯობესია საგარეუბნო ზონაში თავსდებოდეს და არ იყოს საჭირო მისი ორგანიზაცია ამ ფარგლებს გარეთ“ (იაშვილი 1959: 48).

ჩვენი აზრით, საგარეუბნო ზონა თავისთავად სასურსათო ბაზაცაა, რადგან მისი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფუნქცია სწორედ ქალაქისათვის სურსათის მიწოდებაა. ამიტომ არასწორად მიგვაჩნია ხელოვნური ტერმინების შემოტანა და მისთვის უტოპური ტერიტორიის გამოძებნა.

ნ. იაშვილს, მაშინდელი კონცეფციის თანახმად, მიაჩნდა, რომ XX საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისში მოისპობოდა ქალაქსა და სოფელს შორის არსებითი განსხვავება და სასოფლო-სამეურნეო შრომა გადაიქცეოდა ინდუსტრიული შრომის ნაირსახეობად. ამიტომ მის მიერ გამოთქმული ვარაუდები ხშირ შემთხვევაში საფუძველს მოკლებულია.

მკვლევარი ს. ჭელიძე, რომლის სტატიები მრავლად იბეჭდებოდა XX საუკუნის 60-იანი წლების ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში, საგარეუბნო ზონის სოფლებისაგან გამოყოფს საბჭოთა მეურნეობებს, რომელთაც აკისრებს საგარეუბნო სასაქონლო მეურნეობის წარმოებას (ჭელიძე 1961: 254). მსგავსად XX საუკუნის 30-იან წლებში არსებული მცდარი შეხედულებისა, მის შრომებში არ ჩანს საკუთრივ სოფელი, სადაც ეს კოოპერაციული გაერთიანებები ჩამოყალიბდა, რომელზეც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი.

შ. კიმოთაძე თბილისის საგარეუბნო ზონის აღსანიშნავად შეეცადა, სამეცნიერო ბრუნვაში შემოეტანა ტერმინი „თბილისის ქალაქისპირა სასოფლო-სამეურნეო ზონა“, რაშიც გულისხმობდა „ქვემო ქართლის დაბლობის საგარეუბნო სოფლის მეურნეობის ზონის ტერიტორიის იმ ნაწილს, რომელიც შემდეგ ადმინისტრაციულ რაიონებს მოიცავდა: მცხეთის, სამგორის (თბილისის ყოფილი გარეუბანი და გარდაბანი), მარნეულის, ბოლნისისა და თეთრიწყაროს ტერიტორიას“ (კიმოთაძე 1964: 189-190).

გაუგებარია, როგორ შეიძლებოდა თბილისიდან 30-40 კმ-ის დაშორებით მდებარე სოფლებისათვის ქალაქისპირა ზონა გვეწოდებინა. როგორც ჩანს, ავტორმა მოისურვა გვიანი ფეოდალიზმის დროს არსებული ტერმინის აღორძინება. მაგრამ ეს ტერმინი თუ გამართლებული იყო ფეოდალური თბილისის საგარეუბნო ზონისათვის, როდესაც მისი გარეუბნები სოფლები იყო, XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ამ ტერმინის გამოყენება არ

იყო გამართლებული, რადგანაც არ აღნიშნავდა იმ ტერიტორიას, რომელსაც შ. კიმოთაძე გულისხმობდა (კიმოთაძე 1964: 189-190).

მკვლევარი ალ. კუჭუხიძე აღნიშნავდა, რომ „როგორც რკინიგზის, ისე საავტომობილო და სამდინარეო ტრანსპორტისათვის საგარეუბნო სამგზავრო გადაზიდვის ზონის სიგრძე ერთმანეთისგან განსხვავებული არ უნდა იყოს: ქალაქების საგარეუბნო ზონა შეუძლებელია იცვლებოდეს იმის მიხედვით, თუ რომელი სახის სამგზავრო ტრანსპორტი მოქმედებს. საგარეუბნო ზონის ერთიანი სიგრძის დაწესება ყველა სახის ტრანსპორტისათვის ხელს შეუწყობს არა მარტო სამგზავრო გადაზიდვების სწორად დაგეგმვას, არამედ სამგზავრო გადაზიდვების ტარიფიკაციასა და სხვადასხვა სახის ტრანსპორტის მოძრავი შემადგენლობის რაციონალურად გამოყენებას“ (კუჭუხიძე 1969: 270).

ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ალ. კუჭუხიძის მოსაზრებას, რადგან მიგვაჩნია, რომ თუ სწრაფი სატრანსპორტო საშუალება უფრო შორი მანძილიდან იმავე დროში მიაწვდის ქალაქს მალფუჭებად პროდუქტებს, როგორც მიღებული დროით გათვალისწინებული ტრანსპორტი საგარეუბნო ზონიდან, მაშინ არ იქნება აუცილებელი ყველა სახის ტრანსპორტისათვის ერთიანი მანძილის დაწესება. ამ ფაქტორს განმსაზღვრელად ვერ მივიღებთ, რადგან დღევანდელი საგარეუბნო ზონა მხოლოდ ქალაქის მომარაგების ფუნქციას არ ასრულებს.

მართალია, ტრაფარეტულად, მაგრამ შედარებით სრულყოფილად, განმარტავს, ლ. მდინარაძე საგარეუბნო ზონას: „საგარეუბნო ზონა არის გარკვეული ტერიტორია, რომელიც მდებარეობს დიდი ქალაქებისა და სამრეწველო ცენტრების გარშემო და ასრულებს მნიშვნელოვან როლს მათ სამეურნეო ცხოვრებაში. კერძოდ: ა) ქალაქის მშენებლობის გაფართოებაში, რაც დაკავშირებულია მოსახლეობისა და მრეწველობის ზრდასთან; ბ) საგარეუბნო ტიპის მეურნეობების შექმნაში, რომლის დანიშნულებაც, მოამარაგოს ქალაქის მოსახლეობა მალფუჭადი და ნაკლებტრანსფორტაბელური სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით; გ) საგარეუბნო საკურორტო, მასობრივ-დასასვენებელი ობიექტებისა და ქალაქის გარშემო მწვანე ზოლის შექმნაში და ა. შ.“ (მდინარაძე 1967: 221-232).

დ. დიასამიძის აზრით, „ქვემო ქართლის ბარის რაიონები წარმოადგენს თბილისის საგარეუბნო ზონას“ (დიასამიძე 1961: 71-72). იმავეს ფიქრობდნენ მკვლევრები ლ. გვენეტაძე და ა. მამნიაშვილი (გვენეტაძე 1976: 17; მამნიაშვილი 1973: 562-575).

ასეთივე შეხედულებათა გამოთქმული 1982 წელს ავტორთა კოლექტივის მიერ გამოცემულ ნაშრომში „რეკომენდაციები საქართველოს სოფლის მეურნეობის გაძლიერების სისტემების შესახებ“. მასში აღნიშნულია, რომ ქვემო ქართლის ბარის საგარეუბნო სოფლის მეურნეობის ზონაში გაერთიანებულია გარდაბნის, მცხეთის, თეთრიწყაროს, მარნეულის, ბოლნისისა და საგარეჯოს ადმინისტრაციული რაიონები. ზონის ფარგლებში განლაგებულია მსხვილი სამრეწველო ცენტრები – თბილისი და რუსთავი, რომელთა მრეწველობის ხვედრითი წონა მთელი რესპუბლიკის მთლიან პროდუქციაში დაახლოებით 40%-ს შეადგენს (რეკომენდაციები საქართველოს სოფლის მეურნეობის გაძლიერების სისტემების შესახებ 1982: 60).

როგორც ვხედავთ, ავტორების (ლ. დიასამიძე, ლ. გვენეტაძე, ა. მამნიაშვილი) აზრით, თითქოს არსებობს ქვემო ქართლის ბარის საგარეუბნო სოფლის მეურნეობის ზონა, რომლის ფარგლებში განლაგებულია თბილისი და რუსთავი. ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ საგარეუბნო ზონის არსებობას განსაზღვრავს სწორედ ქალაქი და არა პირიქით. თბილისი ქმნიდა საგარეუბნო რაიონს. თბილისმა ჯერ კიდევ ადრეულ პერიოდში შექმნა- გარეთუბანი, რომელიც შემდეგ მეოთხე უბნად იქცა. რომ არ ყოფილიყო თბილისი, არ იქნებოდა არც მისი საგარეუბნო ზონა. თბილისი კი არ არის განლაგებული ზონის ფარგლებში, არამედ ზონა იმიტომ არსებობს, რომ არის თბილისი. ასევე არასწორად მიგვაჩნია ცნება – „ქვემო ქართლის ბარის საგარეუბნო სოფლის მეურნეობის ზონა“. საგარეუბნო ზონა, თუნდაც სოფლის მეურნეობის თვალსაზრისით, არ იყოფა ქვემო და შიდა ქართლის მიხედვით, მისი არსებობა და ფუნქციები ყოველთვის დაკავშირებულია ქალაქის ზრდა-განვითარებასთან.

მკვლევარ დ. უკლებას მიაჩნია, რომ თბილისის მიდამოების „საზღვრები ჯერ კიდევ მტკიცედ არ არის დადგენილი. ქალაქის მიდამოები მოიცავს იმ ტერიტორიას, რომლის ბუნებრივი პირობები ორგანულ კავშირშია თვით თბილისის განაშენიანებული ნაწილის ბუნებასთან და გავლენას ახდენს მასზე. ამავე დროს, ქალაქს მჭიდრო, ყოველდღიური, შრომითი და სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირთურობა აქვს მის მიდა-

მოებთან. თბილისის მიდამოები უშუალო გავლენას ახდენს ქალაქის ფორმირებაზე, მისი მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებასა და სამეურნეო საქმიანობაზე. ამის გათვალისწინებით, თბილისის მიდამოებში უნდა გავაერთიანოთ დასავლეთით დიღმის წყლისა და ვერეს აუზები, აღმოსავლეთით – ივრის ზეგანი, სამგორის ვაკით, დაახლოებით მდინარეების ლოჭინი-ნორიოსხევის ხეობამდე, ისე რომ სოფლები, მარტყოფი და გამარჯვება, თბილისის მიდამოების ფარგლებში მოხვდეს. ჩრდილოეთით საგურამო-იალონის ქედის სამხრული ქვემო ფერდობები და სამხრეთით კოდა-წალასყურის ვაკე, კუმისის ქვაბული და ფონიჭალის (სოდანლულის) ვაკე, აგრეთვე თბილისის მიდამოებში განიხილება. ამრიგად, თბილისი და მისი მიდამოები მოიცავს მთლიანად თბილისის ქვაბულს და მის ფარგლებს შორდება“ (კრ. თბილისი 1989: 22-23).

ამ საკითხისადმი ჩვენი დამოკიდებულება ასეთია:

1. ვერ გავიზიარებთ მოსაზრებას, თითქოს შეიძლებოდეს დღეს ან მომავალში გამოვყოთ თბილისისა და, მით უმეტეს, ქალაქის მიდამოების „მტკიცედ დადგენილი საზღვრები“. როგორც საგარეუბნო ზონის, ასევე ქალაქის მიდამოების საზღვრები ყოველთვის დროებითი, პირობითია.

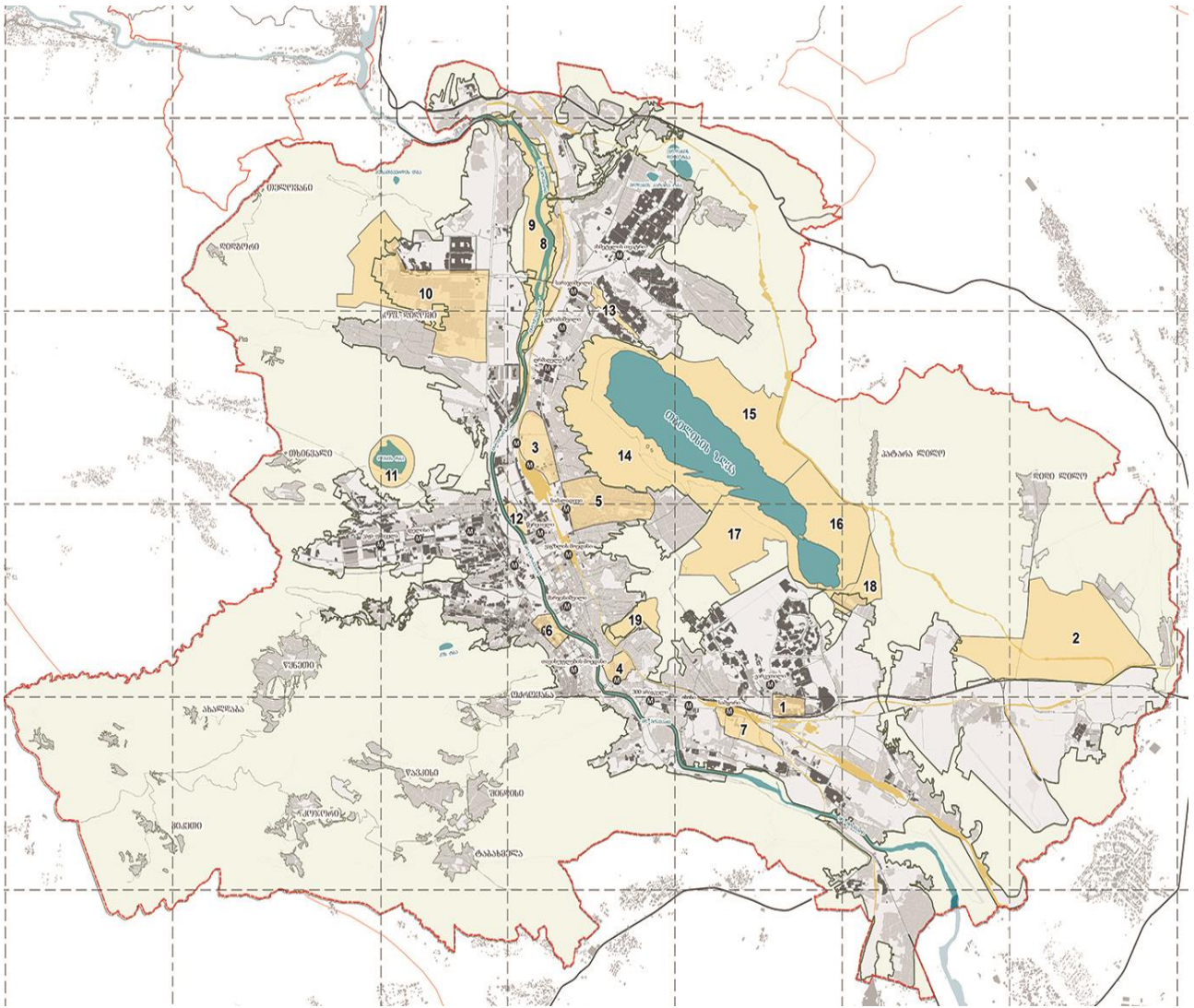
2. არასწორად მიგვაჩნია გამარჯვების, მით უფრო, მარტყოფის, ქალაქის მიდამოებში ლოკალიზება. ეს თბილისის საგარეუბნო ზონის ნაწილია. მანძილი მათი მდებარეობიდან თბილისამდე არ იძლევა საფუძველს, რომ დასახელებული სოფლები ქალაქის მიდამოებში მოექცეს.

ა. რონდელს მიაჩნია, რომ ქალაქების „საგარეუბნო ზონების ფორმირება და გაფართოება“ XX საუკუნის პროდუქტი ყოფილა. იგი სავსებით სწორად მიუთითებს, რომ „საგარეუბნო ზონა თანამედროვე ქალაქის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. ქალაქი და მისი საგარეუბნო ზონა ერთ მთლიანს ქმნიან“. მაგრამ მკვლევარი იქვე აღნიშნავს: „საგარეუბნო ტერიტორია და საგარეუბნო ზონა ერთი და იგივე არ არის და რომ მხოლოდ ქალაქის მეზობლად მდებარეობა არ განსაზღვრავს ტერიტორიის საგარეუბნო სპეციფიკას“ (რონდელი 1990: 8-9). გამოდის, რომ საგარეუბნო ზონა შეიძლება ქალაქიდან შორს, სულ სხვა ადგილზე მდებარეობდეს. ე. ი. შეიძლება არსებობდეს საგარეუბნო ტერიტორია, მაგრამ მასში არ იყო საგარეუბნო ზონა, რაშიც ავტორს ვერ დავეთანხმე-

ბით. საერთოდ მიჩნეულია, რომ მილიონიანი ქალაქისათვის საგარეუბნო ზონის სავარაუდო საზღვრები 50-60 კილომეტრის რადიუსით მერყეობს.

რაც შეეხება ცნებას „საგარეუბნო ზონა“, გავრცელებული განმარტების მიხედვით, ეს არის ტერიტორია, რომელიც მდებარეობს და მასთან იმყო იმყოფება ქალაქთან განსაკუთრებით მჭიდრო ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირში და მოწოდებულია, საერთო სამეურნეო და საკურორტო ამოცანების შესრულებასთან ერთად, შეუქმნას ქალაქს ჯანსაღი გარემოება, მოემსახუროს მოსახლეობის დასვენებას, მოამარაგოს ნაკლებტრანსპორტაბელური და მალფუჭებადი პროდუქტებით და დააკმაყოფილოს ქალაქის მოსახლეობისა და საქალაქო მეურნეობის მოთხოვნილებები.

ასევე მნიშვნელოვნად მივიჩნევთ, ქალაქ თბილისის ადმინისტრაციული საზღვარი აღვწერთ ქვემოთ წარმოდგენილი თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის რუკის მიხედვით, რომელიც, თბილისის მუნიციპალიტეტის არქიტექტურის სამსახურის დაკვეთით, „სიტი ინსტიტუტი საქართველოს“ მიერ არის შედგენილი.

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის რუკა

საწყისი წერტილი მდებარეობს მდ. სააფთრეხევის სერის სათავის ჩრდილო-აღმოსავლეთით წყალგამყოფზე. ქ. თბილისის ადმინისტრაციული საზღვარი საწყისი წერტილიდან მიემართება ჩრდილო-დასავლეთით და მიუყვება მდ. ხევძმარისა და მდ. სააფთრეხევის სერს შორის არსებულ ხეობაში 3 კმ-ზე. შემდეგ საზღვრის ხაზი უხვევს ჩრდილო-აღმოსავლეთით, დასახლებას აუვლის აღმოსავლეთის მხრიდან და მიემართება 3,5 კმ სიგრძეზე; შემდეგ მიემართება ჩრდილო-დასავლეთით, მიუყვება ნა-სერალის ქედს 5 კმ-ზე და გადაკვეთს თბილისი-თიანეთის საავტომობილო გზას მდ. გლდანისხევის ხიდთან. საზღვრის ეს მონაკვეთი ემთხვევა ქ. თბილისის და მცხეთის რაიონის ადმინისტრაციულ საზღვარს.

შემდეგ ახალი საზღვარი მიემართება დასავლეთის მიმართულებით 5 კმ-ზე, მოი-
ყლებს ზედაზნის მონასტერს და მის მიმდებარე ტერიტორიებს და ეშვება სამხრეთის
მიმართულებით 1 კმ-ზე ადგილ სათემომდე. შემდეგ მიუყვება მას 2 კმ-ზე დასავლეთის
მიმართულებით და ჩამოუყვება ქედს სამხრეთის მიმართულებით 5 კმ-ზე და გადის
თბილისი-სოხუმის გზატკეცილზე. შემდეგ ამ გზატკეცილს გამოუყვება სამხრეთ-
აღმოსავლეთის თბილისის მიმართულებით და მდ. მტკვრამდე, ზაჰესის ხიდამდე, ისე,
რომ ზაჰესის ელექტროსადგური არ შევა თბილისის ახალ საზღვარში. ამის შემდეგ
საზღვარი გადაკვეთს მდ. მტკვარს და მიუყვება გზატკეცილს დასავლეთის მიმართუ-
ლებით 1 კმ-ზე. შემდეგ სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით აუყვება ხეობას ქედის
თხემამდე და გრძელდება დასავლეთის მიმართულებით 3,5 კმ-ზე თხემის გასწვრივ,
მუხათგვერდის სასაფლაოს ჩრდილოეთით, სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე
(1040,2 მ). ეს საზღვარი დიდმის საკრებულოს საზღვარს ემთხვევა. ამის შემდეგ გრძელ-
დება დასავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე, შემდეგ უხვევს სამხრეთის მიმართულე-
ბით და მიუყვება ტყის კონტურს 2,5 კმ-ზე მდ. მილისხევის სათავემდე, ხოლო სოფ.
დიდგორს მოიტოვებს სამხრეთ-აღმოსავლეთით. შემდეგ ზიგზაგისებურად მიუყვება
სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით 2,5 კმ მანძილზე მდ. დიდკვარათხევამდე. შემ-
დეგ საზღვარი მიემართება სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით მდ. დიდკვარა-
თხევის გასწვრივ მდ. დიდმის წყლის შესართავამდე 2 კმ-ზე. აქედან სამხრეთის მიმარ-
თულებით 1,5 კმ-ზე ტყის კონტურის გასწვრივ უერთდება ლისის საკრებულოს საზღ-
ვარს, რომელსაც მიუყვება აღმოსავლეთის მიმართულებით 1 კმ-ზე. ამის შემდეგ მკვეთ-
რად სამხრეთის მიმართულებით მიემართება სწორი ხაზით 1,5 კმ-ზე და უერთდება
თბილისი-ლისის საავტომობილო გზას. აქედან 1 კმ-ზე თხინვალის გზით მიემართება
სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით სოფ. თხინვალამდე. ამის შემდეგ უვლის
სოფ. თხინვალს დასავლეთის მხრიდან 2 კმ-ზე და მიდის სახელმწიფო გეოდეზიურ
პუნქტამდე (954 მ) სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. აქედან საზღვარი ჩამოუ-
ყვება თხემს სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით 2,5 კმ-ზე და უერთდება ლისის
საკრებულოს საზღვარს.

შემდეგ აღნიშნულ გზას საზღვარი მიუყვება ჩრდილო-დასავლეთის
მიმართულებით 1 კმ-ზე სოფ. წალასყურამდე, შემდეგ მიემართება ჩრდილო-

დასავლეთით 1 კმ-ზე სოფ. მუხრან-თელეთამდე, ჩრდილო-აღმოსავლეთით 1 კმ-ზე სოფ. ზემო თელეთამდე, ხოლო შემდეგ ჩრდილოეთით 1 კმ-ზე თელეთის ქედამდე, სახელმწიფო გეოდეზიურ პუნქტამდე (916,4 მ).

შემდეგ საზღვარს აქვს აღმოსავლეთის მიმართულება და გადის „თელეთის“ ქედის აღმოსავლეთ კალთებზე 5 კმ-ის მანძილზე და უერთდება სოფ. ქვემო თელეთის საავტომობილო გზას, უხვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთით და მიემართება 1,5 კმ-ის მანძილზე, გადაკვეთს თბილისი-მარნეულის საავტომობილო გზას, აქედან იცვლის მიმართულებას აღმოსავლეთით 2 კმ მანძილზე. სოფ. ფონიჭალის დასახლებას შემოუვლის გარედან 3 კმ-ზე და მიდის მდ. მტკვრამდე. აქედან 1 კმ-ზე მიდის საზღვარი აღმოსავლეთის მიმართულებით მდ. ლოჭინის ხევამდე.

აქედან საზღვარი იღებს ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებას, მიუყვება მდ. ლოჭინის ხევს 12 კმ-ის მანძილზე, გადაკვეთს ქვემო სამგორის არხს, თბილისი-კახეთის გზატკეცილს მდ. ლოჭინის ხევის ხიდთან, შემდეგ იცვლის მიმართულებას ჩრდილოეთით და ისევ მიუყვება მდ. ლოჭინის ხევს 7 კმ-ის მანძილზე ზემო სამგორის არხის გადაკვეთამდე. საზღვრის ეს მონაკვეთიც გარდაბნის რაიონისა და ქ. თბილისის ადმინისტრაციულ საზღვარს ემთხვევა.

ამის შემდეგ საზღვარი იღებს ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებას 2,5 კმ მანძილზე მთა წელუბნამდე (998,0 მ), გაივლის მას, მიუყვება ტყის კონტურს 5 კმ-ზე, შემდეგ უერთდება დაბა დიდი ლილოსა და სოფ. ქვიშიანის (ყოფილი ლენინისის) საავტომობილო გზას და სამხრეთ-დასავლეთით 1,5 კმ-ზე უერთდება გარდაბნის რაიონსა და ქ. თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს.

აქედან საზღვარი მიუყვება სოფ. ქვიშიანის (ყოფილი ლენინისის) და სოფ. წითელუბნის სამხრეთით ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით ზიგზაგისებურად გარდაბნის რაიონისა და ქ. თბილისის ძველ ადმინისტრაციულ საზღვარს 4,5 კმ-ზე და უერთდება საწყის წერტილს (საქართველოს პარლამენტის დადგენილება N4173-რს. 2006 წელი, 27 დეკემბერი).

საგარეუბნო ზონის ცხოვრება და მეურნეობა ქალაქის გავლენით ეწყობა და ვითარდება. ამავე დროს, თავის მხრივ, ქალაქიც განიცდის საგარეუბნო ზონის გარკვეული სახის ზემოქმედებას. საგარეუბნო ზონის მდგომარეობაზე პირდაპირ დამოკიდებული

ბულია ქალაქის სანიტარულ-ჰიგიენური მდგომარეობა. საგარეუბნო ზონის სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები, ტყე-პარკი, დასასვენებელი ადგილები და სხვ. გავლენას ახდენს ქალაქის განვითარებაზე. ამდენად, მათი ინტერესები გადაჯაჭვულია ფუნქციურ, ეკონომიკურ, სანიტარულ-ჰიგიენურ, არქიტექტურულ და სხვა ურთიერთობთან.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში ავტოტრანსპორტის ინტენსიური განვითარება დაიწყო 1931 წლიდან. მოსახლეობის მუშაობის საფუძველზე თბილისსა და მის საგარეუბნო ზონის სოფლებს შორის გზების მშენებლობამ და ტრანსპორტის განვითარებამ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. ყოველივე ამის შედეგად გაიზარდა და განმტკიცდა ქალაქის კავშირი სოფელთან. ტრანსპორტის განვითარება განისაზღვრება არამარტო ეკონომიკური, არამედ სოციალური მოტივებითაც. ჩვენი რესპუბლიკის ტრანსპორტის ძირითადი დანიშნულება უნდა გახდეს ქალაქისა და სოფლის ცხოვრების პირობების დაახლოება, მშრომელთა კულტურული დონის ამაღლება.

როგორც ვიცით, თბილისი ცნობილი იყო, როგორც კავკასიის ერთ-ერთი უმთავრესი კულტურულ-სოციალური ცენტრი. ძველად ქალაქში ცენტრალურ ბაზრად თათრის მოედნის ბაზარი ითვლებოდა. აქ გამართული იყო ყაფანი – დიდი სასწორი. სოფლიდან შემოტანილი პროდუქტი ჯერ ქალაქის მოსახლეობას უნდა ეყიდა, შემდეგ კი – ვაჭრებს. ყაფანზე, როდესაც ბაირადი იყო აღმართული, მაშინ თბილისელებს უნდა ევაჭრათ. 12 საათზე ბაირალს დაუშვებდნენ და ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამის შემდეგ იწყებოდა სოფლელებსა და ვაჭრებს და შორის აღებ-მიცემობა.

შუა საუკუნეების თბილისში არსებობდა ბაზრების გარდა სავაჭრო ცენტრები – ქარვასლები.

ყველაზე დიდი ქარვასლები ახლანდელ სიონის ქუჩაზე მდგარა. ისინი 1795 წლის აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს დაანგრიეს. XIX საუკუნეში ახალი ქარვასლები აშენდა. 1850 წელს თბილისში ცამეტი ქარვასლა მდგარა.

თბილისში ცალკე იყო ღვინის გასაყიდი სახლები; მას „სირაჩხანას“ უწოდებდნენ. ორი სირაჩხანა ყოფილა: დიდი და პატარა. (თოფჩიშვილი. გვიმრაძე.. 2017: 104)

XIX საუკუნის 20-იან წლებში თბილისში ხელოსნობის ოცამდე სახეობა იყო, 1835 წლისათვის ხელოსნური სპეციალიზაცია 32 სახეობამდე გაიზარდა, ხოლო 1865 წლისა-

თვის მან 40-ს მიაღწია, ე. ი. ორჯერ გადიდდა. ადგილობრივი აზიური ფეხსაცმლის მკეთებელი ხელოსნების გვერდით ჩნდებიან რუსული და ევროპული ფეხსაცმლის მკეთებელი ხელოსნებიც. შემოდის და ფეხს იკიდებს ევროპული კოსტიუმების დამზადებაც (თოფჩიშვილი... 2017: 87).

თბილისურ ამქარზე დიდი გავლენა ჰქონდა აღმოსავლეთს. საქართველოს ამქარებს არ ახასიათებდათ რელიგიური ფანატიზმი, რაც ასე დამახასიათებელი იყო აღმოსავლური ხელოსნური ორგანიზაციისათვის. ერთადერთი, რაც თბილისური ამქარის რელიგიურობას ამჟღავნებდა, ეს იყო წელიწადში ერთხელ სამღვთოს, ანუ ამქრობის გამართვა. ამ დროს ხდებოდა შეგირდის ოსტატად ხელდასმა. დანიშნულ დროს ამქარი დროშით ქალაქგარეთ გადიოდა. ბუნებრივია, ამქარს თან მიჰყვებოდა ხელდასასხმელი პირიც, რომელსაც აბრეშუმის განიერი სარტყელი ერტყა, სარტყელში მისი ხელობის დამახასიათებელი იარაღები ჰქონდა გარჭობილი. ამქარის უსტაბაში ხელდასასხმელ ქარგალს ჯერ დალოცავდა, შემდეგ ცალი ხელით ორივე ხელის ცერს დაუჭერდა და ორივე ლოყაზე სამ-სამჯერ შემოკრავდა სილას. სილის შემოკვრა ხელდასასხმელის მომწიფების სიმბოლურ ნიშნად მიაჩნიათ, ხოლო ცერების შეკვრა – ამქარის წესების შეკრულობის (თოფჩიშვილი... 2017: 89).

ქართული ხელოსნების შრომის ორგანიზაცია კი საუკუნეების წინ ჩამოყალიბდა. თბილისი იყო არა მარტო საქართველოს, არამედ მთელი სამხრეთ კავკასიის როგორც ხელოსნობის, ისე ვაჭრობის დიდი ცენტრი. ხელოსნური ნაწარმი იყიდებოდა უამრავ დუქანსა თუ ბაზარში. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ე. წ. „შუა ბაზარი“ (კოტე აფხაზის ქუჩაზე). ეს იყო ვიწრო ქუჩა, რომლის ორივე მხარეს ჩამწკრივებული იყო სხვადასხვა ხელობის ხელოსანთა დუქნები და სავაჭროები. აქლემების სადგომი ყოფილა ბალნეოლოგიური კურორტის წინ მდებარე ტერიტორიაზე. აქლემებით შემოჰქონდათ უამრავი ნესვი და საზამთრო, სპარსეთიდან – ქიშიში, ბრინჯი, ზეთი.

თბილისის ამქარებს სათავეში უსტაბაში ედგა. ეთნოგრაფიული მასალებით, ხელოსნები ყარაჩოდელები იყვნენ, გამოირჩეოდნენ პატიოსნებითა და ვაჟკაცობით.

თბილისის ორ საგარეუბნო სოფელს – დიღომსა და ნაქულბაქევს – მნიშვნელოვანი ფუნქცია გააჩნდა. ეს იყო „სტუმრისა“ და „დგმურის“ დაყენება.

XIX საუკუნის თბილისისათვის დამახასიათებელი იყო ვაჭრებისათვის განკუთვნილი სასტუმრო ტიპის სახლები, რომელსაც ქარვასლას უწოდებდნენ. ქარვასლაში, მოსასვენებელი ოთახების გარდა, მის პირველ სართულზე სავაჭრო დუქნები და სახელოსნოები იყო განლაგებული (თოფჩიშვილი... 2017:107).

თბილისის იერსახე ერთგვარად შეიცვალა XIX საუკუნიდან – დაიწყო ქალაქის ევროპიზაციის პროცესი. ამ ახალ იერს ბევრად განაპირობებდა მაღაზიების, დუქნების, ქარვასლების სიმრავლე. ძველი თბილისური ყოფა ადგილს უთმობდა ახალს, თანდათან ხდებოდა აზიური ელემენტის შემცირება და შევიწროება.

შუა საუკუნეებში თბილისში და მის საგარეუბნო ზონაში საცხოვრებელი სახლები ძირითადად ორგვარი იყო: დარბაზის ტიპის და მიწური (ბანიანი) სახლები. შემდეგ კი ტიპური იყო აივნიანი სახლი. სწორედ ამ აივნიანი საცხოვრებელი სახლებით იყო გამორჩეული საქართველოს დედაქალაქი. გვიანობამდე ყოფილა შემორჩენილი დარბაზული ტიპის სახლიც, რომელსაც გვირგვინიანი გადახურვა ჰქონდა (მაგალითად, ცნობილია ფორაქიშვილების დარბაზი). ფორაქიშვილების დარბაზი მეტეხის უბანში მდებარეობდა. გერმანელი მხატვრის კარლ ცაარის ნახატიდან (1903 წელი) ჩანს, რომ ფორაქიშვილების დარბაზს ჰქონდა 12-წახნაგოვანი გვირგვინი, ორი მაღალი, წვრილი დედაბოძი, კედლის განჯინები და თახჩები. გლეხური დარბაზისაგან განსხვავებით, აქ კერა არ არის. ინტერიერის არქიტექტურა მხატვრულად დასრულებულ ხასიათს ატარებს და ქართული ხუროთმოძღვრების ჩამოყალიბებულ ნიმუშს წარმოადგენს (თოფჩიშვილი... 2017: 122).

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მოხდა თბილისის ხუროთმოძღვრული სახის ცვლა. ამიერიდან მთავარი გახდა საქალაქო არქიტექტურა: ადმინისტრაციული შენობები, ყაზარმები, სასწავლებლები, საავადმყოფოები.

ძველ თბილისელთა ყოფაში ეზოსა და უბანს განსაკუთრებული ადგილი ეკავა. ეზო ერთი დიდი ოჯახი იყო თავისი საერთო სარდაფით, ეზოში მდგარი საპირფარეშოთი (აბხანით) და ონკანით (თოფჩიშვილი... 2017: 128).

ძველ თბილისში ეზოების ეს ტრადიცია, მართალია, XIX საუკუნის დასაწყისში აივნიანი და ორ-სამ-სართულიანი სახლების აშენების შემდეგ დამკვიდრდა, მაგრამ ბევრი რამ თბილისელებმა, განსაკუთრებით მეზობლური ურთიერთობები, უფრო

ადრინდელი თბილისელებისაგან მიიღეს, როდესაც ისინი დარბაზებსა და ბანიან მიწურ სახლებში ცხოვრობდნენ. ორ-სამ-სართულიან სახლებს ეზოს მხრიდან გარშემორტყმული ჰქონდა ღია, ხის რიკულებიანი საერთო აივანი, რომელიც მეზობელთა ერთგვარ საკრებულოს წარმოადგენდა. ის იყო ოჯახის წევრთა, სტუმრებისა და მეგობრების ძირითადი დასასვენებელი და თავშესაფარი ადგილი. ქვედა, პირველ სართულზე, მცხოვრებნი კი ეზოში იკრიბებოდნენ. ხშირი იყო სჯა-ბაასი, ნარდის, დომინოს, ჭადრაკის თამაში. ეზოს მხრიდან სართულები კი ხვეული კიბეებით იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული.

თბილისელები და მისი საგარეზო ზონის მოსახლეობა ისევე იკვებებოდნენ, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა. მაგრამ საქართველოს დედაქალაქის მკვიდრთა ამ მხრივ გარკვეული თავისებურებაც ახასიათებდათ. ამ თავისებურებას კი ქალაქის მოსახლეობის ეთნიკური და რელიგიურ-კონფესიური სიჭრელე და გზაჯვარედინზე მდებარეობა განაპირობებდა. ზემოთ ითქვა, რომ თბილისელთა დიდ ნაწილს ბაღები, ვენახები და ბოსტნები გააჩნდა. მისი მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს გლეხობა შეადგენდა. ამდენად, ბევრი მათგანი საჭირო მიწათმოქმედების პროდუქტებს თავადვე მოიწევდა. ამასთანავე, ქალაქის მკვიდრთა დიდ ნაწილს ეს საშუალება არ ჰქონდა. ესენი იყვნენ მოქალაქეები, ხელოსნები, ვაჭრები. ისინი კი კვების პროდუქტებს ბაზრებსა და სავაჭრო დუქნებში იძენდნენ.

თბილისელთა კვების ერთ-ერთ ძირითად რაციონს ხორცი და ხორცისაგან გაკეთებული კერძები შეადგენდა. თბილისის ბაზრებზე იყიდებოდა ძროხის ხორცი, ღორის ხორცი.

რძის პროდუქტებიდან თბილისელთა შორის ყველაზე პოპულარული იყო ყველი. ყველი თბილისელთა ტრაპეზის აუცილებელი ელემენტი იყო. განსაკუთრებული მოთხოვნილება იყო თუშურ ყველზე (თოფჩიშვილი... 2017: 139).

ურემი ძველ თბილისში და მის შემოგარენში გადაადგილების ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენდა, რომლითაც ახლო-მახლო სოფლებიდან შემოჰქონდათ სხვადასხვა პროდუქტები: ბრინჯი, ფქვილი, ყველი, ხილი, ბოსტნეული, ქვამარილი, ღვინით სავსე რუმბები. ურმებით საქონელი შემოჰქონდათ არა მხოლოდ ახლო, არამედ შორეული ადგილებიდანაც. ურმებით მიემართებოდნენ ძველი თბილისელები დღეობებზე სა-

ლოცავად. ასეთ შემთხვევაში ურმები გადახურული იყო ხალიჩებითა და ქეჩებით, რასაც ჩარდახიან ურემს უწოდებდნენ (თოფჩიშვილი. გვიმრაძე.. 2017: 144).

თბილისში ტვირთის გადასატანად, პირველ ყოვლისა, საჭაპანო ცხოველებს იყენებდნენ: სახედრებს, ჯორებს, ჯორცხენებს, ცხენებს, ხარებს, კამეჩებს, აქლემებს. მათგან ყველაზე პოპულარული კი სახედარი იყო. ის წარმოადგენდა ქალაქის შიგნით ტვირთის ძირითად გადამტანს.

თბილისის ტრანსპორტის სფეროში მნიშვნელოვანი სიახლეები დაინერგა XIX საუკუნის 20-იან წლებში, როდესაც ქალაქში გამოჩნდა „ევროპული“ ეკიპაჟები. XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან გამოჩნდა ევროპული ფაეტონები, რომელშიც წყვილი ცხენი იყო შებმული.

XIX საუკუნის ბოლოს თბილისში რკინიგზის ხაზებიც გამოჩნდა, რომელთა ვაგონებში ცხენები იყვნენ შებმული. ამ დროს ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში შვიდი ასეთი რკინიგზის ხაზი ყოფილა. ცხენშებმული ტრამვაის ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზა – კონკა – თბილისში 1881 წლის მარტში ამუშავდა (თოფჩიშვილი... 2017: 150).

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თბილისში ხიდებიც მომრავლდა. 1880-იან წლებში მტკვარზე უკვე ათი ხიდი ყოფილა (თოფჩიშვილი. გვიმრაძე. 2017: 151).

თბილისელთა გარკვეული სატრანსპორტო საშუალება იყო ტივიც, რომლებიც, ძირითადად, ბორჯომის ხეობიდან შემოდის (თოფჩიშვილი. გვიმრაძე.. 2017: 152).

XX საუკუნის 10-იან წლებში სოფელი ვერ აწვდიდა ქალაქს საჭირო რაოდენობის სურსათს. ამიტომ სახელმწიფო იძულებული გახდა, ქალაქის მოსახლეობა სურსათით თავად მოემარაგებინა. პირველადი მოთხოვნილების საგნებზე ფასები დღითიდღე იზრდებოდა. მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ვერ ახერხებდა სურსათის შეძენას, რაც მათში დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ სოფლიდან ქალაქში სურსათ-სანოვარის ჩამოტანას წინ ეღობებოდა მრავალი დაბრკოლება. ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები ზოგჯერ ქალაქად მიმავალ გლეხებს ართმევდნენ გასაყიდ სურსათ-სანოვარებს. გლეხები არც ყაჩაღებისაგან იყვნენ დაცული.

§3. თბილისის და მისი შემოგარენის გეოგრაფიული მდებარეობა

თბილისის მიკროსაგარეუბნო ზონა, რომელსაც სამეცნიერო და მხატვრულ ლიტერატურაში თბილისის მიდამოებსაც უწოდებენ და რომლის შუაგულში თვით ქალაქი მდებარეობს, ჩრდილოეთიდან შემოსაზღვრულია საშუალო სიმაღლის განედური მიმართულების საგურამო-იალნოს ქედებით, რომელთა სამხრეთი ფერდობები თბილისის ფარგლებში ექცევა. ჩრდილო-დასავლეთით თბილისის მიდამოები ვრცელდება მცხეთის, საწკეპელა-სათოვლიასა და დიდგორის ქედამდე, სამხრეთ-დასავლეთით მდ. ვერესა და მდ. ალგეთის წყალგამყოფამდე აღწევს, ხოლო სამხრეთით – მთა იალღუჯას ჩრდილო ფერდობების ძირამდე. სამხრეთ-აღმოსავლეთითა და აღმოსავლეთით აღნიშნული მიდამოების ფარგლებში მოქცეულია, ერთი მხრივ, მდ. ლოჭინისა და მდ. საცხენისწყალის, ხოლო, მეორე მხრივ, მდ. მტკვარს შორის მდებარე ტერიტორია. ისტორიულ-გეოგრაფილი თვალსაზრისით აღნიშნული ადგილები წარმოადგენს ე. წ. მესამეული ეპოქის ზღვის ფსკერს.

საგარეუბნო ზონის რელიეფი რთულია, განსაკუთრებით თბილისის მიდამოებში, რაც იმით აიხსნება, რომ ქალაქი ორი ოროგრაფიული სისტემის საზღვარზე მდებარეობს. მისი მარჯვენა ნაპირის მთის კალთები და მაღლობები დასავლეთისაკენ მიემართებიან და სამხრეთ კავკასიონის (ანუ მცირე კავკასიონის) მთიანეთს წარმოადგენენ, ხოლო მარცხენა ნაპირისა კი კავკასიონის მთების განშტოებათა გაგრძელებას და მათ დაწოვებულ ზოლს ქმნის. მხარის რელიეფის ფორმა დიდ როლს ასრულებს ადგილობრივი კლიმატის შექმნაში. სხვადასხვა მიმართულების ქედების არსებობა, ფერდობების განსხვავებული ექსპოზიცია, დახრილობა, ძლიერი დანაწევრება და სხვ. ცალკეული ხეობა თუ ქვაბული საკმაოდ ნაირფეროვან მიკროკლიმატს ქმნის. თბილისს, მდ. მტკვრის გარდა, პატარა მდინარეებიც ჩამოედის. ზოგიერთი მათგანი, მაგალითად, დიდმის წყალი, ვერე, წავკისის წყალი, გლდანის წყალი, ტაბახმელას წყალი, ხევძმარა, ორხევი და ლოჭინის წყალი მდ. მტკვრის შენაკადებია. წავკისის წყალი სოლოლაკის ხევში ჩამოდის, ადრე მას ლედვთა ხევი რქმევია, შემდეგ კი დაბახანის ხევი დაურქმევიათ, რაკი ძველად მის შესართავთან მდ. მტკვრის პირას დაბალები (მეტყავეები) ტყავულობას ალბობდნენ და გამოსაქნელად ამზადებდნენ. ამ პატარა მდინარეების რეჟიმი ძირითადად ატმოსფერულ ნალექებთანაა დაკავშირებული, რის გამოც უხვი წყლიანობა

უმთავრესად გაზაფხულის პერიოდში ახასიათებთ, მშრალ პერიოდში კი ან სრულიად შრებიან, ანდა უმნიშვნელო ჩამონადენი აქვთ. მორწყვის საჭიროება კი უშუალოდ დაკავშირებულია კლიმატთან. მცენარეულის კარგად განვითარებას, მის მრავალფეროვნებას, მოსავლის რაოდენობასა და ხარისხს, როგორც ცნობილია, განსაზღვრავს სითბო და წყალი.

საგარეუბნო ზონის ჰიდროგრაფიული ქსელის მნიშვნელოვან ობიექტს წარმოადგენს პატარა ტბები, რომელთა ნაწილი მცენარეული წარმოშობისაა, ხოლო ნაწილი – ტექტონიკური. ბუნებრივი ტბების გარდა, თბილისის მიდამოებში არსებობს ხელოვნური წყალსაცავი, რომელსაც ხალხმა „თბილისის ზღვა“ უწოდა. ამ ადგილას 1959 წლამდე ჩამწკრივებული იყო კუკიის (ზემო), ილგუნიანისა და ავლაბრის ტბები. მდ. იორიდან სამგორის სარწყავი არხის ამ ტბების ქვაბულთან შეერთებით ქვაბული ამოივსო, ტბები ერთმანეთს შეუერთდა და ერთი დიდი „თბილისის ზღვა“ წარმოიშვა.

თბილისის საგარეუბნო ზონის ბუნებრივი ტბებია: ლისის, გლდანის დიდი, კუს და ბაზალეთის ტბები.

თბილისის ქვაბულის ქვერაიონისათვის დამახასიათებელია თავსხმა წვიმა, რომელიც ძირითადად მაისსა და ივნისში მოდის, თუმცა დიდხანს არ გრძელდება. თავსხმას თან ერთვის ელჩქეი და ზოგჯერ სეტყვაც, რომელიც თბილისის ქვერაიონის ფარგლებში სოფლის მეურნეობის კულტურებს აზიანებს.

სავეგეტაციო პერიოდში, ნალექების სიმცირისა და დიდი ტემპერატურის გამო, საგარეუბნო ზონაში ნესტის დეფიციტია. გარდა ამისა, თრიალეთის ქედიდან ძირს დაშვებული ქარები ძლიერ მოქმედებენ დიღმის ველზე და საბურთალო-დელისის ტერიტორიაზე, რის შედეგადაც შრება ნიადაგი. ნაწილობრივ ასეთივე მდგომარეობა იყო ქვემო ავჭალის ტერიტორიაზე. აღნიშნულ პირობებში სოფლის მეურნეობის კულტურების განვითარებისათვის, მყარი და უხვი მოსავლის მიღებისათვის აუცილებელია ხელოვნური მორწყვა.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში ვხვდებით ჩამოყალიბებული სახის ველის ტიპის, კერძოდ, წაბლა ნიადაგებს, გარდამავალი სახის მდელოს ყავისფერ და რუხ-ყავისფერ ნიადაგებს და მთა-ტყის ზონისათვის დამახასიათებელ ტყის ყავისფერ, ხოლო უფრო მაღლა – ტყის ყომრალ ნიადაგებს. ველის ზონაში (სამგორის ველი) საკმაოდ დი-

დი ადგილი უკავია ე. წ. გაჯიან ნიადაგებს. აქ და სოღანლულის ველზე გავრცელებულია, აგრეთვე, სხვადასხვა სახის მლაშობი და ბოცობიანი ნიადაგები. აღნიშნული ტერიტორიის ნიადაგების მრავალფეროვნება განპირობებულია მისი ლითოლოგიური შემადგენლობის სიჭრელით, რელიეფის საკმაოდ დანაწევრებითა და მცენარეული საფარის ხასიათით. თბილისის საგარეუბნო ზონაში წარმოდგენილია აღმოსავლეთ საქართველოსათვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა ტიპის ნიადაგი, დაწყებული ნახევარუდაბნოს ნიადაგებითა და მლაშობებით, დამთავრებული მთა-მდელოს ნიადაგებით. ყოველივე ამის გამო თბილისის საგარეუბნო ზონა მრავალფეროვანი მცენარეული საფარითაც ხასიათდება. აქ წარმოდგენილია როგორც მშრალი ველები, ისე ტყისა და სუბალპებისათვის დამახასიათებელი ფლორა (სონდულაშვილი 1997: 105-106).

ქალაქის ფარგლებში, სოფელ ადგილებთან შედარებით, მტკრის ნაწილაკები და ნახშირორჟანგი 10-ჯერ მეტია, ღრუბლიანობა და ნალექები – 5-10%-ით, ნისლი ზამთარში – 100%-ით, ზაფხულში 30%-ით მეტია, ქარის სიჩქარე კი – პირიქით. ქალაქის საშუალო წლიური სიჩქარე უდრის 2,4 მ/წმ-ში, სამგორის წყალსაცავთან კი – 6,7 მ/წმ-ში.

თბილისში ჰაერის საშუალო წლიური ტემპერატურა 12,7°-ია, სამგორის წყალსაცავთან კი – 11,8°. ყველაზე ცივი თვის, იანვრის, საშუალო ტემპერატურა 0,6°-ით მაღალია სამგორის წყალსაცავის მიდამოებისათვის დამახასიათებელ იმავე იანვრის საშუალო ტემპერატურასთან შედარებით. ამიტომ ქალაქისა და საგარეუბნო ზონის მშენებლობების გეგმაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გამაჯანსაღებელი „მწვანე ზონისა“ და სუფთა ჰაერის რეზერვაციის ადგილის ორგანიზაციას. ამით ერთდროულად ყურადღება ექცევა ბუნებრივი გარემოს დაცვასა და ეკოლოგიური თანაფარდობის შენარჩუნებას (სონდულაშვილი 1997: 106).

გარემოს გადაგვარება-დაბინძურებისა და ურბანიზაციის, ჟანგბადის მოახლოებული „შიმშილის“ სულ უფრო მზარდ პირობებში ტყე, და საერთოდ მცენარეული საფარი, როგორც არასდროს, ჩვენი არსებობის, ჯანმრთელობის, შრომისა და დასვენების აუცილებელ სასიცოცხლო მოთხოვნად თუ პირობად იქცა. ინდუსტრიული ცხოვრების წესმა თავისი კვალი დაამჩნია დიდ ქალაქებსა და საქალაქო ცხოვრებას. ამჟამად არსებული მცენარეული საფარი – „მწვანე ფილტვები“ აღარ ჰყოფნის თბილისის მილიონ

ორასიათასიან მოსახლეობას. მწვანე ნარგავთა რაოდენობით თბილისი ბევრად ჩამორჩება მსოფლიოს სხვა დიდ ქალაქებს.

თბილისის საგარეუბნო ზონის ტერიტორიის ის ნაწილი, რომელსაც მიკროზონასაც ვეძახით, წარსულში ტყით ყოფილა დაფარული. აღსანიშნავია, რომ ერთი დოკუმენტის მიხედვით, ჯერ კიდევ XIV საუკუნეში, ავლაზრის (დღევანდელი ისნის რაიონის) ნაწილი ტყის მასივებს ეჭირა. მაგრამ, როგორც ცნობილია, მეტწილად გარეშე მტრების გამანადგურებელი შემოსევების შედეგად, ტყის დიდი მასივები იჩეხებოდა და ნადგურდებოდა. ტყეების გაჩანაგებამ, განსაკუთრებით XIX საუკუნეში, გააუარესა ქალაქის ჰავა, გამოაცალა სიგრილე, გაადიდა ნიადაგქვეშა სინესტის აორთქლება და გააქრო წყაროები, რომლებიც 1851 წელს კიდევ აწვდიდნენ წყალს ქალაქის 16 შადრევანს (შადრევნად იწოდებოდა მოპირკეთებული წყალსადენიანი ონკანები სახლებში, ქუჩებსა და მოედნებზე) და 59 აუზს. ცნობილი იყო თავისი უხვი დებეტით ოქროყანის, წავკისისა და ბოტანიკური ბაღის წყაროები. მეფის მთავრობა ანადგურებდა თბილისის ირგვლივ ფოთლოვან ტყეებს იმის გამოც, რომ ამ ტყეებს თავს აფარებდა სოციალური უსამართლობით გამწარებული და ამ უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლი გლეხობა. მათ წინააღმდეგ ბრძოლის გასაადვილებლად თბილისის ირგვლივ ფოთლოვან ტყეებს ერთიანად კაფავდნენ და ამ ადგილებს უდაბნოდ აქცევდნენ. შემდეგ, დროთა განმავლობაში, ძლიერმა წვიმებმა მორყეული ნიადაგი მთებიდან ჩამორეცხა (კანდელაკი 1951: 8).

შხაპუნა წვიმა, რომელიც თბილისისათვისაა დამახასიათებელი, დაქანებულ ქვიან ადგილებზე, როგორც თბილისის მიდამოებია, ნიადაგის დასველებისა და გაჟღენთის ნაცვლად ნიაღვრად იქცეოდა და თან ქვა და ღორღი მოჰქონდა. ცნობილია 1909 წლის დიდი წვიმები, რომლის დროსაც თბილისის ქუჩები ისე გაივსო მთიდან ჩამოტანილი ქვითა და ღორღით, რომ გავლა შეუძლებელი იყო. ასეთი წყალდიდობები ქალაქის მიკრორელიეფის ცვლილებას იწვევდა.

ტყეების ექსპლუატაციამ ყველაზე ბარბაროსული ხასიათი მიიღო პირველი მსოფლიო ომის დროს, როდესაც ტყის დიდი ფართობები სანახშირედ ხელაღებით იჭრებოდა. თბილისს ზამთრობით დაახლოებით ათასი ტომარა ნახშირი სჭირდებოდა. სახედრებზე გადაკიდებული ორი ტომარა ნახშირი, რომელიც ერთ ფუთამდე იყო, ვერცხლით 25 კაპიკიდან 40 კაპიკამდე ღირდა (ბალახაშვილი 1951: 82).

ზემოაღნიშნულისა და სხვა მრავალი მიზეზის გამო აჯანყებულთა მიერ სახაზინო და მემამულეთა ტყეები მასობრივად იჩეხებოდა. გლეხები აძევებდნენ ტყის მცველებს და ტყეებს თავად ეპატრონებოდნენ. რუსეთის ხელისუფლების სიმძიმით გაბოროტებული გლეხები უმოწყალოდ ჩეხდნენ ტყეებს. მოგვიანებით, თბილისის გარშემო ტყის აღდგენასა და გაშენებას აფერხებდა ის გარემოებაც, რომ თბილისის შემოგარენის გლეხოზა უძველესი დროიდანვე იყო მიჩვეული ტყით ვაჭრობას, სახნავი მიწების შესაძენად გლეხოზა არ ინდობდა ტყეს და საახოედ ჩეხდა. ამ უბედურებას ერთვოდა მეორე უფრო მძიმე მდგომარეობა, რომელიც გამოიხატებოდა საქონლისათვის ტყის სანეკერედ გაჩეხვაში. ამ გარემოების შესაჩერებლად 1926-1928 წლებში თბილისის შემოგარენის ტყის მცველთა რაოდენობა 79 კაცამდე გაზარდეს. თბილისის აღმასკომის სატყეო-საკულტო აქციას სანერგეში 1925 წლის ივნისისათვის გაშენებული ჰქონდა 20 ათასი ელდარის ფიჭვის ნერგი. 1925 წელს აღნიშნული სანერგედან მთაწმინდის კალთებზე დარგეს 5000 ძირი ხე. ამავე წლის მარტში თბილისის აღმასკომმა ქალაქის გარშემო ტყის გასაშენებლად გამოყო 20 000 მანეთი, ხოლო ოქტომბერში – 36 000 მანეთი. ქალაქის ნიაღვრისაგან დასაცავად თბილისის გარშემო მდებარე გორაკების კალთებზე კეთდებოდა ჯებირები და თხრილები. ენერგიულად მიმდინარეობდა ტყის გაშენების სამუშაოები 1928 წლის გაზაფხულზეც (სონდულაშვილი 1997: 108).

ამ ეტაპზე XX საუკუნის 20-იან წლებსა და შემდგომში ჩატარებულმა ღონისძიებებმა ტყეების აღდგენის, დაცვისა და ქალაქისა და მისი შემოგარენის გამწვანების სამუშაოებმა საგრძნობი შედეგები გამოიღო თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ჰავის გაუმჯობესებაში. ამავე დროს წარმოებდა შიშველი ფართობების ხელოვნური გატყევება და, ამასთანავე, ბუნებრივად განახლებულის მოვლა რამდენიმე ათეულ ჰექტარზე. დიდი ყურადღება მიექცა ტყის კულტურების მოვლა-გაშენების აგროტექნიკურ მხარესაც. ადგილობრივი მოსახლეობის ხე-ტყით დაკმაყოფილება უმთავრესად წარმოებდა ზეხმელი, მოთხრილ-მოტეხილი და ფაუტი ტყეებით (სონდულაშვილი 1997: 108-109).

დღეს თბილისის საგარეუბნო ზონის ტერიტორიაზე შემორჩენილია საქართველოს ტყეებისათვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა ტიპი, სახელდობრ: წიფლნარი კოლხური ელემენტებით (საგურამო, იალნო), წიფლნარი აღმოსავლეთ საქართველოს ტიპისა (კოჯორი-წოდორეთი), რცხილნარი (საგურამო, კოჯორი, წოდორეთი), მუხნარი ქართუ-

ლი მუხისაგან შექმნილი (მთის წინაკალთები), ღვიანი (სარკინეთი), აკაკიანი (კლდო-
ვან ადგილებზე ბევრგან), ბერყენიანი ჭალის ტყე და სხვანი და აგრეთვე ამ ცენოზთა
ნაწარმოებნი (მეძვიანები, ნარეკლიანები და სხვა).

თბილისის ტერიტორიული გაშლა-გაფართოების შეზღუდული შესაძლებლობა-
ნი განსაკუთრებული სიმწვავით აყენებს არა მარტო ქალაქის ტერიტორიის, არამედ მისი
მიმდებარე მიწების რაციონალური გამოყენების ამოცანას. შემფოთებას იწვევს ქალაქის
საჭიროებისათვის მნიშვნელოვანი სასოფლო-სამეურნეო ფართობების გამოყენების ფაქ-
ტები. აქ მეტი სიფრთხილეა საჭირო.

სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების რაციონალურმა გამოყენებამ და თბილისის
ტყე-პარკის სარტყელის შექმნამ დიდი სიფრთხილით უნდა განავითაროს თბილისსა და
რუსთავს შორის ტერიტორიის განაშენიანება. საერთოდ ყოველ ქალაქს აქვს ოპტიმალუ-
რი ზღვარი, სადამდეც იგი შეიძლება გაიზარდოს. შემდეგ კი იქმნება გადაუჭრელი სო-
ციალური პრობლემების მთელი კვანძი. საქმე აქამდე არ უნდა მივიყვანოთ.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში, ლანდშაფტის სხვა ელემენტებთან შედარებით,
უფრო მეტად ცხოველთა სამყარომ განიცადა ადამიანის ზემოქმედება. ეს განსაკუთრე-
ბით ტყის ზონის ცხოველებზე ითქმის, რომელთაც ტყის გაჩანაგების შედეგად ძლიერ
შეუმცირდათ გავრცელების არეალი. განსახილველ ტერიტორიაზე, ეკოლოგიური
პირობების შესატყვისად, ვხვდებით როგორც ველებისათვის, ისე ტყისათვის დამახასია-
თებელ ცხოველებს.

თბილისის საგარეუბნო ზონა მდიდარია, აგრეთვე, წიაღისეულით. აქ მოიპოვება
ნავთობი, სხვადასხვა სამშენებლო მასალა, მინერალური წყლები, გლაუბერის მარილი
და სხვ. ზონის ტერიტორიაზე 1974 წლის აგვისტოში აღმოაჩინეს დიდდებეტიანი
ნავთობის საბადო, რის შედეგადაც რესპუბლიკაში მკვეთრად გაიზარდა ნავთობის სად-
ლეღამისო და წლიური მოპოვება. 1980 წლის ნოემბერში მწყობრში ჩადგა თბილისი-
ბათუმის ახალი ნავთობსადენი, რომლითაც ხდება სამგორსა და მის მოსაზღვრე საბა-
დოებში მოპოვებული ნავთობის ტრანსპორტირება.

საძიებო-სადაზვერვო ბურღვა წარმოებდა თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფელ
მარტყოფში, ხოლო, რაც შეეხება გაზის მარაგთა მატებას, იგი, ძირითადად, მოსა-

ლოდნელია ზონის ტერიტორიის ისეთ საძიებო მოედნებზე, როგორცაა თელეთი და რუსთავი.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, თბილისის საგარეუბნო ზონის ბუნებრივი პირობები მეტად მრავალფეროვანია, რაზედაც მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ თბილისის საგარეუბნო ზონის დასახლებული პუნქტების მდებარეობა ზღვის დონიდან მერყეობს ათასზე მეტ ფარგლებში. ზონაში გამოიყოფა ვერტიკალური კლიმატური მიკრორაიონები – ცხელი (მოიცავს შიდა ქართლისა და ქვემო ქართლის დაბლობს 700-800 მ ზღვის დონიდან) და თბილი (მოიცავს დიდი კავკასიონის სამხრეთ მთიანეთის აღმოსავლეთ ფერდობებს 700-800 მ-დან 1700-მ-დე ზღვის დონიდან). ზემოაღნიშნულის მიხედვით იცვლება სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ყველა დანარჩენი ფაქტორიც (სონღულაშვილი 1997: 110).

ამავე დროს ქალაქი თავადაა ბუნებრივ გარემოზე უარყოფითი ზეგავლენის მთავარი წყარო. მასში წარმოებისა და მოსახლეობის კონცენტრაცია მრავალმხრივად მოქმედებს როგორც საკუთრივ ქალაქის, ასევე მისი მიმდებარე ტერიტორიების ბუნებაზე და ეს ზემოქმედება, როგორც წესი, უარყოფითია, შორს სცილდება ქალაქის განაშენიანებულ ტერიტორიას და მის საზღვრებს. თანამედროვე ურბანიზაციის პროცესის პირობებში, როცა მსხვილ ქალაქებთან ერთად არსებობს დიდი საქალაქო აგლომერაციები და ვრცელი ურბანიზებული ზონები, მათი ბუნებრივი გარემოს დაცვისა და გაუმჯობესების პრობლემა უაღრესად აქტუალური ხდება.

საკვლევი ტერიტორიების განვითარებაზე განსაკუთრებით უარყოფითად მოქმედებს, როდესაც „ხშირ შემთხვევაში ეკოლოგიურად „მავნე“ საწარმოები გააქვთ ქალაქგარეთ, საგარეუბნო ზონაში“ (რონდელი 1990: 111).

ყოფილი საბჭოთა კავშირის 103 ქალაქში, რომელთა საერთო მოსახლეობა დაახლოებით 50 მილიონს შეადგენდა, ჰაერში მავნე ნივთიერებათა შემცველობა ათჯერ და მეტჯერ აღემატებოდა ზღვრულად დასაშვებ კონცენტრატებს. იზრდებოდა ტოქსიკური სამრეწველო ნარჩენების მოცულობა, რომელთა დიდი ნაწილი გაჰქონდათ მყარი ყოფითი ნარჩენების სანაგვეზე. წყლის წყაროების ორი მესამედის მდგომარეობა არ შეესაბამებოდა ნორმატივებს, მიწისქვეშა წყლები ბინძურდებოდა. 600 ქალაქში არ იყო უზრუნველყოფილი ჩამდინარე წყლების ხარისხიანი წმენდა („კომუნისტი“ 1989).

XX საუკუნის 50-იანი წლების ბოლოს კომუნისტური პრესა სისტემატურად აღნიშნავდა, რომ მსოფლიოში ყველაზე სუფთა ჰაერი ე. წ. სოციალისტურ ქალაქებში იყო. მაგალითსათვის ასახელებდნენ მოსკოვს, სადაც ჰაერი 10-ჯერ უფრო სუფთა ყოფილა, ვიდრე რომში. თავისთავად ცხადია, რომ სატრანსპორტო საშუალებათა მცირე რაოდენობამ, ევროპის განვითარებული ქვეყნების დედაქალაქებთან შედარებით, განაპირობა მტკვრისა და მხუთავი გაზის შედარებით ნაკლები შემადგენლობა მოსკოვის ჰაერში. ამავე დროს არაფერს ამბობდნენ, რომ უმაღლეს დონეზე გახურებული გაზის საცეცხლეები გამოყოფდნენ დაჟანგული აზოტის ისეთ რაოდენობას, რაც მრავალჯერ ჭარბობდა დასავლეთის ქალაქების უმაღლესი მოტორიზებული ბენზინის გამონაბოლქვს. საერთოდ, საბჭოური ცხოვრების წლებისათვის დამახასიათებელი იყო ინფორმაციის „დანაწილებული“ მიწოდება, საქმიანი ანალიზის უგულვებელყოფა, პროპაგანდისტული ლოზუნგებისა და თვითგმაცემილი სენტენციებით ცხოვრება (СССР. Демографический диагноз 1990: 442).

საქართველოს დედაქალაქის გეოგრაფიული მდგომარეობა, მისი ბუნებრივი პირობები, განსაკუთრებით რელიეფი, გარკვეულ ფარგლებში უარყოფითად მოქმედებს სამრეწველო საწარმოების მიერ გამოყოფილი მავნე ნარჩენების სივრცობრივ კონცენტრაციაზე, ვინაიდან ქალაქის ტერიტორიის ბუნებრივი ვენტილაცია ხდება უმთავრესად მდ. მტკვრის გაყოლებით. გაბატონებული ქარების მიმართულების შესაბამისად ზოგიერთი საწარმოს მიერ „წარმოებული“ მავნე ნარჩენები ვრცელდება ქალაქის საცხოვრებელ უბნებზე. ასევე მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს სამშენებლო სამუშაოების შედეგად წარმოქმნილი მტვერი.

ამჟამად თბილისი განიცდის საზოგადოებრივი დანიშნულების მწვანე სივრცეების მწვავე უკმარისობას. ხშირ შემთხვევაში არსებული მწვანე სივრცეები იზღუდება კიდეც სხვადასხვა მშენებლობის გამო. ამიტომ ქალაქის და მისი შემოგარენის სწორი განვითარებისათვის აუცილებელია, ერთი მხრივ, მოვუფრთხილდეთ მწვანე სივრცეებს, ხოლო, მეორე მხრივ, გავზარდოთ ისინი ახალი ნარგავების ხარჯზე.

§4. ზოგიერთი მოსაზრება თბილისის საგარეუბნო ზონის განვითარების პერსპექტივებთან დაკავშირებით

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზოლის სამეცნიერო კვლევა, თუნდაც ურბანული კვლევების კონტექსტში, საინტერესოა ეთნოლოგიისთვისაც, რადგან ეთნოლოგია ჰოლისტური მეცნიერებაა და ეთნოსთან, თუ მის სხვადასხვა სოციალურ ნაწილთან ან გეოგრაფიულ არეალთან დაკავშირებული კულტურული, სოციალური ან ეკონომიკური პრობლემატიკა ეთნოლოგიის კვლევის სფეროცაა.

დისკუსია თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის განვითარების პერსპექტივებთან დაკავშირებით საქართველოს საზოგადოებაში XX საუკუნეში რამდენიმე ეტაპად მიმდინარეობდა: მსჯელობა აქტიურდება II ნახევრიდან, განსაკუთრებით მძაფრდება XX საუკუნის 80-იან წლებში და შემდგომ უკვე – პოსტსაბჭოთა პერიოდში. დისკუსია გრძელდება ჩვენ დროშიც და ქალაქის დაგეგმარებისა და მისი საგარეუბნო ზოლის სოციალურ-კულტურული ასპექტები და პრობლემები მრავალ შეკითხვას ბადებს ამ ეტაპზეც. ნაშრომში განხილულია 80-იანი წლების საზოგადოებრივი დისკუსიის შედეგად წამოჭრილი პრობლემატიკა და წარმოდგენილია სპეციალისტთა (ურბანისტთა, ეთნოლოგთა) დაკვირვებები და სამეცნიერო ხედვები.

ხანგრძლივი დისკუსიის განმავლობაში ქალაქის დაგეგმარებისა და მისი საგარეუბნო ზოლის სოციალურ-კულტურული ასპექტების შესახებ გამოითქვა არაერთი ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული აზრი და რეკომენდაცია. მომყავს რამდენიმე მოსაზრება:

1986 წელს გაზეთ „თბილისში“ გამოქვეყნდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის კონკრეტული სოციოლოგიური კვლევის განყოფილების ხელმძღვანელის აკაკი კაცაძის სტატია „დედაქალაქის მოსახლეობის მიგრაცია“. აკაკი კაცაძემ გამოკვეთა თბილისის განვითარების სოციალური და კულტურული პრობლემები, გადაჯაჭვული დემოგრაფიულ საკითხთან: „თბილისი ჩვენ თვალწინ მილიონიან ქალაქად გადაიქცა. მაგრამ მისი მოსახლეობა არა მარტო რაოდენობრივად გაიზარდა, თვისობრივადაც განვითარდა. ცხადია, ეს პროცესი უმტკივნეულოდ არ მიმდინარეობს.

სამწუხაროდ, საზოგადოებრივი ცხოვრებაში წარმოქმნილ პრობლემებს, ასე თუ ისე, ვაფიქსირებთ, მაგრამ ამასთან მთავარია მათი გადაწყვეტის რეალური გზების ძიება, რაშიც საზოგადოებრივი მეცნიერებაც აქტიურად უნდა ჩაებას. დედაქალაქის მოსახლეობის ზრდა-განვითარებას მართვა და რეგულირება ესაჭიროება, ამისათვის კი, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ვიცოდეთ მიგრაციის სოციალური მექანიზმი... დიდ ქალაქზე მიგრაციულ დაწოლას განსაზღვრავს სასოფლო რეგიონებისა და მცირე თუ საშუალო ქალაქების ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული განვითარების შედეგებით დაბალი დონე და, მეორე მხრივ, სახალხო მეურნეობის მზარდი მოთხოვნები მუშახელზე“ (კაცაძე 1986).

ამავე სტატიაში აკაკი კაცაძე გამოკვეთს ყველა იმ ძირითად პრობლემას, რომელიც თანმხლებია ზოგადად ურბანული ცხოვრებისა და საუბრობს თბილისის ზრდის გამომწვევ მიზეზებსა და პერიფერიების დაცლის პორბლემებზე: „მიგრანტთა ძირითადი ნაწილი ახალგაზრდობაა, რომელიც მოდის სწავლისათვის, პროფესიის დასაუფლებლად. მათი უმრავლესობა, უკეთესი სამუშაო და საცხოვრებელი პირობების გამო, დიდ ქალაქში მკვიდრდება. თბილისში შემომავალი და გამავალი მიგრაციული ნაკადები ერთმანეთისაგან განსხვავდება მასშტაბის, სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის, სოციალურ-პროფესიული შემადგენლობის მოტივაციის მიხედვით... საქართველო, როგორც განსახლების სისტემა, ერთ მთლიანს შეადგენს. ამიტომ მხოლოდ თბილისში გატარებული ღონისძიებებით მიგრაციის რეგულირებას ვერ შევძლებთ. უნდა გავითვალისწინოთ რესპუბლიკის რეგიონებში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული სიტუაცია და მისი განვითარების ტენდენციები. ამ მხრივ მრავალი საზრუნავი გვაქვს“ (კაცაძე 1986).

აკაკი კაცაძე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იკვლევდა თბილისის სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს, დემოგრაფიულ საკითხებს და სტატიის დასასრულს გამოთქვამს რამდენიმე მეცნიერულ რეკომენდაციას, რაც, მისი აზრით, განტვირთავს ქალაქს და შეაჩერებს სოფლებიდან ახალგაზრდობის მასობრივ გადინებას: „გეგმიური წესით დედაქალაქს შეემატოს მხოლოდ დეფიციტური პროფესიის ადამიანები; სამუშაო ადგილების არსებული და პერსპექტიული გაანგარიშება მაქსიმალურად უნდა ითვალისწინებდეს სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის მოთხოვნებს; გავიტანოთ არამა-

პროფილებელი საწარმოები და მათი ფილიალები. მჭიდრო ურთიერთმიმართებით დავგეგმოთ და განვახორციელოთ სამრეწველო ობიექტების განლაგება დედაქალაქსა და მის მეზობელ რეგიონებში; გავიყვანოთ არამაპროფილებელი საშუალო სპეციალური და საშუალო პროფტექნიკური სასწავლებლები; სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მოკლე და გრძელვადიანი გეგმების შედგენისას უკეთ უნდა გავითვალისწინოთ მეზობელი რაიონების გეგმები. დემოგრაფიული სიტუაციისა და შრომითი რესურსების დინამიური ცვლილებები განვიხილოთ მეზობელ რეგიონებში მიმდინარე შესაბამის პროცესებთან კავშირით; ქალაქის არქიტექტურულ-დაგეგმარებით სამმართველოსთან შეიქმნას სამეცნიერო მეთოდოლოგიური ჯგუფი არქიტექტორის, ეკონომისტის, დემოგრაფის, სოციოლოგის, ფსიქოლოგის, ეკოლოგის და სხვა შესაბამის სპეციალისტთა შემადგენლობით. სამრეწველო და საცხოვრებელი ბინების ერთიანი რეგიონალური სისტემის შექმნა განაშენიანების დემოგრაფიულ პრინციპს უნდა ითვალისწინებდეს“ (კაცაძე 1986).

1980-იან წლებში, როგორც ცნობილია, დედაქალაქში ჯერ კიდევ არსებობდა ე. წ. ჩაწერის ინსტიტუტი. „ჩაწერის“ არქმონე საქართველოს მოქალაქეები ვერ ახერხებდნენ თბილისში სამსახურის დაწყებას და საცხოვრებელი ფართის შეძენას, რაც თავისთავად აპირობებდა საზოგადოებაში მანკიერი სისტემის არსებობას. დგებოდა კრიმინალური გარიგებები, ხშირად ფორმდებოდა ფიქტიური ქორწინებებიც კი, რისი საშუალებითაც ხერხდებოდა თბილისში ჩაწერა. აკაკი კაცაძე ამ პრობლემაზეც ამახვილებს ყურადღებას და წერს, რომ აუცილებელია „სრული წესრიგი დამყარდეს საპასპორტო სამსახურში, აღიკვეთოს ფიქტიური ქორწინებისა და განქორწინების რეგისტრაცია“ (კაცაძე 1986).

1989 წელს ამ პრობლემურ საკითხს გამოეხმაურა გიორგი მჭედლიშვილი. ავტორი აკრიტიკებდა არსებულ კანონმდებლობას, რომელიც დედაქალაქში ჩაწერის პირობებს ამკაცრებდა და აღნიშნავდა: „დედაქალაქში მოსულთათვის ჩაწერის კანონის გამკაცრება არ გვგონია წარმოადგენდეს პრობლემების დამაკმაყოფილებელ გადაჭრას. იგი უფრო საეჭვო და დაუსაბუთებელი „გადაჭრაა“. უნდა ვეცადოთ და ყველაფერი ვიღონოთ, რომ ეს პროცესი ბუნებრივად ხდებოდეს. იქნებ დროა, ხალხის ის დაუოკებელი სურვილიც გავიგოთ, ყველას რომ სურს რესპუბლიკის ინტელექტუალური და ინდუსტრიული ცხოვრების ცენტრში ცხოვრობდეს. სწორედ ამიტომ კიდევ უფრო

მეტად უნდა ვიზრუნოთ, სანამ სხვათაც არ მიუტოვებიათ მამაპაპისეული ადგილები, შევქმნათ ახალი მისაღები პირობები ადგილებზე ქართული მოსახლეობის დამაგრების-თვის. თბილისიდან მთელი რიგი ინსტიტუტების, დაწესებულებებისა და საწარმოების, ფაბრიკა-ქარხნების საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში განლაგების შემთხვევაში, უფრო საფუძვლიანად გვესახება ქართველთაგან მიტოვებული მიწების აღორძინება, ვიდრე ამ მიზნით ერთი თუ ორი სოფლის ხელახალი გაშენება ჩვენს ნასოფლარებსა და ნაქალაქარებზე. სწორედ ამიტომ სავსებით ვეთანხმები იმ აზრს, რომ თბილისის გან-ტვირთვა მოხდეს მაქსიმალური შესაძლებლობით, განსაკუთრებით ყველა იმ ობიექტისაგან, რომელთა დედაქალაქში არსებობაც აუცილებლობას არ წარმოადგენს და, თავის მხრივ, ხალხთა მიზიდვის საშუალებად ქცეულან. და ეს უნდა მოხდეს და გა-კეთდეს არა იძულებითი არჩევანით, არამედ სიყვარულით და რწმენით“ (მჭედ-ლიშვილი 1989).

თბილისის ზრდით განპირობებული შიდამიგრაციული პრობლემები თვალშისა-ცეში გახდა: რაიონები იცლებოდა ახალგაზრდებისაგან და ქალაქის მასშტაბები იზრდე-ბოდა. პრობლემის შესახებ მსჯელობაში ჩაერთვნენ სხვა ეთნოლოგებიც, დემოგრაფე-ბიც, ურბანისტებიც. ამ მხრივ საყურადღებოა „ცისკარში“ გამოქვეყნებული მასალა: „აქტუალური დემოგრაფიული პრობლემები და ქართული სინამდვილე“ (კოდუა... 1983).

1988 წელს შიდამიგრაციული პრობლემების თეორიული ასპექტებისა და ყოფითი პრობლემატიკის შესახებ ისაუბრა ეთნოლოგმა ალექსი რობაქიძემ (რობაქიძე 1988).

ახალგაზრდობის სოფლად „დამაგრება“, ცხადია, მოითხოვდა მათთვის სასიცო-ცხლოდ მნიშვნელოვანი ინფრასტრუქტურის ადგილებზე შექმნას და განვითარებას. ამ პრობლემის შესახებ ბევრი იწერებოდა მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართულ პრესასა თუ სამეცნიერო პუბლიკაციებში. განსაკუთრებით გავრცელებული იყო თეზა – მუდმივი ყურადღება დაეთმოს ახალგაზრდობის თავისუფალი დროის გატარების ორგანიზაციული სრულყოფის საკითხებს; უმაღლეს და საშუალო სპეციალურ სასწავ-ლებლებში მიღების წესების სრულყოფით, რათა არ დაკარგულიყო ნიჭიერი ახალგაზრ-და. „თბილისის მკვიდრი მოსახლეობის გააქტიურების მიზნით შევქმნათ პირობები, რა-

თა ჭარბი პროფესიის ადამიანები იქ გავიყვანოთ, სადაც საქართველოს რეგიონები მათ ნაკლებობას განიცდიან“ (კაცაძე 1986).

საქართველოში სწრაფი ტემპით მიმდინარე ცვლილებების მთელმა კასკადმა, კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების დაშლამ, კერძო საკუთრების აღდგენამ მიწაზე, პრივატიზაციის პროცესმა XX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს ერთგვარი ქაოსიც შექმნა. სოციალისტური წყობიდან თავისუფალ ეკონომიკურ წყობაზე გადასვლა საკმაოდ რთული და ქაოტური სახისა აღმოჩნდა საქართველოს მოსახლეობისათვის. ეს სირთულეები აისახა ურბანისტიკაზეც.

საბჭოთა კავშირსა და იმ დროს მის ნაწილად არსებულ საქართველოში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკურმა ტრანსფორმაციამ განაპირობა ბევრი ცვლილება თბილისსა და მის საგარეუბნო ზოლშიც. 1988 წელს გაზეთ „ლიტერატურული საქართველოს“ ჟურნალისტმა ქეთევან სადღობელაშვილმა გამოაქვეყნა საინტერესო ინტერვიუ – „გვიანლა იქნება“... სამი შეკითხვა აკაკი ბაქრაძეს“. როგორც სათაურიდან ჩანს, რესპოდენტი ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე აკაკი ბაქრაძეა. აკაკი ბაქრაძე იმ დროს რუსთაველის საზოგადოების თავმჯდომარის მოადგილე გახლდათ. ჟურნალისტის დასმული მესამე შეკითხვა ჩვენთვის საინტერესო პრობლემატიკას ეხება: „ბატონო აკაკი, ალბათ მიმიხვდებით, რომ უმწვავესი დემოგრაფიული და ეკოლოგიური პრობლემების პირობებში ჩვენი ინტერესი განსაკუთრებით გამძაფრებულია რუსთაველის საზოგადოების დემოგრაფიისა და ეკოლოგიის განყოფილებისადმი. ამიტომ, გთხოვთ, უფრო კონკრეტულად მოგვითხროთ, თუ რის გაკეთებას აპირებს აღნიშნული განყოფილება? როგორ გესმით დემოგრაფიული პრობლემების ნაწილობრივ მაინც დაძლევის გზები?“ – რაზეც რესპოდენტი პასუხობდა: „თბილისი აუცილებლად უნდა განიტვირთოს, სანამ მისი უთავბოლო ზრდა ჩვენს ბედისწერად არ გადაქცეულა. ამისათვის აუცილებელია თბილისიდან გავიტანოთ ზოგიერთი უმაღლესი სასწავლებელი და ფაბრიკა-ქარხანა სამხრეთ საქართველოს რაიონულ ცენტრებში. ცხადია, მე მხოლოდ შენობის გადატანას არ ვგულისხმობ. სტუდენტობის, პროფესორ-მასწავლებელთა და მუშა-მოსამსახურეთა გადაყვანასაც. ცხადია, ეს, რაც ახლა ვთქვი, უმრავლესობის საშინელ აღშფოთებას გამოიწვევს: თვითონ წაეთრიოს, ჩვენ თბილისში თავს დიდებულად ვგრძნობთო. გეხვეწებით, გემუდარებით: დამიჯერეთ, კარგად დავფიქრდეთ. არაფერი

ისე საშიში არ არის ახლა ჩვენთვის, როგორც დაუოკებელი სურვილი – მთელი საქართველო თბილისში ცხოვრობდეს. თუკი შეიძლება ლიტვის საუკეთესო თეატრი პაწია ქალაქ პანევეჟისში იყოს და არა ვილნიუსში, რატომ არ შეიძლება ამგვარი რამ საქართველოში? თუკი შეიძლება ყველაზე სახელგანთქმულ კალათბურთელთა გუნდი კაუნასში იყოს და არა ვილნიუსში, რატომ არ შეიძლება ეს საქართველოში? თუკი შეიძლება მთელ მსოფლიოში სახელგანთქმული უნივერსიტეტი ტარტუში იყოს და არა ტალინში, რატომ არ შეიძლება ეს საქართველოში? კარგი, ბატონო, ჩვენი უნივერსიტეტი განსაკუთრებული მოვლენაა ჩვენი კულტურის ისტორიაში და მას ვერ შევცხებით, მაგრამ პოლიტექნიკური, სასოფლო-სამეურნეო და სხვა უამრავი ინსტიტუტი? დანარჩენმა საქართველომ რა დააშავა? რატომ არ უნდა ენთოს სხვა დაბა-ქალაქებში უმაღლესი განათლების ლამპარი? ამგვარი გადანაწილება საქართველოში თანაბარი კულტურული დონის შექმნასაც შეუწყობს ხელს და ქართველი მოსახლეობის დემოგრაფიულ წონასწორობასაც. გავაკეთოთ ეს მანამ, სანამ თბილისი ქართველთა რეზერვაციად არ გადაქცეულა და მის გარშემო უცხო ტომის ზღვა არ აბობოქრებულა. როცა ეს მოხდება, მერე გვიანდა იქნება ღვინოში არეული ცრემლების ღაპაღუპი სუფრაზე“ (სადღობელაშვილი 1988).

საზოგადოებას აწუხებდა თბილისის მასშტაბის ზრდის ხარჯზე სოფლებისა და რაიონების დაცლის საშიშროების თემა. 1989 წელს გაზეთ „ახალგაზრდა კომუნისტში“ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული კულტურის ისტორიის კათედრის დოცენტი გიორგი მჭედლიშვილი გამოეხმაურა აკაკი ბაქრაძის ინტერვიუს: „ჩვენი ქვეყნისათვისაც პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული ვითარებიდან უნდა გამომდინარეობდეს მცირერიცხოვან ქართველთათვის ერთი საბედისწერო გამოვლენა – დღეს მთელი საქართველო ლამის ერთ ქალაქად – თბილისად იქცეს. ყველა დედაქალაქისავენ მოდის. თუ ვითარება არ შეიცვალა, მდგომარეობა ამ მხრივ საგანგაშოა“ (მჭედლიშვილი 1989). იქვე გამოთქმული იყო გულისტკივილი: „დედაქალაქში მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის ერთი უმთავრესი პირობა ხომ კიდევ ერთი დაცარიელებული სოფელი და მოხუცების ამარა დატოვებული ოჯახებია; ან იქნებ თბილისში ჩამოსულთა ბინის მიღების მომლოდინე ათასობით წყვილი, ან მარტოსულნი საცხოვრებელი ფართის უკმარისობისთვის ან საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესებისათვის, შობადობაზე, თვით ყველაზე ძვირფას და ჩვენი ერისათვის სასიცოცხლო გამრავლებაზე უარს რომ ამბობენ“

(მჭედლიშვილი 1989). ინტერვიუში იკვეთება ბევრი არსებული პრობლემა, რაც გადმოყვა შემდეგ წლებსაც და დღეისათვის განსაკუთრებული მასშტაბები შეიძინა: ქალაქის ფართი გასცდა ყველა გონივრულ ზღვარს და ქვეყნის მოსახლეობის დიდი ნაწილი დედაქალაქშია თავმოყრილი.

1990 წელს საქართველოს არქიტექტორთა კავშირთან შეიქმნა „ურბანისტთა საზოგადოება“. მისი პრეზიდენტი ლადო ვარდოსანიძე გაზეთ „თბილისისათვის“ მიცემულ ინტერვიუში აღნიშნავდა: „ქალაქის პრობლემატიკისადმი სამგვარი მიდგომა – კვლევა, დაპროექტება და მართვა, – უნდა ვაღიაროთ: დღეს თითოეული მათგანი ერთმანეთისაგან გათიშულად მოქმედებს. მეცნიერული კვლევა თავის თეორიულ ჩარჩოებშია გამოკეტილი და პრაქტიკულად არ ხორციელდება, არქიტექტორ–დამპროექტებლები კი ნაკლებად ეყრდნობიან სამეცნიერო ცოდნას და, ძირითადად, პირადი გამოცდილებისა და ოსტატობის იმედით არიან, ხოლო, რაც შეეხება მართვას, იგი მუდამ ყოველდღიური, კონკრეტული საკითხებით არის „დაკავებული“. ჩვენი საზოგადოება სწორედ იმისათვისაა მოწოდებული, რომ ქალაქის ფუნქციონირების ეს სამივე მხარე გააერთიანოს, ერთმანეთთან დააკავშიროს, რასაც ვერც ერთი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია ვერ შეძლებს“ (ბაინდურაშვილი 1990). ლადო ვარდოსანიძე აღნიშნავდა, რომ ურბანიზაცია გარდაუვალი, შეუქცევადი პროცესია, ამიტომ, რაც უფრო დროულად და რეალურად დაიწყება მსჯელობა პრობლემების შესახებ, მით უფრო იოლი გახდება პროცესის მართვა. „დღემდე, თანამედროვე გაგებით, ქართული ურბანისტიკა არ არსებობდა და პრაქტიკულად ვსარგებლობდით უცხო, ნასესხები ურბანისტული იდეოლოგიით, ნორმებით, ხერხებით, პროექტირების მეთოდებით, ამან დამღუპველი გავლენა იქონია ჩვენს ქალაქთმშენებლობაზე, რაც საკმაოდ კარგად ჩანს ახალ საცხოვრებელ უბნებში. ჩვენი რელიეფის თავისებურება, კლიმატური პირობები, მიწასთან სიახლოვის ტრადიციები, ანუ ეთნოფსიქოლოგიური ფაქტორები მივიწყებული იყო, რასაც ვერ იგუებს თბილისი, მცხეთა, სიღნაღი...“ (ბაინდურაშვილი 1990). როგორც ურბანისტი აღნიშნავდა, „განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად თბილისის ცენტრის განვითარების პრობლემა მიგვაჩნია. ორ წელზე მეტია, რაც შედგა ცენტრის დეტალური დაგეგმარების პროექტის განხილვა, საჭირო გახდა თანამედროვე მოთხოვნათა გათვალისწინებით მისი ხელახა-

ლი დამუშავება, მაგრამ, სამწუხაროდ, მას შემდეგ ამ მიმართულებით პრაქტიკული ნაბიჯები არ გადადგმულა“ (ბაინდურაშვილი 1990).

სამწუხაროდ, „ურბანისტთა საზოგადოებამ“ დიდხანს ვერ იარსება ქვეყანაში განვითარებული პოლიტიკური ცვლილებების გამო. საბჭოთა სისტემის დაშლისა და ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობის გზაზე ურბანისტულმა განვითარებამ უკანა პლანზე გადაიწია, რადგან უფრო აქტუალური გახდა არსებობისათვის საჭირო სხვა სოციალური და ეკონომიკური პრობლემების მოგვარება.

თავი 2

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის განვითარების ისტორია, გეგმები და მათი ანალიზი

ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე იქმნებოდა თბილისის განვითარების გეგმები. ცნობილია, რომ XIX საუკუნის განმავლობაში თბილისის მრავალი გეგმა იყო შედგენილი. ეს გეგმები არა მარტო გრაფიკულად ასახავდნენ ქალაქსა და მისი განაშენიანების სტრუქტურას, არამედ, აგრეთვე, წარმოაჩენდნენ თბილისის შემდგომი განვითარების გზებსაც. მივყვეთ თანმიმდევრობით.

XIX საუკუნეში რამდენჯერმე შედგა ქალაქის გეგმა, მაგრამ ეს გეგმები აფიქსირებდნენ ქალაქის ფაქტობრივად არსებულ მდგომარეობას და არ შეჰქონდათ მნიშვნელოვანი ცვლილებები მის სტრუქტურაში. მხოლოდ ზოგიერთ რაიონში (ავლაბარი, ჩუღურეთი, სოლოლაკი) ამ გეგმებით იყო დანიშნული ქუჩების ახალი სწორკუთხა ბადე. ახალი რაიონების განაშენიანებისას ჩნდება დაგეგმარების ნიშნები, ინიშნება კვარტლების წითელი ხაზები, მაგრამ ეს გეგმარებითი სამუშაოები მხოლოდ რეგულირების სქემების დონეზე რჩებოდა. ეს არ იყო, დღევანდელი გაგებით, ქალაქისა და მისი საგარეუბნო ზონის გენგეგმის პროექტი, ქალაქგეგმარების საქალაქო მეურნეობის ყველა დარგის განვითარების კომპლექსური გააზრებით (შავდია 1995: 8).

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის ქალაქგეგმარებითი წინადადებები, რომლებიც წამოყენებული იყო XX საუკუნის დასაწყისში. ზოგიერთი მათგანი ათწლეულების შემდეგ განხორციელდა, ზოგი კი შევიდა 1934 წლის გენგეგმაში (შავდია 1995: 8).

მნიშვნელოვანი ყურადღება ექცეოდა გზებისა და ხიდების მშენებლობას, ტრამვაის ხაზების ქსელის განვითარებას. დაიწყო ქალაქის რაიონების (ნაძალადევი, 1923 წ., ვაკე – „ქალაქი-ბაღი“ (არქიტექტორი ა. ქურდიანი), 1926 წ.) დაგეგმარება. „ქალაქი-ბაღის“ მშენებლობა ვაკეში ერთ-ერთი პირველი მაგალითია თბილისში ახალი ტიპის ქალაქის დაგეგმის ჩანაფიქრით: სტადიონი, ბაგა-ბაღები მწვანეში ჩაფლული კოტეჯებით და სხვ. ასევე კომპლექსური განაშენიანების მაგალითია XX საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს აშენებული ტრამვაელთა კვარტალი (არქიტექტორი დ. ჩისლიევი) პლეხანოვისა

(ახლანდ. დავით აღმაშენებლის) და ე. ტელმანის (ახლანდ. გ. ცაბაძის) ქუჩების გადაკვეთაზე.

1931 წელს ჩნდება საინტერესო ქალაქგეგმარებითი იდეა. იგი ეხებოდა თბილისში გამწვანების ერთიანი სისტემის ჩამოყალიბებას, მის გავლენას ქალაქის გეგმარებასა და მოსახლეობის საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესებას, მთელი ქალაქის მასშტაბით კულტურისა და დასვენების პარკების ფართო ქსელის ორგანიზებას. პროგრამა ითვალისწინებდა ასეთი პარკების მშენებლობას ქალაქის ყველა რაიონში (საბურთალო, დიდუბე, მადათოვის კუნძული, ნავთლული, ავლაბარი და სხვ.) (შავდია 1995: 8).

ქალაქში ჩატარებული ყველა სარეკონსტრუქციო ღონისძიება და ამ პერიოდში წამოჭრილი საინტერესო ქალაქგეგმარებითი იდეები ამზადებდნენ ნიადაგს ქალაქის განვითარების ძირითადი ქალაქგეგმარებითი დოკუმენტის – თბილისის რეკონსტრუქციისა და განვითარების გენერალური გეგმის პროექტის შესაქმნელად.

თბილისის რეკონსტრუქციის პირველი პროექტი დამუშავდა 1933-1934 წლებში უკრაინის სსრ-ის „გიპროგრადის“ მიერ თბილისის ქალაქის საბჭოს ტექნიკურ განყოფილებასთან ერთად (არქიტექტორები: ზ. ქურდიანი, გ. გოგავა, ი. მალოზემოვი, ეკონომისტი – ს. შელეიხოვსკი). ქალაქის ტერიტორიული განვითარების ორი ვარიანტიდან მოიწონეს პირველი ვარიანტი (ჯგუფის ხელმძღვანელი ზ. ქურდიანი), რომელიც საფუძვლად დაედო ქალაქის გენერალური გეგმის პროექტის დამუშავებას (შავდია 1995: 9).

1934 წლის თბილისის რეკონსტრუქციის პროექტის ძირითადი დებულებები შემდეგი იყო:

1. პროექტში მიღებული იქნა 25-30 წლიანი საანგარიშო ვადა მისი განვითარების კალენდარული ვადების დადგენის გარეშე.
2. მოსახლეობის საანგარიშო რაოდენობად მიღებული იქნა 725.000 მცხოვრები (არსებული 420.000 მცხ.), ტერიტორია 10.000 ჰა (არსებული 3700 ჰა).
3. საცხოვრებელი ფართის საანგარიშო ნორმად მიღებული იქნა 11 მ²/მცხ.
4. დაგეგმარების პროექტი ითვალისწინებდა ძველი საცხოვრებელი ფონდის 45%-ის დანგრევას.

ქალაქის ძირითადი ქალაქწარმომქმნელი ელემენტი – მრეწველობა, თავისი მოცულობითა და შემადგენლობით, იმგვარად იყო დაგეგმილი, რომ იგი შეესაბამებოდა სსრკ-ის, საქართველოსა და ამიერკავკასიის საწარმოო ძალთა რეალურ განვითარებას, იქმნებოდა ურთიერთდაკავშირებული საწარმოების სისტემა, ზღუდავდა თბილისის საწარმოთა რაოდენობრივ ზრდას, რაც, თავის მხრივ, კარგ პირობებს ქმნიდა ქალაქის მოსახლეობის რაოდენობის შემდგომი ზრდის შესანარჩუნებლად. საპროექტო ვადის გასვლის შემდეგ ქალაქის დაგეგმარების სქემა პრინციპულად უნდა შეცვლილიყო: თბილისის შემდგომი განვითარების პრობლემა გადაწყდებოდა ან ახლომდებარე ქალაქების რიგის ჩამოყალიბებით, ან მისი ერთადერთი თანამგზავრის, ე. წ. „ზემო თბილისის“ მშენებლობით. „ზემო თბილისის“ იდეას ბევრი მომხიბვლელი მახასიათებელი ჰქონდა, მაგრამ განსახორციელებლად ძალიან რთული იყო, შეიძლება ითქვას, არარეალურიც, მშენებლობის უახლოესი პერიოდისათვის.

დამპროექტებელთა წინაშე იდგა ამოცანა: უნდა შექმნილიყო ახალი ტიპის ქალაქი – საქართველოს რესპუბლიკისა და ამიერკავკასიის ფედერაციის დედაქალაქი, ადმინისტრაციული, კულტურული და სამრეწველო ცენტრი.

გენგეგმა ითვალისწინებდა ქალაქის შემდგომ განვითარებას გრძივი მიმართულებით ნავთლუდი-ლილოს, საბურთალოსა და დიღმის მხარეს. ქალაქის სიგრძე აღწევდა 25 კილომეტრს.

არსებული ქალაქის ძირფესვიანი რეკონსტრუქციის პარალელურად გათვალისწინებული იყო ახალი ტერიტორიების (საგარეუბნო ზონის) ათვისება ავჭალის რაიონში (500 ჰა) და დიღმის ველზე (2000 ჰა). გარდა ამისა, ითვისებდნენ ტერიტორიებს გამწვანებული მასივებისა და დასვენების ადგილებისათვის კუკიის მაღლობებზე, სამგორის რაიონში და ბოტანიკური ბაღის შესაქმნელად.

პროექტი ითვალისწინებდა მდ. მტკვრის ნაპირზე სანაპიროების მშენებლობას, მწვანე მასივების შექმნას. ამავე პროექტში დადგა საკითხი სამგორის წყალსაცავის მშენებლობისა, რომლის დასრულების შემდეგ გათვალისწინებული იყო თბილისელთათვის მის ნაპირზე სააგარაკო დასახლებებისა და ქალაქგარეთა დასვენების ადგილების მოწყობა.

XX საუკუნის 20-30-იანი წლების თბილისის განვითარებისათვის უპირველესი ამოცანა იყო მოსახლეობის კომუნალური მომსახურებისა და საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესება. საცხოვრებელი მშენებლობა იქცა ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ ფაქტორად, რომელმაც განაპირობა ქალაქის დაგეგმარების დამუშავების აუცილებლობა.

თავისუფალ ტერიტორიებზე საცხოვრებელი კვარტლების ფართის გაანგარიშები-სათვის მიღებულ იქნა ნორმა 30 მ²/მცხ. და 330 მცხ./ჰა, მაგრამ ქალაქის ძველ, მჭიდროდ განაშენიანებულ ნაწილში, თუნდაც დიდი მოცულობის ნგრევის შემთხვევაში, ასეთი განსახლების სიმჭიდროვის მიღება მიუღწეველი იყო. ამიტომ ქალაქის ძველ ნაწილში განსახლების საპროექტო სიმჭიდროვე მიღებულ იქნა 30%-ით მაღალი, ვიდრე ახლად ასათვისებელ ტერიტორიებზე.

ჯერ უნდა მომხდარიყო თავისუფალი ტერიტორიების ათვისება ძირითადად საგარეუბნო ზონის ხარჯზე, რაც არ საჭიროებდა არსებული საცხოვრებელი ფონდის ნგრევას და მხოლოდ საპროექტო პერიოდის მეორე ნახევრისაკენ გადაწეულიყო ქალაქის ძველი ნაწილების რეკონსტრუქციისა და ლიკვიდაციის სამუშაოები.

ქალაქის იმ ნაწილს, სადაც თავმოყრილი იყო სიძველისა და ხელოვნების მნიშვნელოვანი ძეგლები, საპროექტო პერიოდის განმავლობაში არ უნდა შეცვლოდათ გარეგნული იერსახე; არსებული ნაგებობები შენარჩუნებული უნდა ყოფილიყო იმდროინდელი მდგომარეობით, კერძოდ, უნდა ჩატარებულიყო რესტავრაცია ისე, რომ მთლიანად ქალაქის ეს ნაწილი წარმოჩენილიყო სამეცნიერო და საექსკურსიო ინტერესების მქონე მსხვილ სამუზეუმო ექსპონატად.

თბილისის 1934 წლის გენერალური გეგმის პროექტში ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის დიდი ყურადღება დაეთმო ქალაქის გამწვანებას.

იმდროინდელი თბილისი ძალიან ღარიბი იყო საერთო სარგებლობის მწვანე ნარგავებით. გამწვანება მოხდებოდა მსხვილი მასივებით და თანაბრად გადანაწილდებოდა ქალაქის მთელ ტერიტორიაზე.

ქალაქგარეთა ლანდშაფტთან ორგანული კავშირის დასამყარებლად, ბუნების ელემენტების ქალაქში ჩანერგვის მიზნით, უნდა შექმნილიყო მწვანე გასვლები ქალაქიდან, რაც მიიღწეოდა ქალაქის განაპირას დაგეგმარებული პარკების თანდათანობითი გადასვლით ქალაქის ირგვლივ განთავსებულ ტყე-პარკებზე.

თბილისის დაგეგმარების პროექტით გათვალისწინებული იყო ძველ ქალაქში არსებული პარკებისა და სკვერების ქსელის მნიშვნელოვანი გაფართოება და ახალ რაიონებში ახალი კულტურისა და დასვენების პარკების, სკვერებისა და ბულვარების მოწყობა.

ქალაქის შემომსაზღვრელი მთების ფერდობები საპროექტო ვადისათვის უნდა გამწვანებულიყო. ამით ქალაქის ირგვლივ იქმნებოდა მწვანე სარტყელი, რომლის ცალკეულ ნაწილებში მოეწყობოდა ქალაქგარეთა ტყე-პარკები (ფუნიკულიორის რაიონი, ლისისა და კუს ტბასთან, დიდმის ჩრდილოეთით, მახათას მთაზე, ტერიტორია საბურთალოსა და დიდმის შორის).

ქალაქის შიდა ტერიტორიებიდან გამწვანებული ქუჩებით გასვლა უზრუნველყოფდა ქალაქის შიდა სივრცისა და ქალაქგარეთა ლანდშაფტის ორგანულ შერწყმას.

გენერალური გეგმის პროექტი ითვალისწინებდა ქალაქის წყლის სივრცეების ეფექტურად გამოყენებას. დაგეგმილი იყო მდ. მტკვრის სანაპიროების მშენებლობა მთელ სიგრძეზე. სანაპიროებს გაჰყვებოდა ფართო მაგისტრალები განვითარებული გამწვანებული ტერიტორიებით. მდინარის ფართო ხიდები და კაშხალები წყლის სივრცეს გადააქცევდნენ აუცილებელ ელემენტად ქალაქის ერთიან აღქმაში.

გარეუბნებთან დასაკავშირებლად, გარდა საავტობუსო ქსელისა და რკინიგზის არსებული ხაზებისა, დაგეგმილი იყო საგარეუბნო რკინიგზის ელექტრო ხაზის მშენებლობა კოჯრისაკენ (კერგზა). მისი დაპროექტება 1926 წელს დაიწყო და 1932 წლისათვის მთელი რიგი მოსამზადებელი და სამშენებლო სამუშაოები ნაწილობრივ უკვე ჩატარებული იყო. რკინიგზის ეს ხაზი თბილისს დააკავშირებდა გარეუბნის სააგარაკო ადგილებთან – ტაბახმელასთან, კოჯორთან, კიკეთთან და სხვ.

XIX საუკუნეში თბილისში მრეწველობის განვითარებას, და საერთოდ ქალაქის ზრდას, განსაკუთრებით შეუწყო ხელი ამიერკავკასიის რკინიგზის მშენებლობამ (ფოთი-თბილისი, 1872 წ., ბაქო-თბილისი, 1892 წ.).

გენგეგმის პროექტით თბილისი და მისი შემოგარენი გადაიქცეოდა საქართველოსა და ამიერკავკასიის უმსხვილეს ინდუსტრიულ ცენტრად. ფაბრიკებისა და ქარხნების წარმადობა 1933 წელთან შედარებით 10-ჯერ გაიზრდებოდა და 13,5-ჯერ – 1932 წელთან

შედარებით, მრეწველობაში დაკავებულ მუშა-მომსახურეთა რაოდენობა გაიზარდებოდა 4-ჯერ.

ამავე დროს, ახალი სამრეწველო მშენებლობის ორგანიზაციისათვის ქალაქს დასჭირდებოდა 600 ჰა-ზე მეტი ტერიტორია და ქალაქის სამრეწველო ტერიტორიები 700 ჰა-ს მიაღწევდა. ამ პერიოდისათვის, ძირითად სამრეწველო ზონებად გამოიყო ნავთლუღის, დიდუბისა და ღრმაღელეს ტერიტორიები.

ქალაქის გენგეგმის პროექტი ითვალისწინებდა რეზერვს მომავალში მრეწველობის განვითარებისათვის: ტერიტორიული განვითარების პირველი ვარიანტით – 150 ჰექტარს, მეორე ვარიანტით – 190 ჰექტარს. ეს ტერიტორიები კი, ბუნებრივია, საგარეუბნო ზონის ხარჯზე მოიმატებდა.

ჯერ კიდევ XX საუკუნის 50-იანი წლების დასასრულს ზოგიერთი მკვლევარი თბილისის საგარეუბნო ზონას აკუთვნებდა 11 რაიონს, ზოგიერთი კი თვლიდა, რომ საგარეუბნო ზონა განისაზღვრებოდა 9, 7 და 4 რაიონით. ამ პერიოდში სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციის საკითხებზე მომუშავე ჯგუფმა, რომელიც საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტროსთან მოქმედებდა, ხუთი რაიონი გამოყო: 1. სამგორის, 2. მარნეულის, 3. ბოლნისის, 4. თეთრიწყაროსა და 5. მცხეთის.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტისა და საწარმოო ძალების შემსწავლელი საბჭოს განსაზღვრით, ჩამოთვლილი რაიონები საკმარისი არ იყო საგარეუბნო ზონისათვის და მას უნდა დამატებოდა კიდევ 5 რაიონი: 1. დმანისის, 2. წალკის, 3. დუშეთის, 4. კასპისა და 5. საგარეჯოსი (სონღულაშვილი 1997: 67).

მკვლევარი გ. კვაჭაძე მიუთითებდა, რომ „საჭიროა განისაზღვროს, რა არის ზონა და რა არის ბაზა. ერთხელ და სამუდამოდ სადირექტივო ორგანოებმა საგარეუბნო ზონაც უნდა განსაზღვრონ და მომარაგების ბაზაც უნდა დაადგინონ“. გარდა ამისა, იქვე გ. კვაჭაძე საკუთარ მოსაზრებას გვთავაზობს: „დამორებული რაიონები აუცილებლად უნდა იყოს მომარაგების ბაზად და ამის მიხედვით უნდა წარმოებდეს სოფლის მეურნეობის საწარმოო მიმართულებათა განსაზღვრა და სპეციალიზაცია“ (კვაჭაძე 1959: 227).

XX საუკუნის 60-იანი წლების დასასრულს გ. კვაჭაძე იზიარებდა შეხედულებას, რომ თბილისის საგარეუბნო ზონა მოიცავდა ამ დროს გარდაბნის, მცხეთის, მარნეულის, თეთრიწყაროსა და რუსთავის რაიონებს. („სამგორი“ 1969).

ჩვენ ვერ დავეთანხმებით საგარეუბნო ზონის ასე მტკიცედ განსაზღვრულ საზღვრებს, ან კიდევ მოწოდებას, რომ „სადირექტივო ორგანოებმა საგარეუბნო ზონაც უნდა განსაზღვრონ და მომარაგების ბაზაც დაადგინონ“. მიგვაჩნია, რომ საგარეუბნო ზონა არ განისაზღვრება სადირექტივო ორგანოების მიერ, რადგანაც საკვლევი ტერიტორია ეკონომიკურ-გეოგრაფიული ცნებაა. სხვა საქმეა, რომ სადირექტივო ორგანოები ყოველთვის უნდა აქცევდნენ დიდ ყურადღებას საგარეუბნო ზონის ორგანიზაციის საკითხებს.

თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის ცნობილ მკვლევარ ნ. იაშვილს მიაჩნდა, რომ საგარეუბნო ზონის ფუნქცია მხოლოდ მსხვილი ქალაქისათვის სოფლის მეურნეობის პროდუქტების მიწოდებით განისაზღვრება, ხოლო თუ მალფუჭებად პროდუქტებს თვითმფრინავით გადაზიდავდნენ, „საგარეუბნო ზონის გამოყოფის ამოცანა პრაქტიკულად მოიხსნება და ამა თუ იმ პროდუქციის წარმოება იქ გადაადგილდება, სადაც მისთვის ხელსაყრელი იქნება ბუნებრივ-წარმოებრივი პირობები“ (იაშვილი 1959: 37).

ჯერ ერთი, საგარეუბნო ზონის ფუნქციები და ამოცანები ქალაქისათვის მხოლოდ პროდუქტების მიწოდებით არ განისაზღვრება. მეორეც, თვითმფრინავით მალფუჭებადი პროდუქტების გადაზიდვა სრულიადაც არ მოხსნის, პრაქტიკულად თუ თეორიულად, საგარეუბნო ზონის გამოყოფის ამოცანას.

ნ. იაშვილს ამ დროისათვის ჩამოყალიბებულად მიაჩნდა საგარეუბნო ზონის განსაზღვრა და იქვე გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომლის მსგავსი ადრეულ ნაშრომებშიც ჰქონდა გამოთქმული: „საგარეუბნო ეწოდება სოფლის მეურნეობის წარმოების ისეთ ტიპს, რომელიც წელიწადის რაც შეიძლება მეტი ხნის განმავლობაში იძლევა უპირატესად ნაკლებტრანსპორტაბელურ (დიდი მოცულობისა და მალფუჭად) პროდუქტებს (მოუხდელი რძე, ნაღები და ტკბილი კარაქი, მაწონი და არაჟანი, ხაჭო და ჭყლინტი ყველი, ბოსტნეულ-ბაღჩეული, კარტოფილი, ყურძენი, საადრეო ხილი, კენკრა და სხვ.). ამ პროდუქტების გადაზიდვა წარმოების ადგილიდან მოხმარების პუნქტამდე, წინასწარი გადამუშავების გარეშე, ცოცხალი და ქორფა სახით, მოკლე დროში (სულ რამდენიმე საათი) შესაძლებელი უნდა იყოს მინიმალური სატრანსპორტო ხარჯებით“ (იაშვილი 1959: 36-37).

რა თქმა უნდა, ეს არ არის საგარეუბნო ზონის სრულყოფილი განმარტება. აქ მხოლოდ მის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფუნქციაზე, კერძოდ, სამეურნეო პროფილზეა საუბარი. შეიძლება მკითხველს მოეჩვენოს, რომ მკვლევარი მხოლოდ საგარეუბნო მეურნეობის განმარტებას იძლევა. რამდენადაც ჩვენ ვიცნობთ მის ნაშრომებს, ავტორი ამ განმარტებაში საგარეუბნო ზონას გულისხმობს. ესეც რომ იყოს, არ იქნებოდა გამართლებული საგარეუბნო ზონის განმარტებისაგან გაგვემიჯნა საგარეუბნო მეურნეობა. ეს უკანასკნელი საგარეუბნო ზონის განმარტებაში ერთ-ერთ არსებით ნიშანს წარმოადგენს.

თავი 3

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ეთნოდემოგრაფიული,

სოციალური და სამეურნეო პრობლემები

XX საუკუნის II ნახევრიდან დღემდე

§1. თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მახასიათებლები

(სოფელი დილომი)

ქართლის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მახასიათებლები კარგად არის შესწავლილი ქართულ ეთნოლოგიაში.

ქართველი ერის განსახლების არეალი, ისტორიულ-გეოგრაფიული თავისებურებებიდან გამომდინარე, დაყოფილია ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ერთეულებად. ამ ტერიტორიულ ერთეულებს ეწოდება ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარეები. საქართველოს თითოეული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე წარმოადგენს საერთოქართული ეროვნული კულტურის ლოკალურ ინვარიანტს და ხასიათდება სპეციფიკური ეთნოგრაფიული თავისებურებებით.

საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები, ესა თუ ის ქართული „ისტორიულ-გეოგრაფიული „ქვეყანა“ გარკვეულ დროსა და ვითარებაში ჩნდება, სახეს იცვლის დროსა და ვითარების შესაბამისადვე: იზრდება, მცირდება თუ მოიშლება...“ (ბერძენიშვილი 1975: 345). ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე იცვლებოდა ქართლის პოლიტიკური სტატუსი, ქართლის ისტორია მოიცავს როგორც სახელმწიფო ქართლის წარსულს, ასევე, ქართლის, როგორც ეთნოგრაფიული მხარის ისტორიას. ორივე შემთხვევაშიც ქართლი საქართველოს გული იყო და ქართლში თავს იყრიდა ტრადიციული ქართული ყოფის როგორც საერთო ეროვნული ნიშნები, ასევე ლოკალური მახასიათებლები.

ქართლმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა არა მარტო ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებაში, არამედ ერთიანი ქართული კულტურისა და ენის (სახელმწიფო, საღვთისმეტყველო, სალიტერატურო ენის) შექმნაში.

ქართლი დაწინაურებული მიწათმოქმედების „ქვეყანა“ იყო. უძველესი დროიდანვე მიწათმოქმედების დაწინაურება სარწყავ სისტემებთან იყო დაკავშირებული. მიწათმოქმედება (მემინდვრეობა, მევენახეობა, მეხილეობა, მებოსტნეობა) აქ მესაქონლეობის მაღალ კულტურასთან ერთად იყო განვითარებული. ქართლში დიდად განვითარდა მემინდვრეობის კულტურა ჯერ კიდევ ძველი წელთაღრიცხვის მეხუთე ათასწლეულიდან (ჯალაბაძე 1986: 266).

ქართლს ახასიათებდა სახოდაბუნო მემინდვრეობა, სახნავ-სათეს მიწას ახოსა და ხოდაბუნის მეშვეობით ზრდიდნენ (ჯალაბაძე 1986: 268). მიწის დამუშავებისათვის იყენებდნენ ხელის იარაღებს (მარგილი, ბარულა, ბარი, თოხი) და სახვნელებს. სახვნელთაგან ქართლში გავრცელებული იყო შემდეგი სახეობები: ჩუთი, ორხელა სახვნელი, დიდი გუთანი. დიდი გუთანი სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია სახელით „დიდი ქართული გუთანი“. ის წარმოადგენდა სახვნელი იარაღის განსაკუთრებულად რთული კონსტრუქციის სახეობას და მასში 9-10 უღელ ხარ-კამეჩს აბამდნენ.

მოწეულ მოსავალს გალეწავდნენ კალოზე და ინახავდნენ ბელლებში, კალოებზე, კარაპანში, ორმოებში, ქვითკირის ხაროებში. მარცვლეულის შესანახად იყენებდნენ თიხის ჭურჭელს, ქვევრებსაც კი. ცალკე სპეციალურად გადაინახავდნენ საზედაშე მარცვლეულს, „პურის ზედაშეს“, რომელსაც რელიგიური დღეობებისა და საოჯახო ღონისძიებების დროს შეწირავდნენ (ჯალაბაძე 1986: 292-284).

ტვირთის გადაზიდვისა და გადაადგილებისათვის იყენებდნენ ტრადიციულ ქართულ ხალხურ ტრანსპორტს, სახმელეთო საზიდ საშუალებებს (ურმებს ბარად, მარხილებს მთაში) (გეგეშიძე 1956).

ქართლი დღესაც განთქმულია ხილისა და ვაზის სხვადასხვა უნიკალური ჯიშით, რომლებიც ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი შრომის შედეგად არის მიღებული-გამოყვანილი. ქართლის სხვადასხვა კუთხეში გამოყვანილი იყო მხოლოდ ამ მხარისათვის დამახასიათებელი ვაზის ჯიშები, რომლებისაგანაც განსაკუთრებული ხარისხის ღვინოები დგებოდა, მაგალითად, ატენური და სხვ.

ქართლში იყო გავრცელებული ქართული ხალხური არქიტექტურის შესანიშნავი ნიმუში – დარბაზული საცხოვრებელი გვირგვინისებური გადახურვით, რომელიც თბილისშიც კი იყო შემორჩენილი. გვიანი შუა საუკუნეების წყაროებით თბილისის სახლების უდიდეს ნაწილს სწორედ ამ ტიპის სახლები ქმნიდა. „თბილისელ მოქალაქეთა სახლები, დარბაზები კარგად ნაგებ და ბანით მომთავრებულ სახლებს წარმოადგენდა. მათი გადახურვა, ანუ გვირგვინი მაღალი და ფართო ყოფილა“ (ჩიქოვანი 1967: 46).

ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, ქართლშიც ხდებოდა მოსახლეობის მიგრაცია. ობიექტური პრობლემებიდან გამომდინარე (ომიანობა, ჭამიანობა...), ხშირი იყო ამოწყვეტილი ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის ნამოსახლარებზე საქართველოს სხვა მხარეების ჭარბი მოსახლეობის ჩამოსახლების შემთხვევები (თოფჩიშვილი 2010).

მოსახლეობა იცნობდა ხალხური მედიცინის მიღწევებს და სარგებლობდნენ თვითნასწავლ მკურნალთა გამოცდილებით (მინდაძე 2013).

ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში ამა თუ იმ მხარის შიდა ნაწილების აღსანიშნავად ხშირად ტერმინი „თემი“, „ხევი“ ან „ხეობა“ ფიქსირდება, რაც გვხვდება ქართლშიც, მაგალითად, დიღმის ხევში, რომელიც თბილისთან ახლოს იყო. ჯ. სონდულაშვილის აზრით, დიღომი და მისი ხეობის შიგნით განლაგებული სოფლები თავიდან მცხეთის გარეუბნებში შედიოდა და წარმოადგენდა „დიდი მცხეთის“ სასოფლო-სამეურნეო უბანს, ხოლო მას შემდეგ, რაც თბილისი დედაქალაქად იქცა, დიღომი და მისი ნაწილი კვლავინდებურად სატახტო ქალაქის, კერძოდ, სამეფო კარის მამულად ითვლებოდა, ხოლო ნაწილს ცალკეული მეზატონეები და მცხეთის ეკლესიამონასტერი ფლობდა.

დიღმის ხეობა თბილისის დასავლეთის მხრიდან ესაზღვრება, მცხეთას კი – სამხრეთიდან; აღმოსავლეთით დიღმის ხეობას ესაზღვრება მტკვარი, რომელსაც მდინარე დიღმურა დიდუბესთან ერთვის, ხოლო სამხრეთით ეკვრის დიდვარცლისა და ლისის მთები, დასავლეთით – მსხალდიდისა, სათოვლისა და დიდგორის მთები. დიღმის ხეობა დასერილია სხვადასხვა დანიშნულების გზებითა და ბილიკებით – საურმე, სანახირო, საცალფეხო და ა. შ. ერთი მთავარი გზა დიღმის ხეობის სათავიდან ეშვება ხეობის გასწვრივ, რომელსაც სადილომო გზა ეწოდება. ეს გზა მიემართება ზემო

დიდგორაზე, ზემო დიდგორიდან – კლდეკარისაკენ. „ამ გზას ბოლო დრომდის არ დაუკარგავს მნიშვნელობა და მას „სამთო“ გზასაც უწოდებენ. ამ გზით მიემართება მთაში აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხის საქონელი. ძველ წერილობით წყაროებში ამ გზას „სადილომო შარა“ ეწოდებოდა“ (სონდულაშვილი 1969).

დიღმის თბილისთან მჭიდრო კონტაქტმა წარმოქმნა ურთიერთობის მთელი ჯაჭვი, რომელიც თვით მეოცე საუკუნის მიწურულამდე ქმნიდა ქალაქისა და მისი მიმდებარე სოფლის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების საინტერესო სურათს.

დიღმის ხეობაში განვითარებული იყო მიწათმოქმედების სხვადასხვა დარგები: მემინდვრეობა, მებოსტნეობა, მევენახეობა, მებაღეობა. მოსავლის დიდი ნაწილით ქალაქი თბილისი მარაგდებოდა. ამ ტიპის კომუნიკაციას ქალაქთან დიდი ადგილი ეჭირა და, ნაწილობრივ, ახლაც უჭირავს როგორც დიდმელთა მცხოვრებთა ყოფაში, ისე ქალაქის მოსახლეობის ცხოვრებაში.

მიწათმოქმედებასთან ერთად დიღმის ხეობაში განვითარებული იყო მსხვილფეხა მესაქონლეობა, მეცხვარეობა, მეღორეობა. მეურნეობის დამხმარე დარგებიდან გავრცელებული იყო მეფუტკრეობა. მოსახლეობა მისდევდა მეაბრეშუმეობასაც.

დიღომში განვითარებული იყო ხელოსნობის დარგებიც და დიდმელ ხელოსანთა ნაწარმს გასავალი ჰქონდა როგორც ქალაქში, ასევე ახლო სოფლებშიც (აბესაძე 1986).

რომელ სოფლებს მოიცავდა დიღმის ხეობა? მეცნიერები აფიქსირებენ არაერთ ნასოფლარს, მაგალითად, ნაქულბაქევს, შინდისს, ონადირს, თათრაანს, ნენავს, კოშკის სერს და სხვ. ჯუანშერ სონდულაშვილის მონოგრაფიაში მოქმედ სოფელთა ასეთი ჩამონათვალია: დიღომი, ვაშლაჯვარი, ვეძისი, წოდორეთი, ძაღლაანთხევი, თელოვანი, დიდგორი (კორათხევიდან და ვერის ხეობის სოფლებიდან ჩამოსახლებული მთიელი მოსახლეობისაგან შედგება), ბევრეთი, ტაბარუკი (სონდულაშვილი 1969).

დიღმის ხეობის მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრება დატვირთული იყო რელიგიური დღეობებითა და რიტუალებით. ხალხურ დღეობათაგან არქაული დროიდან მომდინარედ მიჩნეულია ბერიკაობა-ყეენობის ადგილობრივი ვარიაცია (რუხაძე 1999: 36).

გვიან შუასაუკუნეებში დიღომში გავრცელებული იყო ტრადიციული ქართული ხალხური არქიტექტურის ერთი ტიპი: დარბაზული საცხოვრებელი გვირგვინისებური გადახურვით, მას ადგილობრივები „ერთობის სახლს“ უწოდებდნენ (ჩიქოვანი 46).

დღეისათვის სოფელი დიღომი საბურთალოს რაიონში შედის და საქალაქო ურბანიზაციის პროცესი დაჩქარებული ტემპით მიმდინარეობს. დიღმის სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის ნაკვეთებზე აქტიურად მიდის ახალი დასახლების განაშენიანება. ქალაქის შემოსვლამ სასოფლო დასახლების ტიპში გარკვეული პრობლემები შემოიტანა, რომლებიც გამოიხატება მრავალსართულიანი სახლების მშენებლობაში, კერძო ერთბინიანი სახლების მიმდებარედ. ეს ყოველივე შიდა გზების სივიწროვის გამო იწვევს საცობებს. სოფელი დიღომი ნათელი მაგალითია იმისა, თუ როგორ შევიდა დედაქალაქი თავის საგარეუბნო ზონაში, როგორ წაშალა განსხვავებული საზღვარი საქალაქო და სასოფლო დასახლებებს შორის. ამ მოვლენამ დადებითი შედეგებიც მოიტანა ადგილობრივი მოსახლეობისთვის: მოწესრიგდა კომუნიკაციების სისტემა, კეთდება ცენტრალური და შიდა გზები, ტრანსპორტი ბევრად კარგად მოძრაობს, ვიდრე იქამდე, სანამ დიღომი მცხეთის რაიონად ითვლებოდა. აშენდა ახალი თანამედროვე არქიტექტურის სკოლა და საბავშვო ბაღი. მიწის ნაკვეთები, რომლებსაც ადგილობრივი მოსახლეობა ფლობდა, მიწის რეფორმის შემდეგ გაძვირდა და მათი გაყიდვა საკმაოდ სარფიან საქმედ იქცა. მეოცე საუკუნის ბოლო ოცდაათი წლის განმავლობაში სოფელი დიღმის ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი ნაწილის მთავარ შემოსავლის წყაროს მესათბურეობა წარმოადგენდა. სათბურში მოყვანილი სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით, ძირითადად, კიტრითა და პომიდვრით მარაგდებოდა თბილისის აგრარული ბაზრები. დღეისათვის მესათბურეობა დიღომში აღარ არის წამყვანი სამეურნეო დარგი, მოსახლეობა სხვადასხვა დარგში არის დასაქმებული. მთავარი, ეკონომიკურად გარდამტეხი, შემოსავალი მიწის ნაკვეთების რეალიზაციამ მოუტანა დიღმის მაცხოვრებლებს. 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, სოფელ დიღომში 7637 ოფიციალურად ჩაწერილი მოსახლეა, თუმცა რეალობა აბსოლუტურად განსხვავებულია, გამომდინარე იქიდან, რომ ბოლო წლებში განუხრელად გაიზარდა ახალ მოსახლეთა რიცხვი, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში არიან ჩაწერილები, მაგრამ ფაქტიური მისამართი და მუდმივი საცხოვრებელი სწორედ სოფელი დიღმის ტერიტორიაა. განუხრელად მატულობს ახალი მშენებლობების რიცხვი, შესაბამისად, ახალ მაცხოვრებელთა რაოდენობა.

§2. დემოგრაფიული მდგომარეობის საკითხები თბილისსა და მის შემოგარენში

საქართველოს დემოგრაფიული განვითარება დიდი თავისებურებებით ხასიათდება, შეიძლება ითქვას, რომ ერთმანეთის საწინააღმდეგო მოვლენასთან გვაქვს საქმე. ერთი მხრივ, საქართველო ეკონომიკურად განვითარებადი ქვეყანაა, ხოლო, მეორე მხრივ, იგი დემოგრაფიულად განვითარებულ ქვეყანათა რიგს მიეკუთვნება. საქართველოშიც ისევე მცირდება შობადობა, როგორც ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებში. B

ბოლო წლების მანძილზე გამოიკვეთა საკმაოდ არასახარბიელო პროცესები, რაც მიგვანიშნებს ერის დემოგრაფიულ დაბერებაზე. ერთობ საგულისხმო ფაქტია ის, რომ სამხრეთ კავკასიაში, სადაც სომხები, აზერბაიჯანელები და ქართველები ცხოვრობენ, ქართველთა დემოგრაფიული განვითარება მკვეთრად განსხვავდება დანარჩენი ორი ქვეყნის დემოგრაფიულ განვითარებისაგან.

შობადობის ტემპი აზერბაიჯანსა და სომხეთში ბევრად მაღალია, ვიდრე საქართველოში. საქართველოს დემოგრაფიული განვითარება გასული საუკუნის შუა პერიოდშიც განსხვავებული იყო მეზობელ ქვეყნებთან შედარებით. თუ 1926 წელს სამხრეთ კავკასიაში ქართველები მეტნი იყვნენ სომხებზე 465 ათასით, ხოლო აზერბაიჯანელებზე – 145 ათასით, 1989 წელს სამხრეთ კავკასიაში ქართველებს სომხები აღემატებოდნენ 108 ათასით, ხოლო აზერბაიჯანელები – 2394 ათასით (თოთაძე 1999: 17).

საქართველოს დემოგრაფიული მაჩვენებლები არა მხოლოდ სომხეთთან და აზერბაიჯანთან მიმართებით აქვს უარესი, არამედ მის მეზობელ ჩრდილო კავკასიის რესპუბლიკებთან შედარებითაც. მოსახლეობის ბუნებრივი მატების დონე დაღესტანში, ყაბარდო-ბალყარეთში, ინგუშეთსა და ჩეჩნეთში თითქმის ორჯერ მაღალია, ვიდრე ჩვენს ქვეყანაში (თოთაძე 1999: 65).

შეიძლება ითქვას, რომ კავკასიაში მცხოვრებ ერთა შორის საქართველოს გამრავლების ყველაზე ცუდი მაჩვენებელი აქვს. ეს ის პროცესია, როდესაც შობადობა იკლებს, ხოლო სიკვდილიანობის მაჩვენებელი მკვეთრად მატულობს. ზოგიერთ ქვეყანაში უკვე

დაიწყო მოსახლეობის დეპოპულაცია, მოკვდაობამ გადააჭარმა შობადობას, რაც, რა თქმა უნდა, ერის არსებობას საფრთხეს უქმნის.

ამ ფონზე ძალზე მნიშვნელოვანია საქართველოს დედაქალაქისა და მისი შემოგარენის დემოგრაფიული მდგომარეობის შესწავლა და ანალიზი გასული საუკუნის მაგალითზე. ამ პროცესების გაანალიზების საფუძველზე საჭიროა სამომავლო პერსპექტივების დასახვა.

თბილისის მიდამოებში ხალხი უძველესი დროიდან ცხოვრობდა. არქეოლოგიური გათხრებით დასტურდება, რომ აქ მოსახლეობას უწყვეტად უცხოვრიათ ძველი წელთაღრიცხვის IV ათასწლეულიდან. თბილისს არსებობის მანძილზე უამრავ შემოსევისათვის გაუძლია, რაც, რა თქმა უნდა, უარყოფითად მოქმედებდა მოსახლეობის გამრავლებაზე. მიუხედავად ამისა, თბილისი მაინც იყო ამიერკავკასიის ერთ-ერთი დიდი ქალაქი.

XIX საუკუნეში რამდენჯერმე ჩატარდა თბილისის მოსახლეობის აღწერა. მეფის რუსეთისათვის თბილისი ახლადშეერთებული მხარის სამხედრო ადმინისტრაციულ ცენტრს წარმოადგენდა. 1803 წლის იანვარში ამიერკავკასიაში პირველად ჩატარდა თბილისის მოსახლეობის აღწერა, რომლის მონაცემებითაც თბილისში 20 ათასი სული ცხოვრობდა. ეს ცნობა გვხვდება კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტების მეორე ტომში. ამავე მონაცემებზე დაყრდნობით, ჩვენთვის შესაძლებელი ხდება, გავეცნოთ თბილისში მცხოვრები მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობას. თბილისში ამ დროისათვის უცხოვრია 2915 კომლს, აქედან ქართველია 634 ოჯახი, სომეხი – 2195, თათარი – 66, ბერძენი – 19, რუსი – 1. მნიშვნელოვანია, რომ ამ აღწერაში არ შედის თბილისში მყოფი რუსი მოხელები და სამხედრო პირები მათი ოჯახების ჩათვლით (კაკურია 1979: 11).

თბილისის მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაზე საუბრისას სასურველია აღინიშნოს, რომ მთელი მეცხრამეტე საუკუნის მანძილზე ქართველი თავადაზნაურობა თბილისში მუდმივად არ ცხოვრობდა. დიდგვაროვანთა უმრავლესობა, ვისაც საცხოვრებელი სახლები ჰქონდა თბილისში, ამავე დროს, ფაქტობრივად ცხოვრობდა საკუთარ მამულებში. ასე რომ, საქმე გვაქვს იმ მოვლენასთან, როდესაც თავადი თავისი ოჯახობით და მოსამსახურეებით ზოგჯერ თბილისშიც ცხოვრობდა და ზოგჯერ –

თავის მამულში. სავარაუდოდ, თბილისის აღწერისას ისინი იმ კომლთა რაოდენობაში ვერ მოხვდნენ, რაც ზემოთაა მოცემული. ჩემი აზრით, ამით უნდა იყოს გამოწვეული ის სხვაობა, რასაც ეთნიკურ სომეხთა და ქართველთა რაოდენობა გვიჩვენებს.

თბილისში 1803 წლის მოსახლეობის აღწერის შემდეგ 1864 წლამდე ქალაქის მცხოვრებთა შემადგენლობის რაოდენობის დადგენისათვის იმდროინდელ მოხელეებს არავითარი სამუშაოები არ ჩაუტარებიათ. მიუხედავად ამისა, 61 წლის მანძილზე მოიპოვება ცნობები მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ, რომელიც, ძირითადად, პოლიციის მონაცემებს ეყრდნობა, ან ცალკეული პირების პირად დაკვირვებას, რაც, ბუნებრივია, რეალობას ბოლომდე ვერ ასახავს. საყურადღებოა, რომ 1834 წელს მეფის მოხელეს, ვინმე ვიშესლავცევს, ჩაუტარებია მოსახლეობის კამერალური აღწერა, რომლის მიხედვითაც ქ. თბილისში ყოფილა 4936 კომლი, ხოლო მოსახლეობის რიცხოვნობა, სამხედრო და სამოქალაქო მოსამსახურეთა ჩათვლით, 25682 სული.

1864 და 1865 წელს ჩატარდა თბილისის მოსახლეობის ერთდღიანი კამერალური აღწერა. 1864 წელს აღწერა ზამთარში ჩატარდა, ხოლო ამ მოვლენის გადასამოწმებლად ის 1865 წლის ზაფხულში განმეორდა, რათა დადგენილი ყოფილიყო დროებით ჩამოსულთა რაოდენობა. თბილისში სახლების მფლობელებისათვის დაურიგებიათ საადრიცხო ბარათები, რომლებიც უნდა შეეკსოთ მათ, ვინც ცხოვრობდა კუთვნილ სახლებში და სტატისტიკის სამსახურისთვის ჩაებარებინათ (კაკურია 1979: 21-23).

1864 წელს აღწერით, თბილისის მოსახლეობა 60 ათასს აღემატებოდა, აქედან 33433 იყო მამაკაცი, ხოლო – 26652 ქალი. 1865 წელს 71051 მცხოვრები აღირიცხა – 44071 მამაკაცი და 26980 ქალი (Сборник статистических сведений о Кавказе 1869: 69-71; 1880, 60-61). უნდა აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის აღწერებისას სიზუსტისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს აღწერის დროს. პირველ რიგში უნდა შეირჩეს ისეთი დრო, როდესაც მოსახლეობა ადგილზეა. ასეთ დროდ ითვლება ზამთარი, როდესაც ადამიანები ნაკლებად მოგზაურობენ. შესაბამისად, დროებით ჩამოსულთა რიცხვიც შედარებით არ არის ბევრი. ამ საკითხის ნათელი მაგალითია 5-6 თვის შემდეგ ჩატარებული აღწერა, სადაც 1864 წლის აღწერასთან შედარებით 11 ათასი ადამიანით მეტია. ბუნებრივია, ასეთი მატება ბუნებრივი გამრავლების მეშვეობით წარმოუდგენელია. მატება გამოწვეულია სავაჭროდ, სამუშაოდ, საშოვარზე ჩამოსულ ადამიანთა ხარჯზე,

ვინაიდან, ცნობილია, რომ ზემოთ ნახსენები 11 ათასი ადამიანიდან დიდი უმრავლესობა მამაკაცი იყო (კაკურია 1979: 23-25). მიმაჩნია, რომ 1864 წლის და 1865 წლის მოსახლეობის აღწერები არაზუსტია, ვინაიდან აღწერის მასალები ეყრდნობა მხოლოდ იმ მონაცემებს, რომლებიც სახლის მფლობელებს შეუდგენიათ, რომლებსაც, უნებლიე გამორჩენების გარდა, შეეძლოთ, დაეშვათ მიზანმიმართული შეცდომები და დაემაღათ მაცხოვრებლები. მიუხედავად ამისა, სხვა მონაცემების არარსებობის გამო, ზემოთ განხილული მონაცემები უნდა მივიჩნიოთ მიახლოებულ ციფრად.

1876 წელს 25 მარტს თბილისის მოსახლეობის ერთდღიანი აღწერა ჩატარდა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა სპეციალურად შექმნილი სააღრიცხვო კომიტეტი. მოსახლეობის აღრიცხვა ჩატარებულა როგორც საცხოვრებელ, ისე არასაცხოვრებელ შენობებში: ყაზარმებში, სამხედრო ჰოსპიტლებში, საავადმყოფოებში, მოედნებზე, ბაზრებში და ყველგან, სადაც ადამიანები იყრიდნენ თავს და, შესაძლოა, ღამეს ათევდნენ. 1876 წლის აღწერა წინა წლებთან შედარებით გაცილებით ზუსტი იყო. სააღრიცხვო ფურცელი საკმაოდ დეტალურ ინფორმაციას შეიცავდა. ამ აღწერის მიხედვით, თბილისის მოსახლეობა 104024 ათასს უდრიდა. აქედან მამაკაცი იყო 66147 ათასი, ხოლო 37877 ათასი – ქალი. 1876 წლის აღწერისას სააღრიცხვო ფურცლის ერთი გრაფა ეთმობოდა ეროვნებას. თბილისის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა ასეთია: ქართველი 22233, სომეხი 37610, რუსი 30823, პოლონელი 2741, თათარი 2502, გერმანელი 2135, სპარსელი 1692, ებრაელი 1305, ბერძენი 417, სხვა ეროვნება 2566. თბილისი ყოველთვის იყო მრავალეთნიკური ქალაქი. აქ ქრისტიან ქართველებთან ერთად, როგორც ვხედავთ, ცხოვრობდნენ თათრები, გრიგორიანელი სომხები, რუსები, ებრაელები და სხვ. (Сборник статистических сведений о Кавказе 1880: 227). სომხები თბილისში მასობრივად სახლდებიან XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან, განსაკუთრებით იმ პერიოდში, როდესაც ისინი ირანსა და თურქეთში ძალზე შეავიწროვეს. სწორედ დევნა იყო მთავარი მიზეზი სომეხი მოსახლეობის თბილისში გადმოსახლებისა, რომელიც მთელ XIX საუკუნეში გრძელდებოდა.

თბილისში XIX საუკუნის დასაწყისიდან აქტიურად იწყება რუსების დასახლება. რუსების რაოდენობა თბილისში 1803 წლის 1,9 ათასის ნაცვლად 1897 წელს 45 ათასს უდრიდა. ბუნებრივია, რუსი მოსახლეობის ასეთი მატება პოლიტიკური ფაქტორით იყო

გამოწვეული. იმ დროისათვის თბილისი იყო მთელი ამიერკავკასიის პოლიტიკური ცენტრი და კავკასიის მეფისნაცვლის რეზიდენციაც თბილისში მდებარეობდა.

XIX საუკუნის ბოლო აღწერა 1897 წლის 28 იანვარს ჩატარდა, რომლის მიხედვითაც თბილისის მოსახლეობა, რომელიც აღწერის დროს ადგილზე იმყოფებოდა, შეადგენდა 159590 სულს, მათ შორის 95240 მამაკაცს, ხოლო 64350 ქალს (Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. 1905: 155-182). ამ აღწერაში არ იყო გათვალისწინებული ეროვნების ვინაობის დადგენა, თუმცა, ცხადია, რომ, როგორც წინა პერიოდში, ამ დროსაც, თბილისის მოსახლეობის ძირითად ბირთვს ქართველები, სომხები და რუსები შეადგენდნენ.

როგორც ირკვევა, XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედში თბილისის მოსახლეობა ინტენსიურად მექანიკური ზრდით ხასიათდება. 1876 წლიდან 1897 წლამდე, ანუ 21 წლის განმავლობაში, მოსახლეობის რაოდენობა 55,6 ათასით გაიზარდა (კაკურია 1979: 42).

თბილისი XIX საუკუნის მიწურულს უკვე წარმოადგენდა რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ უმსხვილეს პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ, სავაჭრო და სამრეწველო ცენტრს, რამაც ის, ბუნებრივია, მიზიდულობის არეალად აქცია. თბილისში გაიზარდა სამეურნეო, სამრეწველო დაწესებულებების ქსელი. ამიტომ საჭირო გახდა მომზადებულ მუშაკთა რაოდენობის გაზრდა. სწორედ ასეთი ტიპის მუშაკები იყვნენ მეტწილად რუსები, შემდეგ ქართველები და სომხები, სხვა ეთნოსების ხვედრითი წილი შედარებით დაბალია. თბილისში მოსახლეობის მატება გამოიწვია აგრეთვე საქართველოს სხვადასხვა რეგიონიდან ჩამოსულმა მოსახლეობამ, რომლებიც საარსებო გარემოს გაუმჯობესებისათვის ხელსაყრელ ადგილს არჩევდნენ. სწორედ ასეთი ადგილი იყო თბილისი და მის შემოგარენში მდებარე სოფლები.

თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის სოფლების მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ ძალზე საინტერესო მონაცემებს ვხვდებით 1910 წელს გამოცემულ „კავკასიურ კალენდარში“, რომლის მიხედვითაც XX საუკუნის დასაწყისში თბილისის მოსახლეობა 272596 ათასს შეადგენდა. ასევე უაღესად მნიშვნელოვანია თბილისის მიმდებარე სოფლების მცხოვრებთა რაოდენობის დადგენა, რომელიც აღნიშნულ პერიოდში ასე გამოიყურება: სოფელი გლდანი – 590 სული, ზემო ავჭალა – 355, ქვემო ავჭალა – 283, დიღომი – 4400, კოდა – 143, კოჯორი – 104, ოქროყანა – 222, ტაბახმელა – 559, წავკისი – 709,

წყნეთი – 1263, შინდისი – 622, კუმისი – 1635, დიდი ლილო – 874, პატარა ლილო – 409, თელეთი – 233 (Кавказский календарь на 1910 год 1910). დასახელებული სოფლები, ცხადია, იმ პრინციპითაა შერჩეული, რომ მათი დიდი უმრავლესობა დღეისათვის თბილისის შემადგენლობაშია და ამ მხრივ მნიშვნელოვანია გავიგოთ, თუ რამდენი იყო მოსახლეობა ამ სოფლებში ერთი საუკუნის წინ და მათი შემდგომი დინამიკა თბილისთან შეერთებამდე. კავკასიური კალენდრის მონაცემებში, სადაც სოფლების მოსახლეობაა მითითებული, რამდენიმე სოფლის მოსახლეობას ეთნიკური ნიშნით გამოარჩევენ და შინდისის, კუმისისა და ოქროყანის მაცხოვრებლებს ეროვნებად სომეხი აქვთ მიწერილი. ცხადია, იმ აზრისაგან შორს ვარ, რომ ამ სოფლების მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ეთნიკურად სომეხი იყო. ამ მოვლენას სხვაგვარი ახსნა გააჩნია. მთელი XIX საუკუნის მანძილზე, მართალია, სომხების რაოდენობა იზრდებოდა, მაგრამ მოსახლეობის მთლიან ხვედრით წილთან შედარებით მცირდებოდა. თბილისის სომეხი მოსახლეობის განხილვისას გასათვალისწინებელია მათი ეროვნულ-რელიგიური თავისებურებები. საგლხო რეფორმის გატარებამდე, ბატონების ჩაგვრისაგან თავის დაღწევის მიზნით, საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან თბილისში გამოქცეული მართლმადიდებელი ქართველები, თავის დაფარვისა და ცხოვრების მოწყობის მიზნით, იღებდნენ გრიგორიანულ სარწმუნოებას. ამ მოვლენამ მასობრივი ხასიათიც კი მიიღო. გლეხებს სომხური ენის უცოდინარობა საერთოდ არ უშლიდა ხელს თბილისის სომხურ მოსახლეობასთან ურთიერთობას, ვინაიდან სომხები თბილისში ქართულად საუბრობდნენ. მეტიც, მათმა ნაწილმა სომხური საერთოდ არ იცოდა (კაკურია 1979: 47-48).

თბილისი ყოველთვის წარმოადგენდა სავაჭრო ურთიერთობების საკვანძო ადგილს. მეფის რუსეთის დროს თბილისში ვაჭრობის მხრივ დაწესდა გარკვეული შეღავათები, რამაც ეს დარგი კიდევ უფრო მომგებიანი და აქტუალური გახადა. თბილისში ნელ-ნელა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში იწყებოდა ფეოდალური საზოგადოების რღვევა და ფეოდალური არისტოკრატის წვრილი ბურჟუაზიით ჩანაცვლება. სავაჭრო ურთიერთობებში წამყვანი ადგილი სწორედ სომხებს ეკავათ და, ვფიქრობ, ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ქართველი მოსახლეობის და, მათ შორის, თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლების მცხოვრებთა ნაწილის გასომხება სწორედ ამიტომ ხდებოდა. 1897 წელს იაკობ გოგებაშვილი ამბობდა, რომ თბილისში მცხოვრებ მდიდარ სომეხ სოლო-

ლაკელებს შორის შეიძლება დავასახელოთ არა ერთი და ორი გვარი, რომელთა წინაპარნიც ქართველი მართმადიდებლები იყვნენო (Гогобашвили 1897: 24-26).

თბილისსა და მის შემოგარენში ეთნიკური სურათი XX საუკუნის დასაწყისში და, განსაკუთრებით, საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921 წწ.) პერიოდში საგრძნობლად იცვლება. მთელი XIX საუკუნის მანძილზე თბილისში სომეხი მოსახლეობა ქართველებს აღემატებოდა. დედაქალაქში ქართველების რაოდენობის გაზრდა შემთხვევითი მოვლენა არ იყო. ამ ფაქტს სხვადასხვა მიზეზი გააჩნია. ქუთაისის, როგორც საგუბერნიო ქალაქის, გაუქმებამ 1917 წელს და ქართული უნივერსიტეტის დაარსებამ თბილისში 1918 წელს გამოიწვია ქუთაისისა და, საერთოდ, დასავლეთ საქართველოდან მცხოვრები ქართველი ინტელიგენციის მნიშვნელოვანი ნაწილის თბილისში გადმოსახლება. 1803 წლის აღწერასთან შედარებით 1922 წლის აღწერისას პირველად თბილისში ქართველთა რაოდენობამ სხვა ეთნოსებს გადააჭარბა (კაკურია 1979: 69-71).

თბილისის მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ უდავოდ მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის სტატისტიკის ცენტრალური სამმართველოს სრულიად საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობის 1922 წლის ნოემბრის აღწერის შედეგები, რის მიხედვითაც, აღნიშნული პერიოდისათვის, თბილისის მოსახლეობის რაოდენობა შეადგენდა 233958 ადამიანს, აქედან 111996 მამაკაცი იყო, ხოლო 121962 – ქალი (კაკურია 1979: 69).

წარმოგიდგენთ ცხრილს, სადაც ასახულია ქ. თბილისის მოსახლეობა 1922 წლის აღწერით სამხედრო მოსამსახურეთა გარდა.

ეროვნება	სულ	მათ შორის	
		მამაკაცი	ქალი
სულ	233958	111996	121962
მათ შორის: ქართველი	80884	40061	40823

სომეხი	85309	41496	43813
რუსი	38612	15718	22894
აზერბაიჯანელი	3255	1699	1556
ოსი	1446	764	682
ებრაელი	8768	4199	4569
გერმანელი	2457	976	1481
ბერძენი	1257	645	612
სპარსელი	3984	2374	1610
პოლონელი	2272	1046	1226
სხვა ეროვნებანი	5714	3018	2696

(შოთა კაკურია 1979: 69-70)

ამ მონაცემებზე, ბუნებრივია, გავლენა მოახდინა საქართველოს ოკუპაციამ საბჭოთა იმპერიის მიერ და საქართველოს მთავრობის ემიგრაციაში წასვლამ.

შემდგომი აღწერა 1926 და 1930 წლებში ჩატარდა, რომელიც, რა თქმა უნდა, თბილისის მოსახლეობის რაოდენობის შესახებაც მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის, თუმცა შევჩერდები 1939 წლის აღწერის მასალებზე. ამ პერიოდისათვის თბილისი უკვე იყო ინდუსტრიულ-კულტურული ცენტრი არა მხოლოდ საქართველოსი, კავკასიისაც. ამ ფაქტს მოწმობს მოსახლეობის მკვეთრი მატება და ეთნიკური სურათის სიჭრელე. მოსახლეობის რაოდენობა თბილისში მთლიანად შეადგენდა 519220 ადამიანს, აქედან 250916 იყო მამაკაცი, ხოლო ქალი – 268304.

სტატისტიკური სამუშაოების გარდა, 1927 წელს ტოპოგრაფ ე. ბარამიძის მიერ შედგენილი იქნა რუკა, სადაც თბილისის და მისი საგარეუბნო ზონა ზედმიწევნით არის

აღწერილი: სოფლების დასახელებით, შიდა და მთავარი გზების დატანით, მდინარეებით, ისტორიული ძეგლების აღნიშვნით. ასევე საინტერესოა ის, რომ ამ რუკას ახლავს სტატისტიკური მასალა, მოსახლეობის 1926 წლის აღწერის მიხედვით ეთნიკური შემადგენლობის დასახელებით. ვფიქრობთ, ასეთი რუკა განსაკუთრებით საინტერესო და მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მატარებელია თბილისის და მისი შემოგარენის აღწერისას. თვალსაჩინოებისთვის რუკა წარმოდგენილია ნაშრომში.

ეროვნების დასახელება	სულ	მამაკაცი	ქალი
ქართველი	228394	111 647	116747
სომეხი	137 331	67 090	70 241
რუსი	93337	40 507	52 830
ებრაელი	13 915	6653	7262
უკრაინელი	7 415	4221	3194
ოსი	9328	5126	4202
აზერბაიჯანელი	5874	3405	2469
გერმანელი	5528	2343	3185
ქურთი	4511	2611	1900
ბერძენი	3207	1708	1499
ასირიელი	2986	1531	1455
თათარი	1488	855	633
პოლონელი	1483	575	908
თურქი	516	260	256
ირანელი	494	290	204
აფხაზი	238	183	55
ლეკი	210	166	44
ესტონელი	99	45	54
ჩეჩენი	38	30	8
სხვა დანარჩენი	2828	1670	1158

(კაკურია 1979: 109).

1939 წელს თბილისში მრავალ ეთნოსს უცხოვრია, ქართველთა ხვედრითი წილი დედაქალაქშიც მატულობდა. ნახევარ მილიონს თბილისის მოსახლეობამ პირველად სწორედ მეორე მსოფლიო ომის დაწყების წინ მიაღწია (კაკურია 1979: 109). მუდმივ მაცხოვრებლებს 1922 წლიდან 1939 წლამდე 285262 ადამიანით მოუმატია (კაკურია 1979:

109). რაც, ყველასათვის ცხადია, რომ გამრავლების შედეგად ვერ მოხდებოდა. მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა, ბუნებრივია, მიგრაციის შედეგია. მიგრაცია ხდებოდა როგორც საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან, ასევე საბჭოთა კავშირის სხვა რესპუბლიკებიდან. თბილისი იყო და კვლავ რჩებოდა მიზიდულობის არეალად. 1939 წელს დედაქალაქში იყო 14 უმაღლესი სასწავლებელი და 49 ტექნიკუმი (კაკურია 1979: 117). სტუდენტები, რომლებიც აქ სწავლობდნენ, ცდილობდნენ სამუშაო თბილისშივე ეპოვათ და საცხოვრებლადაც აქვე დარჩენილიყვნენ. რა თქმა უნდა, ეს მიუღწეველი მიზანი ნამდვილად არ იყო, მით უმეტეს, რომ მომრავლებულ ფაბრიკებსა და სხვადასხვა სახის საწარმოს მუშახელი ესაჭიროებოდა. შედეგად, თბილისის მოსახლეობა თანდათან იზრდებოდა არა მხოლოდ თავად საქალაქო დასახლებაში, არამედ მის შემოგარენშიც. თბილისის საგარეუბნო ზონაში მოსახლეობის გამრავლება ნელ-ნელა აქტიურ ფაზაში შედიოდა.

20 წლის მანძილზე, 1939 წლიდან 1959 წლამდე, მოსახლეობის მასშტაბური აღწერა არ ჩატარებულა, რისი მთავარი მიზეზი მეორე მსოფლიო ომი და მისგან გამოწვეული მძიმე შედეგები იყო, რაც მძიმე ტვირთად დააწვა საბჭოთა კავშირს და, რასაკვირველია, თბილისსაც. 1959 წელს აღწერა იანვრის თვეში ჩატარდა გამოკითხვის სახით, რომელშიც მონაწილეობდა 1806 მუშაკი. აღსანიშნავია რომ 1959 წელს, მოსახლეობის აღწერის მომენტისათვის, თბილისის აღმასკომს, გარდა 7 საქალაქო რაიონისა, ექვემდებარებოდა გარეუბნის სასოფლო რაიონიც.

	ორივე სქესი	მამაკაცი	ქალი
თბილისის საქალაქო საბჭო	761,391	341,888	419,503
ქალაქის მოსახლეობა	689,294	307,026	382,268
თბილისი	680,990	303,141	377,849
კალინინის რაიონი	60,176	24,839	35,337
კიროვის რაიონი	58,821	26,900	31,921
26 კომისრის რაიონი	146,184	66,690	79,494
ლენინის რაიონი	112, 854	51,562	61,292
ოქტომბრის რაიონი	88,833	38,209	50,624

ორჯონიკიძის რაიონი	130,746	59,046	71,700
სტალინის რაიონი	83,376	35,895	47,481
დაბა ავჭალა	8,304	3,885	4,419
მიმდებარე სოფლების მოსახლეობა	72,097	34,862	37,235

როგორც ვხედავთ, თბილისის მოსახლეობა 680,990 ათას მაცხოვრებელს შეადგენდა, ხოლო მისი მიმდებარე სოფლების მოსახლეობა კი 72,097 ადამიანი იყო (კაკურია 1979: 128). სამწუხაროდ, სტატისტიკის დეპარტამენტის მიერ წარმოდგენილ მონაცემებში არ არის ასახული, თუ თბილისის საგარეუბნო ზონის რომელ სოფელში რამდენი მოსახლეა. აშკარაა, რომ 1950-იან წლებში თბილისის მოსახლეობა დღევანდელთან შედარებით თითქმის მესამედს შეადგენდა. ძალზე საინტერესოა, რომ, ზემოთ მოყვანილ მონაცემებზე დაყრდნობით, რომელსაც „კავკასიური კალენდრის“ მიხედვით ვეცნობით, ჩამოთვლილი სოფლების მოსახლეობის საერთო რაოდენობა მეოცე საუკუნის დასაწყისისათვის თორმეტი ათასზე მეტია, ხოლო 50 წლის შემდეგ, 1959 წლისათვის, თბილისის შემოგარენის სოფლების მოსახლეობა – ორმოცდაათი ათასით მეტი. ბუნებრივია, მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა მხოლოდ ბუნებრივი გამრავლების ხარჯზე არ მომხდარა, არამედ თბილისთან ერთად მისი საგარეუბნო ზონაც საქართველოს მოსახლეობისათვის მიზიდულობის არეალი გახდა როგორც საკურორტო ზონა და როგორც მუდმივი საცხოვრებელი დედაქალაქის მიმდებარედ, .

1970 წლის იანვრის თვეში მთელ საბჭოთა კავშირში და, ცხადია, საქართველოშიც ჩატარდა მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა. ეს იყო მოსახლეობის მეხუთე აღწერა საბჭოთა რეჟიმის დამყარებიდან. ამ აღწერების შედეგად თბილისში მცხოვრები მოსახლეობის რაოდენობა შეადგენდა 889 020 სულს. მათ შორის იყო 404 570 მამაკაცი, ხოლო ქალთა რაოდენობა შეადგენდა 484 450-ს. ამრიგად, 1959 წლის შემდეგ თბილისის მოსახლეობა გაზრდილა 194,4 ათასით. 1970 წლისათვის თბილისის ფართობი შეადგენდა 26,5 ათასს ჰექტარს. გასული 11 წლის მანძილზე თბილისი გაფართოებულა 0,4 ათასი ჰექტრით (კაკურია 1979: 171-172, 175). ეს ზრდა მოხდა თბილისის საგარეუბნო ტერი-

ტორიის ხარჯზე. აღნიშნული პერიოდისათვის დედაქალაქში აღინიშნება საბინაო მშენებლობის მანამდე არნახული მასშტაბები. შეიქმნა დასახლებები, სადაც ბინები პროფესიული ნიშნით ნაწილდებოდა.

ქალაქ თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის მცხოვრებთა რაოდენობის ზრდა შემდეგ წლებშიც გაგრძელდა. ამ ფაქტის დასტურია 1989 წელს სტატისტიკის სამსახურის მიერ ჩატარებული აღწერა, რომელიც ასე გამოიყურება:

	1989 წლის საყოველთაო აღწერით	
	მოსახლეობის რიცხოვნობა	დასახლების ძირეული მოსახლეობა
თბილისი	1243150	
დიდომი	8483	ქართველი
დაბა წყნეთი	3664	
წავკისი	1068	ქართველი
შინდისი	1408	ქართველი
ტაბახმელა	1964	ქართველი
დაბა კოჯორი	1465	
კუმისი	1919	ქართველი
წალასყური	544	ქართველი
კოდა	2134	რუსი 21%, ქართველი 65%
დაბა დიდი ლილო	4234	
დაბა პატარა ლილო	1819	ქართველი
გლდანო	1820	ქართველი

აღსანიშნავია, რომ დედაქალაქის მოსახლეობამ მილიონს გადააჭარბა და გაგრძელდა ზრდა თბილისის მოსახლეობისა ისე, როგორც მთელი მეოცე საუკუნის მანძილზე. თბილისის მიმდებარე სოფლები კიდევ უფრო მიმზიდველი გახდა საქართველოს მოსახლეობისათვის. ერთი მხრივ, ჩამოთვლილი სოფლები სააგარაკე დასახლებებს

წარმოადგენს, ხოლო, მეორე მხრივ, მუდმივად საცხოვრებლად ხელსაყრელია ქალაქთან სიახლოვის გამო.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ საქართველოს მოსახლეობის აღწერა 2002 წელს ჩატარდა. მისი შედეგები ძალზე მნიშვნელოვანია იმ მხრივ, თუ რა შეიცვალა დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ:

2002 წლის საყოველთაო აღწერით	მოსახლეობის რაოდენობა	დასახლების ძირითადი მოსახლეობა
თბილისი	1171200	
დიდომი	8746	ქართველი
დაბა წყნეთი	8187	
წავკისი	1199	ქართველი
შინდისი	1543	ქართველი
ტაბახმელა	2036	ქართველი
დაბა კოჯორი	1867	
კუმისი	2182	ქართველი
წალასყური	561	ქართველი
კოდა	1539	
დაბა დიდი ლილო	2420	
დაბა პატარა ლილო	663	ქართველი
გლდანო	3389	ქართველი
ლისის საკრებულო	1904	

§3. მოსახლეობის რიცხოვნობა და რიცხოვნობრივად
უპირატესი ეროვნება დასახლებების მიხედვით

საქართველოს მოსახლეობის 1926 წლის აღწერის შედეგებით

	მუდმივი მოსახლეობა	რიცხოვნობრივად უპირატესი ეროვნება	
		ეროვნების დასახელება	%
თბილისის მაზრა	453 037	X	X
სოფელი წყნეთი	1 492	ქართველი	36
		სომეხი	63
სოფელი ახალდაბა	131	ქართველი	100
სოფელი გლდანი დიდი	1 274	ქართველი	90
		სომეხი	8
სოფელი გლდანი პატარა	133	ქართველი	100
ზაჰესი (ელექტროსადგური)	152	ქართველი	41
		რუსი	32
		აისორი	7
		გერმანელი	5
სოფელი დილომი	2 089	ქართველი	94
		სომეხი	6
სოფელი ზემო ლისი	263	ქართველი	7
		სომეხი	63
სოფელი ქვემო ლისი	180	ქართველი	100
სოფელი წოდორეთი	138	ქართველი	27
		თურქი	73
სოფელი ოქროყანა	349	ქართველი	49
		სომეხი	51
სოფელი ტაბახმელა	741	ქართველი	41
		სომეხი	55
სოფელი შინდისი	767	სომეხი	100

სოფელი წავკისი	870	ქართველი	98
სოფელი კოჯორი	797	ქართველი	68
		სომეხი	15
		რუსი	12
სოფელი კუმისი	1 751	ქართველი	13
		სომეხი	86
სოფელი მუხრან-თელეთი	55	ქართველი	95
სოფელი მირზოვ-თელეთი	359	ქართველი	6
		სომეხი	94
სოფელი ხატის თელეთი	734	ქართველი	24
		სომეხი	76
სოფელი დიდი ლილო	942	ქართველი	98
სოფელი პატარა ლილო	416	ქართველი	84
		სომეხი	16
სოფელი კოდა	804	ქართველი	27
		სომეხი	72

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066

საქართველოს მოსახლეობის 1939 წლის აღწერის შედეგებით

	სახეზე მყოფი (ფაქტობრივი) მოსახლეობა
თბილისის რაიონი	75 402
სოფელი წყნეთი	1 715
სოფელი ახალდაბა	134
სოფელ ზაჰესის მუშათა დასახლება	1 536
სოფელი გლდანო	1 679
სოფელი დილომი	4 110
სოფელი ზემო ლისი	343
სოფელი ქვემო ლისი	213
სოფელი წოდორეთი	128

სოფელი ოქროყანა	704
სოფელი ტაბახმელა	1 100
სოფელი შინდისი	969
სოფელი წავკისი	1 031
სოფელი კოჯორი	1 670
სოფელი კუმისი	2 109
კუმისის რკინიგზის სადგური	104
სოფელი მუხრან-თელეთი	66
სოფელი ზემო თელეთი	589
სოფელი ქვემო თელეთი	440
სოფელი დიდი ლილო	1 078
სოფელი პატარა ლილო	530
აღბულაღის (თეთრიწყაროს) რაიონი	44 412
სოფელი კოდა	995

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066

საქართველოს მოსახლეობის 1970 წლის

სრულიად საკავშირო აღწერის შედეგებით

	მუდმივი მოსახლეობა	რიცხოვრივად უპირატესი ეროვნება	
		ეროვნების დასახელება	%
ქ. თბილისი	891 928	X	X
დაბა წყნეთი	2 908	ქართველი 98	
მცხეთის რაიონი	39 396	X	X
სოფელი ახალდაბა	193	ქართველი 100	
გარდაბნის რაიონი	117 552	X	X
დაბა ზაჰესი	1 668	ქართველი	64
		რუსი	21
		ოსი	7
სოფელი დიდი ლილო	1 575	ქართველი	100

სოფელი პატარა ლილო	551	ქართველი	100
სოფელი დილომი	5 881	ქართველი	100
სოფელი გლდანო	3 667	ქართველი	100
სოფელი პატარა გლდანო	752	ქართველი	100
სოფელ ზაჰესის მუშათა დასახლება	886	ქართველი	100
სოფელი ზემო ლისი	324	ქართველი	100
სოფელი ქვემო ლისი	206	აზერბაიჯანელი	100
სოფელი წოდორეთი	266	აზერბაიჯანელი	100
სოფელი ტაბახმელა	1 186	ქართველი	100
სოფელი შინდისი	1 081	ქართველი	100
სოფელი წავკისი	848	ქართველი	100
სოფელი ოქროყანა	848	ქართველი	100
სოფელი თელეთი	1 861	ქართველი	100
სოფელი კუმისი	1 695	სომეხი	100
დაბა კოჯორი	3 032	ქართველი	57
		რუსი	16
		სომეხი	8
		აზერბაიჯანელი	6
თეთრიწყაროს რაიონი	36 945	X	X
სოფელი კოდა	1 275	ქართველი	100

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066

საქართველოს მოსახლეობის 1979 წლის

სრულიად საკავშირო აღწერის შედეგებით

	მუდმივი მოსახლეობა	რიცხოვრივად უპირატესი ეროვნება	
		ეროვნების დასახელება	%
ქ. თბილისი	1 056 140	X	X
დაბა წყნეთი	3 304	ქართველი	93
		სომეხი	4

სოფელი ახალდაბა	102	ქართველი	100
მცხეთის რაიონი	58 712	X	X
დაბა ზაჰესი	4 190	ქართველი	57
		რუსი	16
		ბერძენი	11
		ოსი	9
სოფელი გლდანო	1 808	ქართველი	100
სოფელი დილომი	9 726	ქართველი	100
სოფელი ლისი	421	აზერბაიჯანელი	100
სოფელი წოდორეთი	306	აზერბაიჯანელი	100
გარდაბნის რაიონი	100 635	X	X
სოფელი ტაბახმელა	1 390	ქართველი	100
სოფელი შინდისი	1 317	ქართველი	100
სოფელი წავკისი	924	ქართველი	100
დაბა კოჯორი	1 943	ქართველი	61
		აზერბაიჯანელი	15
		რუსი	8
		სომეხი	6
სოფელი კუმისი	1 880	ქართველი	100
სოფელი ზემო თელეთი	754	ქართველი	100
სოფელი ქვემო თელეთი	509	ქართველი	100
დაბა დიდი ლილო	2 337	ქართველი	83
		რუსი	7
		ქურთი	4
სოფელი პატარა ლილო	599	ქართველი	100
თეთრიწყაროს რაიონის	35 227	X	X
სოფელი კოდა	1 290	ქართველი	100

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066

საქართველოს მოსახლეობის 1989 წლის
სრულიად საკავშირო აღწერის შედეგებით

	მუდმივი მოსახლეობა	რიცხოვრივად უპირატესი ეროვნება	
		ეროვნების დასახელება	%
საბურთალოს რაიონი	125 397	X	X
დაბა წყნეთი	3 664	ქართველი	97
სოფელი ახალდაბა	122	ქართველი	100
მცხეთის რაიონი	62 631	X	X
დაბა ზაჰესი	5 361	ქართველი	67
		ბერძენი	12
		ოსი	9
სოფელი გლდანო	1 820	ქართველი	100
სოფელი დილომი	8 483	ქართველი	100
სოფელი ლისი	294	ქართველი	100
სოფელი წოდორეთი	322	აზერბაიჯანელი	70
		ქართველი	29
გარდაბნის რაიონი	114 762	X	X
სოფელი ტაბახმელა	1 964	ქართველი	100
სოფელი შინდისი	1 408	ქართველი	100
სოფელი წავკისი	1 068	ქართველი	100
დაბა კოჯორი	1 465	ქართველი	84
		რუსი	6
		აზერბაიჯანელი	5
სოფელი კუმისი	1 919	ქართველი	100
სოფელი ზემო თელეთი	799	ქართველი	100
სოფელი ქვემო თელეთი	775	ქართველი	100
დაბა დიდი ლილო	4 234	ქართველი	69
		რუსი	20
		ქურთი	3

სოფელი პატარა ლილო	1 819	ქართველი	100
თეთრიწყაროს რაიონი	36 490	X	X
სოფელი კოდა	2 134	ქართველი	65
		რუსი	21

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066

საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის
პირველი საყოველთაო აღწერის შედეგებით

	მუდმივი მოსახლეობა	რიცხოვრივად უპირატესი ეროვნება	
		ეროვნების დასახელება	%
ქ. თბილისი	1 081 679	X	X
ვაკე-საბურთალოს რაიონი	243 838	X	X
დაბა წყნეთი	8 187	ქართველი	99
სოფელი ახალდაბა	147	ქართველი	98
მცხეთის რაიონი	64 829	X X	
დაბა ზაჰესი	5 331	ქართველი	98
სოფელი გლდანის	3 389	ქართველი	96
სოფელი დილომი	8 746	ქართველი	99
სოფელი ლისი	375	ქართველი	99
სოფელი წოდორეთი	352	აზერბაიჯანელი	79
		ქართველი	21
გარდაბნის რაიონი	114 348	X	X
სოფელი წავკისი	1 199	ქართველი	99
სოფელი ტაბახმელა	2 036	ქართველი	97
სოფელი შინდისი	1 543	ქართველი	99
დაბა კოჯორი	1 803	ქართველი	99
სოფელი კუმისი	2 182	ქართველი	97
სოფელი ზემო თელეთი	847	ქართველი	99
სოფელი ქვემო თელეთი	93	ქართველი	100

დაბა დიდი ლილო	2 420	ქართველი	99
სოფელი პატარა ლილო	663	ქართველი	100
თეთრიწყაროს რაიონი	25 354	X	X
სოფელი კოდა	1 539	ქართველი	96

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066

საქართველოს მოსახლეობის 2014 წლის
პირველი საყოველთაო აღწერის შედეგებით

	მუდმივი მოსახლეობა	რიცხოვრივად უპირატესი ეროვნება	
		ეროვნების დასახელება	%
ქ. თბილისი	1 108 717	X	X
გლდანის რაიონი	177 214	X	X
დაბა ზაჰესი	5 200	ქართველი	97
სოფელი გლდანი	3 669	ქართველი	96
ვაკის რაიონი	111 903	ქართველი	96
სოფელი ახალდაბა	128	ქართველი	100
სოფელი აგარაკი	144	აზერბაიჯანელი	47
		ქართველი	47
		გერმანელი	3
სოფელი ბეთანია	30	ქართველი	100
სოფელი თხინვალა	357	ქართველი	98
სოფელი კვესეთი	...*	ქართველი	88
დაბა წყნეთი	7 166	ქართველი	99
კრწანისის რაიონი	39 286	X	X
სოფელი ფონიჭალა	4 452	აზერბაიჯანელი	83
		ქართველი	16
მთაწმინდის რაიონი	49 052	X	X

* ... მოსახლეობის რიცხოვნობა არ აღემატება 10 კაცს.

სოფელი კიკეთი	207	ქართველი	100
სოფელი ოქროყანა	2 253	ქართველი	98
სოფელი ტაბახმელა	2 073	ქართველი	98
სოფელი შინდისი	1 722	ქართველი	99
სოფელი წავკისი	1 083	ქართველი	99
დაბა კოჯორი	1 232	ქართველი	96
საბურთალოს რაიონი	138 493	X	X
სოფელი დიდგორი	78	ქართველი	100
სოფელი დიღომი	7 497	ქართველი	99
სოფელი ვეძისი	53	აზერბაიჯანელი	83
		ქართველი	17
სოფელი ზურგოვანა	131	ქართველი	95
სოფელი თელოვანი	59	ქართველი	73
		აზერბაიჯანელი	27
სოფელი ქოშიგორა	23	ქართველი	100
სამგორის რაიონი	177 844	X	X
სოფელი ვარკეთილი	3 004	ქართველი	97
სოფელი ნასაგური	1 509	ქართველი	90
		ოსი	4
სოფელი პატარა ლილო	666	ქართველი	99
სოფელი წინუბანი	1 274	ქართველი	97
დაბა დიდი ლილო	2 417	ქართველი	97
მცხეთის მუნიციპალიტეტი	47 711	X	X
სოფელი ლისი	598	ქართველი	99
სოფელი წოდორეთი	323	აზერბაიჯანელი	80
		ქართველი	19
გარდაბნის მუნიციპალიტეტი	81 876	X	X
სოფელი ზემო თელეთი	890	ქართველი	99,6
სოფელი ქვემო თელეთი	798	ქართველი	97,9
სოფელი კუმისი	1 900	ქართველი	98,7

თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტი	21 127	X	X
სოფელი კოდა	3 062	ქართველი	97

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066

როგორც ვხედავთ, 1989 წლიდან 2014 წლამდე სტატისტიკური მონაცემები დიდად არ შეცვლილა, თუმცა რეალობა სულ სხვა იყო. დამოუკიდებულობის აღდგენის შემდეგ ჩვენმა ქვეყანამ ძალიან რთული პერიოდი გამოიარა, ტერიტორიების ოკუპაციას მოჰყვა ათიათასობით დევნილი, რომელთა დიდი უმრავლესობა ოჯახის გადასარჩენად თბილისში ჩამოვიდა. ამას თან დაერთო ქვეყნის ეკონომიკური კრიზისი და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მოსახლეობის მიგრაცია, რაც კვლავ დედაქალაქს დააწვა მძიმე ტვირთად. ამ ფაქტების გათვალისწინებით, დღეისათვის თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის მოსახლეობა ბევრად მეტია, ვიდრე სტატისტიკურ მასალაშია მოცემული. ბოლო წლების მანძილზე საქართველოს მრავალი ოჯახისათვის თბილისი გახდა რჩენის მთავარი ადგილი. 2006 წელს, ხელისუფლების გადაწყვეტილებით, თბილისის შემოუერთდა მანამდე მცხეთისა და გარდაბნის რაიონში შემავალი ზოგიერთი სოფელი, რამაც როგორც მოსახლეობის რაოდენობა გაზარდა, ისე დედაქალაქის განსახლების არეალი.

ადმინისტრაციულად თბილისის მმართველობაში გადასვლის შემდეგ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განხორციელდა შემოერთებული სოფლების (საგარეუბნო ზონის) მიმართებაში, პირველ რიგში ინფრასტრუქტურული სამუშაოები მეტი აქტიურობით გაგრძელდა ვიდრე მანამდე, დედაქალაქის ცენტრალური ბიუჯეტიდან მეტი თანხა გამოიყო. საქალაქო ტრანპორტი უკეთ ემსახურება ადგილობრივ მოსახლეობას ვიდრე 2006 წლამდე. შეკეთდა აღნიშნულ სოფლებში ცენტრალური გზები და გამოიცვალა კომუნიკაცია უმეტეს შემთხვევაში. სკოლებისა და საბავშვო ბაღების რემონტისთვის უფრო მეტი ფული იხარჯება ვიდრე მაშინ როცა საგარეუბნო ზონა ერთის მხრივ მცხეთის რაიონს ექვემდებარებოდა ხოლო მეორეს მხრივ გარდაბანს. ადგილობრივი მოსახლეობასთან საუბრისას იკვეთება მათი დადებითი განწყობა თბილისთან ადმინისტრაციული ხაზების მოხსნასთან დაკავშირებით, ამ ფაქტმა ავტომატურად იმოქმედა ქონების (მიწის ნაკვეთების ბინების) ფასზე და შესამჩნევად იმატა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ძალიან იმატა იმ მოქალაქეთა რიცხვმა, რომლებიც დედაქალაქის ცენტრში

განუხრელ ურბანიზაციას გაურბიან და საგარეუბნო სოფლებში შედარებით სუფთა ეკოლოგიურ გარემოში სახლდებიან. ამიტომ ახალი დასახლებები შეიქმნა მთელი თბილისის ირგვლივ. ცხადია, ასეთ დასახლებებში საჭიროა მნიშვნელოვანი ინფრასტრუქტურული სამუშაოების ჩატარება, რაც კიდევ უფრო მეტ რესურს მოითხოვს. ხშირია გარკვეული უკმაყოფილება მრავალსართულიანი სახლების მშენებლებსა და კერძო ერთბინიანი დასახლების მომხრეებს შორის, ვინაიდან კორპუსების მშენებლობა საგარეუბნო ზონაშიც წამოიწყეს. კორპუსების მშენებლობა კი ქმნის როგორც ეკოლოგიური სახის პრობლემებს, ასევე განაშენიანების მხრივ რთულ ვითარებას. ხშირია შემთხვევები, როდესაც შიდა გზის სიფართოვე არ არის სამომხრად საკმარისი და ამ მხივაც, ცხადია, რეგულირებაა აუცილებელი. ასეთი ტერიტორიებია დიღმის ველზე დაწყებული განაშენიანება და გლდანის მიმდებარედ, სოფელ გლდანის მიმართულებით.

თბილისის საგარეუბნო ზონის ძველ და შედარებით ახალ მოსახლეებს შორის თანაცხოვრებას, ახალი ურთიერთობები მოყვა, რასაც დადებითად აფასებს ორივე მხარე.

ზემოთ წარმოდგენილ სტატისტიკურ მასალაში კარგად ჩანს, რომ ამ ფონზე ეთნიკური სურათი არ შეცვლილა.

უნდა აღინიშნოს, რომ თბილისის გარშემო სოფლებში, ძველი ეკლესიების აღდგენას, ახალი ეკლესიების მშენებლობა მოჰყვა, რამაც მრევლის სიმრავლე გამოიწვია. სოფელ დიღომში, კოჯორ ტაბახმელაში და სხვა სოფლებში, ადგილობრივი მრევლთან ერთად, არიან მლოცველები თბილისის სხვადასხვა უბნებიდან. ბოლო პერიოდში შემოერთებულ სოფლებში აქტიურად აღინიშნება სახალხო დღესასწაულები: როგორცაა სოფელ დიღომში დიდგორობა, რომლის დროსაც იმართება ტრადიციული დოღი და ჭიდაობა.

აქვე აუცილებლად აღსანიშნავია თბილისის საგარეუბნო ზონაში, კერძოდ, კოჯორში, აფხაზეთიდან დენილთა კომპაქტური ჩასახლების არსებობა. საინტერესოა დევნილთა მდგომარეობის და მათი ახალ გარემოში ადაპტაციის საკითხების განხილვა.

აფხაზეთიდან დევნილი მოსახლეობა 1997 წელს ჩასახლეს კოჯორში, ეგრეთ წოდებულ მინისტრთა საბჭოს აგარაკებში. ლტოლვილთა რაოდენობა იყო 100 ოჯახი.

მთხრობელების გადმოცემით, მათ ახალ გარემოსთან ადაპტაცია არ გასჭირვებიათ. ლტოლვილებმა ადგილობრივ მოსახლეობასთანაც მეზობლური ურთიერთობა დაამყარეს. მათთვის ფრიად მისაღები აღმოჩნდა კლიმატური და ბუნებრივი პირობები. აქ ყველაფერი ცხოვრებისათვის მისაღები იყო.

როდესაც კოჯორი გარდაბნის რაიონიდან თბილისის ტერიტორიას შეუერთდა, ადგილობრივებისა და დევნილებისთვის საცხოვრებელი პირობები გაუმჯობესდა, ცენტრალური და შიდაგზები შეკეთდა, კომუნიკაციები შეიცვალა, მუნიციპალიტეტთან ურთიერთობა გაუმჯობესდა სიახლოვისა საჭირო დოკუმენტების ადვილად აღებასთან დაკავშირებით. ანუ, ეს ცვლილება კანონში დადებითად აისახა კოჯორელთა ცხოვრებაზე.

აფხაზეთიდან დევნილი მოსახლეობა აქტიურად აღნიშნავს ტრადიციულ დღესასწაულებს და კოჯორის სხვადასხვა ეკლესიაშიც მასობრივად დადიან. დროის გასვლის შემდეგ ლტოლვილები ადგილობრივ მოსახლეობასთან შევიდნენ შერეულ ქორწინებაში.

ლტოლვილთა ყოფით პირობებს აუმჯობესებს სააგარაკო პერიოდი. ამ დროს ლტოლვილთა ნაწილი, საკურორტო სეზონის დაწყებისთანავე, აქირავენ თავის საცხოვრებელს (მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე აშენებელ კოტეჯებს) დამსვენებელებზე, რაც ლტოლვილთათვის, ცხადია, დამატებითი შემოსავლის წყაროა.

ყოველივე ზემოთ მოყვანილი ფაქტებიდან გამომდინარე, საგარეურო ზონაში, კერძოდ, კოჯორში, დევნილთა ჩასახლება ფრიად დადებითი შედეგის მომტანი აღმოჩნდა დევნილთათვის. დევნილთა ცხოვრება გაუმჯობესდა.

თბილისის საგარეურო ზონაში დევნილთა სხვა ასეთი მასობრივი კომპაქტური ჩასახლება, სადაც ყოფითი პირობები არის კარგს მიახლოებული, სხვაგანაც გხვდება, მაგალითად, წყნეთში. სხვაგანაც, რამდენიმეგან არის მცირე ჩასახლებები, სადაც დევნილთა ადაპტაციისა პრობლემები და საცხოვრებელი პირობები დაახლოვებით ანალოგიურია.

განსახლების არეალის განვითარებისა და წინასწარ მოსალოდნელი პრობლემების თავიდან აცილების მიზნით უმნიშვნელოვანესია, თბილისის და მისი შემოგარენის დაგეგმარების წინასწარ განსაზღვრა.

ჩვენ ვაპირებთ, მიმოვიხილოთ თბილისის მდგომარეობა, მისი გაფართოება და განვითარების გეგმა საგარეუბნო ზონის ხარჯზე. საკითხის გაანალიზება საჭიროა გასული საუკუნის მაგალითზე მომავლის პროცესების გათვალისწინებით.

§4. მიგრაციული პროცესების ეთნოგრაფიული ასპექტები

ადამიანთა ჯგუფების ან ცალკეული ინდივიდების მიერ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლას, ანუ მიგრაციას, საუკუნეების სიღრმიდან უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა კაცობრიობისათვის. მიგრაციული პროცესები, როგორც მეტად რთული და მრავალფუნქციური მოვლენა, გავლენას ახდენს მოსახლეობის დემოგრაფიულ სტრუქტურაზე, კულტურულ-ისტორიულ თუ ეთნოსოციალურ პროცესებზე, ეთნიკური იერსახის ჩამოყალიბებასა და მნიშვნელოვან ეთნოდემოგრაფიულ მოვლენებზე. საუკუნეების მანძილზე მოსახლეობის მუდმივი ადგილმონაცვლეობის გამო თანდათან დასახლდა ხმელეთის დიდი ნაწილი.

სწორედ მიგრაციის შედეგია განუწყვეტელი ცვლილებები მსოფლიო ეთნიკურ თუ პოლიტიკურ რუკებზე. მიგრაციას რამდენიმე მეცნიერება იკვლევს, მათ შორის ისტორია, გეოგრაფია, დემოგრაფია, სოციოლოგია და ეთნოლოგია. მიგრაციის, როგორც სოციალური მოვლენის, კვლევა ეთნოლოგიური მეცნიერებისათვის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანაა. მიგრაციული პროცესები გავლენას ახდენს აგრეთვე ახალი ერთობის ფორმირებასა და ეთნიკური ცნობიერების ჩამოყალიბებაზე.

მიგრაციული პროცესების შესწავლის გარეშე წარმოუდგენელია ამა თუ იმ ხალხის ყოფა-ცხოვრების, სოციალურ-ეკონომიკური, ეთნიკური მახასიათებლებისა და მრავალი მნიშვნელოვანი საკითხის სრულყოფილი შესწავლა.

შუა საუკუნეების განმავლობაში ძველი ეთნოსების გაქრობასა და ახალი ეთნოსების წარმოქმნას ძირითადად მიგრაციები განაპირობებდა.

სხვადასხვა ხალხის ერთმანეთში შერევამ ახალი ეთნიკური კულტურები წარმოქმნა. მიგრაციის გამომწვევი მიზეზები, წარსულშიც და დღესაც, სხვადასხვა ხალხში თითქმის ერთნაირია. ეს განპირობებული იყო ადამიანისა და ადამიანთა ჯგუფების სურვილით, გაეუმჯობესებინათ საცხოვრებელი გარემო პირობები. მიგრაციები იყო

როგორც ნებაყოფლობითი, ასევე იძულებითი, ცვალებადია მხოლოდ მიმართულებები. მიგრაციის მიზეზები შეიძლება ასე დავაჯგუფოთ:

1. მოსახლეობის სწრაფვა სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გასაუმჯობესებლად.

2. ადამიანები მუდმივად უქმნიან საფრთხეს ერთმანეთს, ანუ პოლიტიკური მოტივით მიგრაცია.

3. ადამიანებს პრობლემებს უქმნიდა და დღესაც უქმნის მკაცრი ბუნებრივი პირობები: ეკოლოგიური კატასტროფები, წყალდიდობები, ზვავები, მიწისძვრები და ა. შ.

4. ადამიანებს უწევთ ეთნიკური ან სოციალური მოტივით იძულებითი გადასახლება, ეთნიკური წმენდა, რაც, სამწუხაროდ, ჩვენი ქვეყნის ისტორიის უახლეს პერიოდში მოხდა.

მოსახლეობის იძულებითი გადასახლება-აყრა თითქმის ყველა იმპერიისათვის იყო დამახასიათებელი, განსაკუთრებით რუსეთის იმპერიისათვის. საბჭოთა პერიოდშიც კი არაერთი ხალხი იძულებით აყარეს წინაპართა სამკვიდრებლიდან და უცხო მხარეში გადაასახლეს. მაგალითად, ჩეჩნები, ინგუშები, ყარაჩაელები, ბალყარელები, ყირიმელი თათრები, ქართველი მაჰმადიანები, საკუთარი ეთნიკური ტერიტორიიდან აყარეს და უცხო მხარეში გადაასახლეს.

კაცობრიობის მთელი ისტორიის მანძილზე სახელმწიფოები, შეძლებისდაგვარად, ერეოდნენ მოსახლეობის მიგრაციულ პროცესებში, რასაც ხშირად პოლიტიკური იდეოლოგია ერთვოდა თან. სწორედ ასეთი პოლიტიკური ჩარევის შედეგი იყო გვიან შუა საუკუნეებში ახლად აღმოჩენილი კონტინენტების მოშენება მოჰყვა ევროპის დომინანტი სახელმწიფოების მიერ, რაც კოლონიური პოლიტიკით იყო განპირობებული. თავისთავად მიგრაციები იყოფა შიდა და გარე მიგრაციებად. ამ ორივე მოვლენას განსაკუთრებული დამოკიდებულება სჭირდება. თითოეული ეს საკითხი ინდივიდუალურ მიდგომას მოითხოვს როგორც მეცნიერებისაგან, ასევე, რა თქმა უნდა, სახელმწიფოსაგან. XX საუკუნის მიწურულში ამერიკელმა მეცნიერმა ე. რავესტაიენმა ჩამოაყალიბა დებულება, რომელსაც იგი „მიგრაციის კანონებს“ უწოდებდა. მიუხედავად ამისა, რომ ე. რავესტაიანმა ერთი საუკუნის წინ შექმნა თავისი დოქტრინა, მასში დღესაც მნიშვნელოვან საკითხს ამოვიკითხავთ. „მიგრაციის კანონები“ ასე გამოიყურება:

1. მიგრანტების უმრავლესობა მოკლე მანძილზე გადადგილდება.
2. მიგრაცია ხდება ნაბიჯ-ნაბიჯ.
3. მიგრანტები, რომლებიც შორ მანძილზე მიდიან, ამჯობინებენ მსხვილ სამრეწველო და კომერციულ ცენტრებში წასვლას.
4. თითოეული მიგრაციული ნაკადი წარმოქმნის კომპენსაციურ საწინააღმდეგო ნაკადს.
5. ქალაქის მცხოვრებნი უფრო ნაკლებად მონაწილეობენ მიგრაციულ პროცესებში, ვიდრე სოფლის მცხოვრებნი.
6. ქალები უფრო ხშირად მონაწილეობენ მიგრაციაში იმ ქვეყნის შიგნით, სადაც დაიბადნენ, ვიდრე მამაკაცები, მაგრამ ქვეყნის გარეთ ქალებზე მეტად მამაკაცები მიემგზავრებიან.
7. მიგრანტთა უმრავლესობა სრულწლოვანია. მთლიანი ოჯახები იშვიათად ტოვებენ იმ ადგილს, სადაც დაიბადნენ.
8. დიდი ქალაქები უფრო მეტად იზრდება მიგრაციის შედეგად, ვიდრე ბუნებრივი მატების შედეგად.
9. მიგრაციის სიდიდე მატულობს, როდესაც ვითრდება მრეწველობა, კომერცია და უმჯობესდება ტრანსპორტი.
10. მიგრაციის ძირითადი მიმართულებაა სასოფლო-სამეურნეო რეგიონებიდან სამრეწველო და კომერციული ცენტრებში გადაადგილება.
11. მიგრაციის ძირითადი მიზეზი ეკონომიკურია (გაჩეჩილაძე 1997:12).

რა თქმა უნდა, თითოეული მიგრაციული პროცესი უნივერსალურია და ყველა მიგრაციული ფაქტი ინდივიდუალურ მიდგომას მოითხოვს, მაგრამ ისიც ნათელია, რომ ე. რავესტაიანის დებულების ყველა პუნქტი შეესაბამება არა თუ შორეული წარსულის საქართველოს მოსახლეობის მიგრაციას, არამედ ახლაც ნათლად ასახავს რეალობას. მიგრაციული პროცესების შესწავლა განსაკუთრებით საინტერესო და მნიშვნელოვანია ისეთ ქვეყანაში, როგორიც საქართველოა.

საქართველოს ისტორიის ყველა პერიოდში ინტენსიური სახე ძირითადად შიდა მიგრაციებს ჰქონდა. სწორედ შიდა მიგრაციების ხარჯზე ხდებოდა ზოგიერთი ქართველი ეთნოგრაფიული მხარის მოსახლეობის კვლავწარმოება. იშვიათად, მაგრამ

მაინც, ქართველების გარე მიგრაციებიც ხდებოდა, რაც თითქმის ყოველთვის იძულებითი იყო. აქ მხედველობაში გვაქვს უცხო დამპყრობთა მიერ ხალხის აყრა-გადასახლება და საქართველოში სხვა ეთნოსთა ჩამოსახლება.

აკადემიკოსმა გიორგი ჩიტაიამ დაადგინა, რომ საქართველოში მიმდინარე შიდა მიგრაციები ორი სახისა იყო: გაჟონვითი, ანუ ინდივიდუალური, და ჯგუფური. შიდა მიგრაცია ინტენსიურ ხასიათს იღებდა მაშინ, როდესაც ჩვენს ქვეყანას მტერი შემოესეოდა. მოსახლეობა დედაწულიანად იყრებოდა და მთაში იხიზნებოდა. ამიტომ მთაში იყო მუდმივად ჭარბი მოსახლეობა. მთაში სახნავი მიწის სიმწირის გამო, ნამატი მოსახლეობა იძულებული იყო გადმოსახლებულიყო ჯერ მთის წინეთში, ხოლო შემდეგ ბარში. სწორედ ასე მოშენდა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელების მიერ ქართლისა და კახეთის მხარე: ერწო-თიანეთი, არაგვის ხეობის მთისწინეთი, ქართლის გაღმა მხარე, თორი, შიდა ქართლის ნაწილი, ხაშურისა და ქარელის რაიონები. სვანები ლეჩხუმსა და რაჭაში გადასახლდნენ, იქიდან კი – იმერეთში, სამეგრელოსა და საქართველოს ბარის სხვადასხვა რეგიონში. ასეთი ხაზით მიგრაცია ხელს უწყობდა მტრისაგან გაპარტახებულ რეგიონებში კვლავწარმოებას.

ასეთი სახით მიგრაციებს უარყოფითი მხარეებიც ჰქონდა, რაც მიგრანტთა ახალ გარემოში დამკვიდრებასა და ადაპტაციასთან იყო დაკავშირებული. მიგრანტებს უჭირდათ ახალ კლიმატურ პირობებთან შეგუება და ამასთან დაკავშირებული სასოფლო სამეურნეო-საქმიანობის შეცვლა. ამ პრობლემებთან შეუგუებლობის გამო იყო უკუ-მიგრაციის ფაქტებიც. შიდა მიგრაციის ერთ-ერთი ფორმა იყო გაჟონვითი, ანუ ინდივიდუალური მიგრაცია. მისი გამომწვევი მიზეზი იყო მოსახლეობის თემიდან მოკვეთა. ასეთ შემთხვევებში პიროვნება ოჯახით აიყრებოდა და სხვა მხარეში გადაიხვეწებოდა. იყო აგრეთვე შემთხვევები, როდესაც გლეხი თავის ბატონს გაურბოდა და უცხო მხარეს აფარებდა თავს. ამის დამადასტურებლად ბევრი ფაქტია მოყვანილი XVII-XVIII საუკუნეების ქართულ საისტორიო წყაროებში. მაგალითად: ფრონეების ხეობის მფლობელი ბაგრატიონ-დავითაშვილი მეფე ერეკლეს სთხოვდა მათი სამფლობელოებიდან კახეთში გადახვეწილი გლეხების უკან დაბრუნებას. (თოფჩიშვილი 2015: 254).

დღეისათვის ერთიანი გლობალიზაციის პირობებში მსოფლიოში მატულობს მოსახლეობის მიგრაციები. ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური შედეგებით

მიგრაცია იქცა უმწვავეს მსოფლიო პრობლემად, რაც ჩვენს ქვეყანაზე უარყოფითად მოქმედებს. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში, უდიდესი კრიზისის გამო, გარე მიგრაციულმა პროცესებმა უპრეცედენტო მასშტაბები მიიღო, რაც, თავის მხრივ, მიგრაციული პოლიტიკის შემუშავებასა და გატარებას მოითხოვს. ეს კი შეუძლებელია მიგრაციული პროცესის ღრმად შესწავლის, მისი თავისებურებებისა და კანონზომიერების დადგენის გარეშე. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის აღწერის მასალების მიხედვით საქართველოდან გასული მოსახლეობა დაახლოებით 1,5 მილიონ კაცს აჭარბებს, ამათგან $\frac{2}{3}$ ადამიანი შრომითი მიგრანტია

სამწუხაროდ, მიგრანტთა დიდი ნაწილი არალეგალურად იმყოფება საზღვარგარეთ. ეს მონაცემი ისეთი პატარა ქვეყნისათვის, როგორც საქართველოა, შემაშფოთებელია, მით უმეტეს, რომ მიგრანტთა დიდი უმრავლესობა შრომისუნარიანი ახალგაზრდები არიან, ვისზედაც არის დამოკიდებული ქვეყნის გამრავლება. მაგალითად, 1993 წელს მიგრანტთა 35% 16-დან 30 წლამდე ასაკისა იყო, ხოლო 25,2-ის ასაკი 31-დან 40 წლამდე მერყეობდა. (თოფჩიშვილი 2015: 244). გარე მიგრაციის ასეთი მაღალი სალდოს შეჩერება მხოლოდ ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას შეუძლია. დღეისათვის საქართველოს შიდა მიგრაციულ პროცესებთან დაკავშირებით მეტად საგულისხმო ფაქტია ურბანიზაციის მაღალი დონე, რაც, ძირითადად, დედაქალაქზე მოდის. არასრული მონაცემებით, თბილისის მოსახლეობამ 1,5 მილიონს გადააჭარბა, ოფიციალურად კი, 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, დედაქალაქის მოსახლეობა შეადგენს 1 172 000 მოსახლეს. ეს ყოველივე განაპირობა აფხაზეთიდან და ცხინვალის რეგიონიდან დროებით გადასახლებულ პირთა ჩამოსახლებამ. დედაქალაქის ზრდა ახლაც გრძელდება არა მოსახლეობის გამრავლების ხარჯზე, არამედ რეგიონებიდან მოსახლეობის შემოდინების გამო. საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან თბილისის მიმართულებით მიგრაციული პროცესები ყოველთვის აქტიური იყო. XIX საუკუნეში, როდესაც საქართველოში მშვიდობიანი პერიოდი დადგა, თბილისის მიმართულებით სხვადასხვა მიგრაციული ტალღა დაიძრა, პირველ რიგში, აშკარა იყო აღმოსავლეთ საქართველოს, განსაკუთრებით ქართლის სოფლების მოსახლეობის თბილისში მიგრაცია. ამ მიგრაციულ ტალღას არც დასავლეთ საქართველო ჩამორჩა, განსაკუთრებით აქტიური იყო იმერეთი. გადმოსახლება

თბილისში, როგორც ამიერკავკასიის ცენტრში, ოსმალეთიდან და სპარსეთიდანაც აქტიური იყო, განსაკუთრებით ეთნიკური სომხები. XIX საუკუნის დასაწყისში თბილისში 2400 სომეხი გადმოსახლებულა (თოფჩიშვილი... 2017: 35). მიგრანტები იყვნენ აგრეთვე ყარაბაღიდან, ნახიჭევანიდან და აზერბაიჯანული სახანოებიდან. ასევე, თბილისში მეფის რუსეთის შემოსვლის შემდეგ, აქტიურად სახლდებოდნენ რუსები, ებრაელები, ოსები, ლეკები. ლეკების კომპაქტური დასახლება არსებობდა ორთაჭალაში, შემდეგ ისინი სოფელ დიღომში გადასახლდნენ, სადაც ერთი უბანი შექმნეს. მიგრაციული პროცესები თბილისის მიმართულებით მთელი მეოცე საუკუნის მანძილზე მიმდინარეობდა და დღესაც აქტიურად გრძელდება საქართველოს ყველა რეგიონიდან. ეს ყოველივე ქართული სოფლის დაცლას გამოიწვევს, რაც დამლუპველია ჩვენი ქვეყნისათვის. მიგრაციული პროცესების მეცნიერული კვლევა უმნიშვნელოვანესია, რათა ნათლად აისახოს არსებული სურათი.

სწორედ მეცნიერული მუშაობის შედეგად უნდა იქნას შემუშავებული პოლიტიკა მიგრაციასთან დაკავშირებით, რასაც ქართული სახელმწიფო ნაბიჯ-ნაბიჯ განახორციელებს. მიგრაციულ პროცესებთან დაკავშირებით კვლევები დიდ საველე და თეორიულ მასალს უნდა ეყრდნობოდეს, რისი საბოლოო ანალიზი და დასკვნები სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იქნება საქართველოსათვის. ამიტომ საჭიროა მომავალში ამ მიმართულებით კვლევების ჩატარება.

თავი 4

საქალაქო აგლომერაცია და მასთან დაკავშირებული პერიპეტიები

§1. თბილისის საგარეუბნო ზონისა და საქალაქო (ურბანული) აგლომერაციის ურთიერთმიმართების ისტორიული და კულტურულ-სოციალური ასპექტები

თანამედროვე საქართველოში მოსახლეობის მობილობის ზრდა, საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება, შრომის ბაზრისა და განათლების კერების ადვილად ხელმისაწვდომობა და სხვადასხვა სახის სერვისების განვითარება ხელს უწყობს ქვეყნის ურბანიზაციის განვითარებას. გაჩნდა განსახლების ახლებური ფორმა – ურბანული აგლომერაცია (იგივე საგარეუბნო ზონა), რომლის გაცნობიერებისა და ფუნქციურ-სივრცითი ბუნების გააზრების შემდეგ, საჭირო გახდა სივრცით-გეგმარებითი განვითარების მართვა.

საქართველოში ურბანული წარმონაქმნებია ქალაქების – მცხეთის, თბილისის, რუსთავის, გარდაბნისა და მარნეულის – ორგანული ერთობლიობა. ისინი ურბანულ დერეფანს ქმნიან, ცხადია, ცენტრით თბილისში.

თანამედროვე საქართველოს ურბანულმა განვითარებამ მრავალი პრობლემა წარმოშვა. შიდა მიგრაციულმა პროცესებმა თბილისის მოსახლეობის რაოდენობა მნიშვნელოვნად გაზარდა, ამას დაერთო, ზოგადად, მოსახლეობის მობილობის ზრდაც. აქტუალურ პრობლემად იკვეთება საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების აუცილებლობა, აგრეთვე, შრომის ბაზრისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ადვილად ხელმისაწვდომობისა დასაქმების პრობლემები. ურბანიზაციასთან ერთად წარმოიქმნა განსახლების ახლებური ფორმა – ურბანული აგლომერაცია. რას ნიშნავს იგი? ურბანული, ანუ საქალაქო აგლომერაცია, გულისხმობს რამდენიმე დიდი დასახლებული პუნქტის, მეტწილად ქალაქური ტიპის, კომპაქტური დაჯგუფების ერთობლივ აღქმას, რადგანაც მათ შორის არსებობს მჭიდრო კომუნიკაცია, ზოგიერთი დასახლება სულაც ერწყმის სხვას, ან მათ შორის არსებობს ერთგვარი საკომუნიკაციო დერეფანი და სახეზეა ინტენსიური საწარმოო, სატრანსპორტო და კულტურული კავშირები. საქართველოს მაგალითზე ამგვარი ურბანული აგლომერაციის მაგალითია

ცენტრში თბილისი, მისი საგარეუბნო ზოლი და მიმდებარე საქალაქო დასახლებათა ერთობლიობა (მცხეთა, რუსთავი, მარნეული, გარდაბანი).

თბილისი და მისი საგარეუბნო ზოლი მოქცეულია ერთიან დიაქრონულ ჭრილში სხვა რამდენიმე დიდ დასახლებულ პუნქტთან. ესენი არის: მცხეთა, რუსთავი, გარდაბანი და მარნეული, მათი ორგანული ერთობლიობა. ამ კონტექსტში იგეგმება თბილისის განვითარების ფუნქციურ-სივრცითი გააზრების ახალი ეტაპი.

ურბანული აგლომერაციის სახით გაერთიანების წარმოქმნას აქვს ხანგრძლივი ისტორია. ამ საკითხის შესახებ გამოცემულია რამდენიმე სამეცნიერო ნაშრომი. ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დასასრულს გაჩნდა იდეა მთაწმინდის პლატოს ქალაქგეგმარებითი განვითარების შესახებ. მთაწმინდის პლატოზე უნდა აშენებულიყო საზაფხულო თეატრი, დასასვენებელი პარკი, უნდა მომხდარიყო საკარმიდამოს (აგარაკების) განაშენიანება, ფუნიკულიორის მოწყობა, რომლის მშენებლობაც 1903 წელს დაიწყო და 1905 წელს დასრულდა. განიხილებოდა, აგრეთვე, მთაწმინდის პლატოდან კოჯორთან დამაკავშირებელი რკინიგზის ხაზის გაყვანის იდეაც, თუმცა პლატოზე დასახლების მოწყობის პროექტი ვერ განხორციელდა იმ ეკონომიკური კრიზისის გამო, რაც გამოიწვია მეფის რუსეთის მარცხმა 1904-1905 წლების იაპონიასთან ომში (კალანდაძე 2005).

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სრულად შეიცვალა ქვეყნის მოწყობის სამართლებრივი პრინციპები, გაუქმდა კერძო მიწათმფლობელობის სისტემა, მოხდა მიწების ნაციონალიზაცია და სხვ. ამ ფაქტორებმა განაპირობა დასავლეთის მიმართულებით დედაქალაქის სარეკრეაციო სივრცის ათვისებისა და გამოყენების აუცილებლობა. ცნობილია, რომ XX საუკუნის დასაწყისში, თბილისის პირველი გენერალური გეგმის პროექტირებისას, აქტიურად განიხილავდნენ, გაეყვანათ დედაქალაქის კოჯორთან დამაკავშირებელი რკინიგზა. ეს იდეაც მეფის რუსეთის დროინდელი იყო. თბილისი-კოჯორის რკინიგზის გაყვანის იდეის ავტორი ლ. ჩიჯავაძე ამტკიცებდა: „კოჯორის ელექტრო-რკინის გზის განხილვა, როგორც უბრალო სამიმოსვლო გზის, შეუძლებელია. იგი წარმოადგენს „დიდი-ტფილისის“ საკურორტო, კულტურულ-ადმინისტრატულ და საწარმოო ქალაქის გეგმის ერთ ნაწილს“ (ჩიჯავაძე 1931: 4). ლ. ჩიჯავაძის აზრით, „კერგზის“ გაყვანა შესანიშნავ კლიმატურ პირობებში,

დასაბამს მისცემდა ტფილისის მიდამოებში არსებითად ახლებური დასახლებების განვითარებას. ის იყენებს იმდროინდელ ისეთ ქალაქგეგმარებით კატეგორიებს, როგორებიც არის: „მწვანე ქალაქი“, „ქალაქ-ბაღები“, „მაღალი ტფილისი“, „ზემო ტფილისი“. ავტორი საუბრობს, აგრეთვე, ინტეგრირებულ სატრანსპორტო სისტემაზე: „არიან ეგრეთ წოდებული „ს-გზები“, რომელნიც აერთებენ ქალ[აქის] სატრანსპორტო და გარეთუბნის გზებს. ... კერგზის გეგმაში განზრახულია ტფილისის არსებული ელექტრო გზებთან (ტრამვაისთან) მისი გაერთიანება „სწრაფი-ტრამვაის“ შემოღების სახით. ... „სწრაფი-ტრამვაის“ შემოღებით მოგზაურობა ბევრად გაადვილდება, გარეთუბნები ერთმანეთს და ცენტრს დაუახლოვდებიან. პირველ რიგში ასეთი ხაზი უნდა იყოს გაყვანილი მტკვრის გასწვრივ, სანაპირო ქუჩით ... ასეთი მოძრაობის შემოღება ადვილი იქნება „კერგზას“ მძლავრი ვაგონების საშუალებით ... ამგვარი გაერთიანება, გარეთუბნის და ქალაქის ტრანსპორტის, მოგვცემს საშუალებას: 1. ქალაქის და გარეთუბნის მშრომელი მასის სატრანსპორტო მოთხოვნილების ადვილად დაკმაყოფილების. 2. ქალაქში სატვირთო მოძრაობის შემოღებას“ (ჩიჯავაძე 1931: 15).

ლ. ჩიჯავაძე ყურადღებას ამახვილებს სამგზავრო გადაზიდვების თემაზეც (თანამედროვე ტერმინოლოგიით – კომიუტერების, ვიზიტორებისა და ტურისტების ჩათვლით): „კერგზაზე მოსალოდნელია შემდეგი კატეგორიის მოგზაურები: ა) ადგილობრივი სოფლების მცხოვრებლები, ბ) საგარეუბნო მოსახლეობა, გ) მოქალაქეები დასასვენებელ დღეებში, დ) კურორტებში და აგარაკებზე მცხოვრებლები, ე) ტურისტები და მონადირეები, და ვ) ბალნეოლოგიური კურორტის ავადმყოფები“ (ლ. ჩიჯავაძე 1931: 21).

1934 წელს, დედაქალაქის განვითარების მიზნით, შეიმუშავეს „ტფილისის პირველი გენერალური გეგმა“. მასში გათვალისწინებული იყო „ზემო ტფილისის“ ათვისების პრობლემა: „ტფილისის აგეგმვის პროექტის დამუშავებისას, საჭიროა კიდევ ერთი პრობლემა გავითვალისწინოთ – პრობლემა ზემო ტფილისის [ხაზი ჩვენია – მ. ხ.]. ეს პრობლემა მდგომარეობს სააგარაკო ადგილების ათვისებაში, რომელნიც ტფილისის ზემო ტერასაზე მდებარეობენ კოჯრის გზაზე – კოჯორი, კიკეთი, მანგლისი. ეს ადგილები, ზღვის დონიდან 800-1300 მეტრის სიმაღლეზე მდებარე, ზაფხულობით

სუფთა და გრილი ჰაერით ხასიათდება, გარშემორტყმულია ტყეებით და ფრიად ლამაზია“ (ტფილისის სოციალისტური რეკონსტრუქციისათვის, 1934: 42).

XIX საუკუნეში დაწყებული საქართველოს დედაქალაქის მიმდებარე სოფლების ინკორპორირების პროცესი II მსოფლიო ომის შემდგომ ათწეულებში გაგრძელდა. სოფლები – წყნეთი, ახალდაბა და ოქროყანა – თბილისის იურისდიქციის დაქვემდებარებაში მოექცნენ. მას შემდეგ, რაც დაბა წყნეთში კოლმეურნეობა დაიშალა, ის სააგარაკედ მეტად მიმზიდველი გახდა. წყნეთის მიწები, უშუალოდ ი. სტალინის ჩარევის შემდეგ (ჩარკვიანი 2004: 576-586), თბილისის ელიტას აგარაკების ასაშენებლად გადაეცა. მიწის ნაკვეთები ჯერ 1000, მოგვიანებით კი 600 კვადრატულ მეტრს შეადგენდა.

„საგარეუბნო ზონის“ განვითარების კონცეფცია განხილულ იქნა 1970 წლის „თბილისის მესამე გენერალური გეგმშიც“. განსახილველი არეალი ფართო სარეკრეაციო ტერიტორიას მოიცავდა. მასში გაერთიანებული იყო მცხეთის, დუშეთის, თეთრიწყაროს, ბოლნისის, მარნეულისა და გარდაბნის ადმინისტრაციული რაიონები. დედაქალაქისა და „საგარეუბნო ზონის“ ფუნქციურ-ტერიტორიული ურთიერთმიმართება ვერტიკალური მმართველობით განისაზღვრებოდა, რაც დამახასიათებელი იყო საბჭოთა პერიოდის ქალაქგანვითარებისთვის. თბილისის „საგარეუბნო ზონის“ 2001 წლის განახლებულ პროექტში არსებითი ტერიტორიული და ფუნქციური ცვლილებები არ შესულა.

ამასობაში, სააგარაკე მშენებლობა თბილისის მიმდებარე რაიონებში, რომლებიც ეკვრის თბილისს – კულტურულ, სამრეწველო და სავაჭრო ცენტრს – გაგრძელდა. თუმცა, გარკვეულ დრომდე, ადმინისტრაციულად, თბილისელებისთვის განკუთვნილი სააგარაკე ტერიტორიები არა თბილისის, არამედ მიმდებარე (მცხეთის, გარდაბნის, თეთრიწყაროს) რაიონების გამგებლობაში რჩებოდა. ასეთი მდგომარეობა ასუსტებდა სათანადო ადმინისტრირებასა და კონტროლს, აფერხებდა საინჟინრო-ტექნიკური ინფრასტრუქტურის განვითარებას, შეუძლებელს ხდიდა საქალაქო სერვისების გამოყენებას, ქმნიდა კორუფციისა და ჯგუფური ინტერესებისათვის ხელსაყრელ გარემოს, უგულვებელყოფდა ქალაქგეგმარებით პირობებსა და ეკოლოგიურ შეზღუდვებს. ეს ყოველივე არა მხოლოდ უარყოფითად აისახა მომრავლებული

სააგარაკე დასახლებების შიდა განვითარებაზე, არამედ თვით დედაქალაქის გრძელვადიან ინტერესებსაც აზიანებდა.

სააგარაკე მშენებლობა თბილისის აგლომერაციაში გრძელდებოდა. პოსტსაბჭოთა პერიოდშიც. საყურადღებოა, რომ თბილისელებისთვის განკუთვნილი სააგარაკე ტერიტორიები არა თბილისის, არამედ მიმდებარე (მცხეთის, გარდაბნის, თეთრიწყაროს) რაიონების გამგებლობაში რჩებოდა, ეს კი ასუსტებდა მათ ადმინისტრირებასა და კონტროლს, ცუდად ვითარდებოდა საინჟინრო-ტექნიკური ინფრასტრუქტურა, ვერ ხერხდებოდა საქალაქო სერვისების გამოყენება, უგულვებელყოფილი იყო ქალაქდაგეგმარება, სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა ეკოლოგიას, ქმნიდა კორუფციისათვის ხელსაყრელი გარემოს. ყოველივე ეს უარყოფითად აისახა არა მხოლოდ მომრავლებული სააგარაკე დასახლებების, არამედ თბილისის შიდა განვითარებაზეც.

რა მდგომარეობა დღევანდელ ეტაპზე? თბილისის და მისი საგარეურო ზონის ახლებურ დაგეგმარებას აფერხებს ის ფაქტი, რომ თავის დროზე მცხეთისა და გარდაბნის რაიონულმა (მუნიციპალურმა) ხელისუფლებამ მოსახლეობას პირად მფლობელობაში გადასცა თბილისის შემოგარენში არსებული მიწის ნაკვეთები. 2007 წლიდან ისინი დედაქალაქის ადმინისტრაციულ საზღვრებშია მოექცეული. ხაზგასასმელია, რომ თბილისის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული გაფართოების 2006 წლის ნორმატიული აქტი პალიატიური ხასიათისა იყო. ამ ნორმატიული აქტის მიხედვით, შემოერთებული სოფლები ინარჩუნებენ თავის სტატუსს. უფრო გამართლებული იქნებოდა თბილისის საგარეუბნო ზონის, როგორც ახლებური ურბანისტული რეალობის, ემანსიპირება და გენერალური სქემის შემუშავება, და არა სოფლების დედაქალაქის ადმინისტრაციულ საზღვრებში მექანიკური შემოყვანა.

პრობლემით დაინტერესებულნი არიან სხვადასხვა ქართული უწყება-დაწესებულებები და საქართველოში მოქმედი უცხოური ორგანიზაციები. აქტიურად მიმდინარეობს თბილისის ურბანული აგლომერაციის პრაქტიკული რეალობის კვლევა. ურბანული აგლომერაციის ფუნქციურ-ტერიტორიული ფენომენის გაცნობიერება თანდათან იმკვიდრებს ადგილს საქართველოს ინსტიტუციურ და მმართველობით სივრცეებში. თუმცა საკანონმდებლო-ნორმატიული სფეროს მხრიდან შეინიშნება

ერთგვარი ინდიფერენტული დამოკიდებულება. მაგალითად, ტექნიკური რეგლამენტის პროექტში „ზედაპირული წყლის ობიექტში ჩამდინარე წყლებთან ერთად ჩაშვებულ დამაბინძურებელ ნივთიერებათა ზღვრულად დასაშვები ჩაშვების (ზდჩ) ნორმების გაანგარიშების შესახებ“ მოყვანილია აგლომერაციის შემდეგი განსაზღვრება: „აგლომერაცია – ტერიტორიული არეალი, სადაც საკმარისად არის კონცენტრირებული (თავმოყრილი) მოსახლეობა და/ან ეკონომიკური საქმიანობები და სადაც ადგილი აქვს ურბანული ჩამდინარე წყლების შეგროვებას და ურბანული ჩამდინარე წყლების გამწმენდ ნაგებობაში გადაცემას, ან საბოლოო განთავსების ადგილში ჩაშვებას“ (მუხლი 2, პუნქტი 4). აგლომერაციის ამგვარ დეფინიციას აქვს აშკარა ხარვეზები, თუმცა მთავარია, რომ სექტორულ, ამ შემთხვევაში გარემოსდაცვით პოლიტიკას დასჭირდა აგლომერაციის ცნების გამოყენება. იგივე ითქმის სხვა სფეროებზეც.

დღეისათვის განსაკუთრებულად ყურადსაღებია და გასათვალისწინებელია შემდეგი ფაქტები:

1. თბილისისა და მთავარი ქალაქების შიდა ადმინისტრაციული მოწყობა;
2. არსებული და პერსპექტიული ურბანული აგლომერაციების მენეჯმენტი;
3. მუნიციპალიტეტების ტერიტორიული ოპტიმიზების პრინციპები;
4. სასოფლო დასახლებების გაერთიანების ტერიტორიული მოწყობის საკითხები.

ხაზგასასმელია, რომ ზემოთ მოყვანილ ამოცანებს შორის დაუსახელებლად ფიგურირებს თბილისის ურბანული აგლომერაცია, როგორც ქართული ურბანისტული რეალობის აწინდელი და უეჭველი მოცემულობა.

თბილისისა და მისი ურბანული შემოგარენის ეკონომიკური მდგომარეობის შესასწავლად და სამომავლო პერსპექტივების დადგენის თვალსაზრისით ძალიან მნიშვნელოვანია ადგილობრივი, კონკრეტული მონაცემების ანალიზი. აუცილებელია, თვალი მივადევნოთ წლების მანძილზე ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმების სფეროებს, უმუშევრობის დონის სტატისტიკას, ეკონომიკურ აქტივობას.

ამ კუთხით, სტატისტიკის დეპარტამენტმა ძალიან საინტერესო კვლევა ჩაატარა. კვლევის ფარგლებში შესწავლილ იქნა 15 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის განაწილება ეკონომიკური აქტივობის მიხედვით თბილისში, 2006-2016 წლებში.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
სულ ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა (სამუშაო ძალა), ათასი კაცი	434,7	480,7	430,1	438,4	455,3	437,4	437,2	444,7	419,2	447,7	440,1
დასაქმებული, ათასი კაცი	303,6	346,1	302,1	308,7	318,3	309,4	309,9	315,3	325,0	352,0	343,1
უმუშევარი, ათასი კაცი	131,1	134,6	128,0	129,7	137,0	128,0	127,3	129,3	94,2	95,7	96,9
დაქირავებული	248,8	291,0	240,6	241,1	251,0	251,2	251,7	247,5	263,6	293,6	290,1
თვითდასაქმებული	53,8	55,2	61,4	66,7	67,1	57,3	58,0	67,5	61,4	58,4	53,1
გაურკვეველი	0,1	0,0	0,1	0,9	0,3	0,9	0,1	0,4	0,0	0,0	0,0
უმუშევრობის დონე %	30,2	28,0	29,8	29,6	30,1	29,3	29,1	29,1	8,2	21,4	22,0
აქტიურობის დონე %	52,9	55,3	52,4	53,2	55,5	54,7	56,9	55,3	72,8	56,6	56,7
დასაქმების დონე %	37,0	39,8	36,8	37,5	38,8	38,7	40,3	39,2	41,5	44,5	44,2

როგორც ცხრილის მიხედვით ვხედავთ, ათი წლის განმავლობაში თბილისსა და მის საგარეუბნო ზონაში დასაქმებულთა და უმუშევართა რაოდენობა არ შეცვლილა და 2006-2016 წლებში თითქმის ერთნაირი მაჩვენებლებით ფიქსირდება. ეს ფაქტი, რომ დასაქმებულთა რაოდენობა არ იმატებს და უმუშევართა რაოდენობა არ მცირდება, ცხადია, უარყოფითი მოვლენაა. ფაქტობრივი მონაცემებით დასტურდება, რომ ყველაზე მეტი სამუშაო ადგილი, საქართველოს მამტაბით, თბილისშია. სამომავლო გეგმის

შემუშავებისთვის ზემოთ მოყვანილი სტატისტიკური მასალა, რასაკვირველია, გასათვალისწინებელია.

ურბანული აგლომერაციის ფუნქციურ-ტერიტორიული ფენომენის გაცნობიერება თანდათან იმკვიდრებს ადგილს საქართველოს მმართველობით ინსტიტუციებში.

1995 წლის საქართველოს კონსტიტუციაში ქვეყნის ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი მოწყობის შესახებ წერია: „საქართველოს ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი მოწყობა განისაზღვრება კონსტიტუციური კანონით უფლებამოსილებათა გამიჯვნის პრინციპის საფუძველზე ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე საქართველოს იურისდიქციის სრულად აღდგენის შემდეგ“ (მუხლი 2, პუნქტი 3). ეს იმას მიუთითებს, რომ მასში არ არის გააზრებული მიმდინარე ფაქტორები და რეალურად მიმდინარე პროცესები, რაც განსაკუთრებული სიცხადით იჩენს თავს დედაქალაქის უშუალო გავლენის არეალში და მის მიმდებარედ.

ქვეყნის ტერიტორიული მართვა-განვითარების საკითხს კონკრეტულ ასპექტებში ეხება, აგრეთვე, საქართველოს ორგანული კანონი – „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი“ (2014). კოდექსი განსაზღვრავს საქართველოში სამართლებრივად დადგენილ დასახლებათა ამომწურავ ტიპოლოგიას (იხ. თავი 2 – ცნებით-ტერმინოლოგიური აპარატი ადგილობრივი თვითმმართველობის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ორგანიზება), მუნიციპალიტეტების სახეობებს – თვითმმართველ ქალაქსა და თვითმმართველ თემს: „თვითმმართველი ქალაქი არის ქალაქის კატეგორიის დასახლება, რომელსაც ამ კანონის შესაბამისად მინიჭებული აქვს ან მიენიჭება მუნიციპალიტეტის სტატუსი“; „თვითმმართველი თემი არის რამდენიმე დასახლების ერთობლიობა, რომელსაც ამ კანონის შესაბამისად მინიჭებული აქვს ან მიენიჭება მუნიციპალიტეტის სტატუსი“ (კარი I, თავი I, მუხლი 3, პუნქტი 2-3).

ადრე შემუშავებული და თანამედროვე სამეცნიერო და საპროექტო მონაცემთა ბაზა გვაძლევს საშუალებას, თვალი გადავავლოთ თბილისის ურბანული აგლომერაციის ხედვათა ევოლუციას. საბჭოთა პერიოდში განსახლება და ქალაქგანვითარება იდეოლოგიურ ჩარჩოებში იყო მოქცეული. XX საუკუნის 30-იან წლებში სოციალისტური განსახლება, ისტორიული ქალაქების სოციალისტური რეკონსტრუქცია, და სხვადასხვა მეთოდოლოგიური კონსტრუქციები ყალიბდებოდა

ურბანისტებისა და ანტიურბანისტების გაცხარებული საჯარო კამათის პირობებში. მათი განხორციელება სავალდებულო იყო საბჭოთა კავშირის მასშტაბით. საქალაქო (ურბანული) აგლომერაცია, როგორც ურბანული განვითარების ფიზიკურ ფორმა, საკუთარი ადგილს იმკვიდრებდა.

საბჭოთა პერიოდში, როგორც ყველა სიახლე, საქალაქო აგლომერაციაც კაპიტალიზმის მახინჯ ფორმად მოიაზრებოდა. მას უპირისპირებდნენ სოციალისტურ, ავტონომიურ, თვითკმარ ქალაქებს. „დიდი საბჭოთა ენციკლოპედიის“ მეორე გამოცემის I ტომში (1949 წ.) აგლომერაცია მეტალურგიული ტექნოლოგიის განმარტებაა. 1963 წელს გამოვიდა სახელმძღვანელო „Справочник проектировщика. Градостроительство“, რომელშიც, ძირითად ქალაქთმშენებლობით ტერმინებს შორის, ჩნდება აგლომერაციის ნორმატიული განმარტება: „აგლომერაცია – ერთმანეთთან ეკონომიკურად, აგრეთვე კულტურულ-საყოფაცხოვრებო თვალსაზრისით დაკავშირებული ქალაქებისა და დაბების შეჯგუფება“. პრაქტიკული ქალაქგეგმარებითი ნაბიჯების გადადგმა იმ დროს ვერ მოხერხდა. ამ მიმართულებით ქალაქგეგმარების მომიჯნავე სფეროს – ურბანგეოგრაფიის – სპეციალისტები დაწინურდნენ.

გამოჩენილი ქართველი გეოგრაფის ვახტანგ ჯაოშვილის მიერ 1978 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში საფუძვლიანადაა აღწერილი საქართველოს პირობებში აგლომერირების პროცესი და საქალაქო აგლომერაციების ფორმირების ფუნქციურ-ქრონოლოგიური ეტაპები (Джаошвили 1978: 183):

საქალაქო და სასოფლო დასახლებებს შორის ურთიერთკავშირების
გამრავალფეროვნება და ურბანიზებული არეალის წარმოქმნა

აგლომერაციის შიგნით ყველა რანგის დასახლებათა შემდგომი
განვითარება და მათ შორის მრავალმხრივი კავშირების განმტკიცება

საქალაქო აგლომერაციების ფორმირების ეტაპების გენერალიზებული სქემა

(ვ. ჯაოშვილის მიხედვით)

საქართველოს განსახლების სისტემის ნაწილში არსებითი ძვრები შეინიშნება. აგლომერაცია წარმომქმნელი მთავარი ქალაქების – თბილისისა და რუსთავის – დემოგრაფიული, სამრეწველო, ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული პოტენციალი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და მრავალფეროვანი გახდა. გაფართოვდა თბილისის აგლომერაციული გავლების ზონის ტერიტორიული საზღვრები – ძირითადად, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მიმართულებებით. მასში მოექცა ახალი, განვითარებადი მრეწველობის ქალაქები – გარდაბანი, და, მეტ-ნაკლებად, მარნეული, საგარეჯო, კასპი. საგრძნობლად გაიზარდა ასევე თბილისის საწარმოო-ეკონომიკური კავშირები აგლომერაციის სხვა დასახლებებთან და აგლომერაციის ქალაქების სპეციალიზაცია და განსხვავებული ფუნქციური პროფილები გაღმავდა. მნიშვნელოვან დონეს მიაღწია ქანქარისებრმა მიგრაციამ. გაძლიერდა აგლომერაციის საგარეუბნო ზონების, ძირითადად, დასავლეთის და ჩრდილოეთის ნაწილის სარეკრეაციო ფუნქციები – „ზაფხულის თბილისი“, სააგარაკე მშენებლობა განვითარდა.

რაც შეეხება აგლომერაციული პროცესების ამსახველ რაიონულ დაგეგმარებას, უნდა ითქვას, რომ საბჭოთა ეპოქის ბოლო პერიოდისთვის საქართველოს მთელი ტერიტორია დაფარული იყო სივრცითი მოწყობის დოკუმენტაციის სრული პაკეტით. ურბანისტიკის იმდროინდელი გაბატონებული დოქტრინის თანახმად, ეს დოკუმენტაცია ზემოდან ქვემოთ, ანუ დედუქციური პრინციპით იყო დალაგებული მკაცრი იერარქიული სისტემით

აგლომერაციული განსახლების სქემა მუშავდებოდა იმ დროს, როდესაც საბჭოთა ქალაქგეგმარების თეორია ეყრდნობოდა განსახლების ახლებური ფორმის – „დასახლებათა ჯგუფური სისტემის“ კონცეფციას. ეს, თავისი არსით, წინააღმდეგობრივი კონცეფციაა, ქალაქების თვითგმარი, ჩაკეტილი წარმონაქმნებიდან გახსნილი, დინამიკური ურბანული სტრუქტურებისკენ გადადგმული პირველი პროგრესული ნაბიჯი იყო. განცხადებული იყო, რომ კონცეფციის კონკრეტულ ამოცანას წარმოადგენს დასახლებათა ურთიერთკავშირების განვითარება, რაც უზრუნველყოფს:

1. სამუშაო ადგილის არჩევანის ფართო შესაძლებლობას ბინადრობის ადგილის შეუცვლელად, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საგარეუბნო ზონის მოსახლეობისათვის, და რათქმაუნდა დედაქალაქისთვის.

თბილისის ურბანული აგლომერაციის პრობლემატიკას განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა, რაც „სქემის“ პროგრესული და იმ დროისათვის თამამი ნაბიჯის შედეგია. „სქემის“ ნაწილს – „თბილისის აგლომერაციის განვითარების საკითხები“ – დღესაც არ დაუკარგავს აქტუალობა. მასში ჩადებული დებულებები განხორციელდა, რამაც ბევრი ფუნქციურ-გეგმარებითი პრობლემა მოაგვარა.

„სქემა“ ქართულ საპროექტო რეალობაში ნორმატიულად ამკვიდრებდა „საქალაქო აგლომერაციის“ ცნებას, რაც, იმდროინდელი საერთო საკავშირო პირობებში, წინ გადადგმული ნაბიჯი იყო. „თბილისის აგლომერაცია ქალაქების – მცხეთის, თბილისის, რუსთავის, გარდაბნი-მარნეულის – შემადგენლობით ვითარდება ე. წ. თბილისის ქვაბულის გასწვრივ, რომელიც რამდენიმე ისტორიულ-ეთნიკური მხარის გადაკვეთაზე მდებარეობს. თბილისის აგლომერაციაში ქალაქფორმირების პროცესების თანამედროვე მდგომარეობა იძლევა სამი ზონის გამოყოფისა და თითოეული მათგანისათვის ამოცანის განსაზღვრის შესაძლებლობას. თბილისის ქალაქფორმირების პროცესების განხილვისას საჭიროა თვალი გავადევნოთ სტატისტიკის დეპარტამენტის მიერ გამოქვეყნებულ მასალას. რომელიც ეხება თბილისსა და მის საგარეუბნო ზონაში 2006 წლიდან 2017 წლამდე გაცემულ სამშენებლო ნებართვებს, წარმოგიდგენთ შესაბამის ცხრილს:

რეგიონი	2006		2007		2008	
	რაოდენობა	ფართობი	რაოდენობა	ფართობი	რაოდენობა	ფართობი

		მ²		მ2		მ2
საქართველო	2725	3201067	3217	2620812	3815	3820178
თბილისი	656	1181615	891	1884683	1075	2421293

	2009		2010		2011	
რეგიონი	რაოდენობა	ფართობი მ2	რაოდენობა	ფართობი მ2	რაოდენობა	ფართობი მ2
საქართველო	3705	2873179	6635	2800199	9710	5682595
თბილისი	1316	1428354	3859	1010785	6093	3933260

რეგიონი	2012		2013		2014	
	რაოდენობა	ფართობი მ2	რაოდენობა	ფართობი მ2	რაოდენობა	ფართობი მ2
საქართველო	8399	6598229	9232	8374817	9479	7258011
თბილისი	4151	4494893	4715	5957076	4578	4626021

რეგიონი	2015		2016		2017	
	რაოდენობა	ფართობი მ2	რაოდენობა	ფართობი მ2	რაოდენობა	ფართობი მ2
საქართველო	10186	7839726	11031	5806146	10495	6494768
თბილისი	4857	4842318	5245	2911124	5032	3301705

გაცემული მშენებლობის ნებართვების მიხედვით ცხადი ხდება რომ თბილისისა და დანარჩენი საქართველოს მონაცემების შედარებისას, მშენებლობების უდიდესი ნაწილი თბილისზე მოდის. თუ 2006 წლიდან 2009 წლამდე გაცემული ნებართვების მესამედი საქართველოში თბილისზე მოდიოდა, ხოლო 2010 წლიდან 2017 წლამდე განახევრდა, ანუ რაც მშენებლობაა მთელ საქართველოში, იმის ნახევარი თბილისზე და მის საგარეუბნო ზონაზე მოდის. დღევანდელი სიტუაციიდან გამომდინარე ეს პროცესი კიდევ უფრო აქტიურად გრძელდება. დედაქალაქის ურბანული დაგეგმარებისას

უმნიშვნელოვანესია წარსულის და დღევანდელობის განაშენიანების პროცესის გაანალიზება.

განსაზღვრული იყო აგლომერაციის ცენტრის (თბილისი) და მისი მიმდებარე ქალაქების ღრმა სპეციალიზაციის ფუნქციურ-გეგმარებითი პირობები. დღესაც ასეთი კონცეფტუალური მიდგომა განსაკუთრებით აქტუალურია ქალაქ მცხეთის მსოფლიო მემკვიდრეობის სიიდან საფრთხეში მყოფ ძეგლთა ჩამოქვეითების ფონზე: „ქალაქ-მუზეუმ მცხეთის განსაკუთრებული ქალაქთმშენებლობითი პირობები განსაზღვრავს რაიონული მნიშვნელობის რიგი ცენტრალური ობიექტების ქალაქგარეთ გატანის აუცილებლობას.

პერსპექტივაში განსახლების სისტემის ჩამოსაყალიბებლად შემუშავებული კონცეფცია ითვალისწინებდა თბილისის და მისი საგარეუბნო ზონის განვითარების გარკვეულწილად შეფერხებას, მოსახლეობის მექანიკური ზრდის ტემპის თანდათანობით შემცირებას, სამუშაო ადგილების ნაწილობრივ მატებას ქალაქის ტერიტორიული ზრდის უმნიშვნელო მასშტაბით.

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, XX საუკუნის 90-იან წლებში, გაჩნდა იმედი, რომ ამ კუთხით მოხდებოდა შესამჩნევი ძვრები, მაგრამ ამას მოჰყვა სამოქალაქო ომი, ტერიტორიების დაკარგვა, ახლადდმოცენებული საბაზრო ეკონომიკის სირთულეები, ამასთან, ურბანისტიკის სფეროს მიზანდასახული განადგურება. თუმცა 2002 წელს ჩატარდა ღია კონკურსი თბილისის ურბანული განვითარების კონცეფციის შემუშავების შესახებ. კონკურსის შედეგები შეაჯამეს

რამდენიმე წლის დაგვიანებით (თბილისის ურბანული განვითარების შეჯერებული კონცეფცია 2005). კონცეფციის ერთ-ერთ თავში – „თბილისი აგლომერაციულ სივრცეში“ – ნაჩვენებია, თუ რამდენად აქტუალურია თბილისის აგლომერაციის განვითარება მდ. მტკვრის ხეობის გასწვრივ, რომლის შემადგენლობაშიც შევიდოდნენ ქალაქები – მცხეთა, რუსთავი და გარდაბანი, მარნეული.

2005 წელს ჩატარდა არქიტექტორთა საერთაშორისო კავშირის XXII მსოფლიო კონგრესი, რომელშიც საქართველოც მონაწილეობდა. ქართულმა მხარემ წაიკითხა მოხსენება „ქალაქთმშენებლობის კრიზისის დაძლევის სტრატეგია – ევროპის ურბანისტულ პოლიტიკაში ინტეგრაცია“ მოხსენებაში აღნიშნულია:

დღეს მთლიანად მოშლილია და, ფაქტობრივად, აღარ არსებობს ტერიტორიულ-სივრცითი დაგეგმარება, როგორც სახელმწიფო სივრცით-გეგმარებითი ორგანიზაციის ერთიანი სისტემა. აღარ არსებობს ამ სისტემის არც ერთი იერარქიული საფეხურის ქალაქგეგმარებითი პროექტირება.

ამავე დროს, განუზომლად იზრდება საქართველოს ნაციონალური განსახლების გენერალური სქემის შემუშავების მნიშვნელობა, განსაკუთრებით ისეთი საერთაშორისო პროექტების პერსპექტივის გათვალისწინებით, როგორიცაა ტრანსკავკასიის კომუნიკაციის დერეფანი – ნავთობსადენი, გაზსადენი, ტრასეკა. არქიტექტურულ-ქალაქთმშენებლობითი, გარემოსდაცვითი, სოციალური ფაქტორების გათვალისწინების გარეშე ასეთი ფართომასშტაბიანი პროექტების რეალიზაცია ქვეყნის განსახლების სისტემას ნეგატიური ცვლილებების განუზომელ საფრთხეს უქმნის.

ევროკავშირმა, პოლონეთისა და გერმანიის მთავრობებთან ერთად, საქართველოს შესთავაზა ინიციატივა, შექმნილიყო „საქართველოს რეგიონული განვითარების კომისია“, რაც ხელს შეუწყობდა აგლომერაციული პროცესების უკეთ გააზრებას. 2008 წლის დეკემბერში ეს კომისია შეიქმნა. მის საქმიანობას აფინანსებდა საქართველოს მთავრობა პოლონეთის, გერმანიისა და ლიტვის მთავრობებთან ერთად.

2010 წელს გამოქვეყნდა კომისიის მიერ შემუშავებული ორი პროექტი – „საქართველოს რეგიონული განვითარება. დიაგნოსტიკური მოხსენება“ და „საქართველოს რეგიონული განვითარების 2010-2017 წწ. სახელმწიფო სტრატეგია“. პირველ პროექტში არსებული მდგომარეობა იყო აღწერილი და მასში გაკვრით ნახსენები იყო ქართულ პოლიტიკაში ტაბუდადებული თემა – რეგიონალიზაცია. დოკუმენტი 162-გვერდიანია, მასში სივრცით დაგეგმარებას მხოლოდ 1 გვერდი აქვს დათმობილი. ტექსტის სტრუქტურული იერარქიით ეს პოზიცია უტოლდებოდა „ნარჩენების მართვას“ და „წყალმომარაგების და საკანალიზაციო სისტემას“. ეს ერთი გვერდიც არაფრისმთქმელი იყო. კომისიის მიერ შექმნილ სამუშაო ჯგუფებს შორის სივრცის ორგანიზებაზე პასუხისმგებელი არ იყო არც ერთი ჯგუფი, რაც სარეკომენდაციო დოკუმენტის სისუსტეზე მეტყველებს.

მნიშვნელოვან დოკუმენტს წარმოადგენს 2011 წელს მარტს ანდერსონის (მენეჯმენტის კონსულტანტი) მიერ შემუშავებული სარეკომენდაციო ანგარიში

„თბილისის მეტროპოლური არეალის განვითარება“ (Anderson 2011), რომელიც თბილისის აგლომერაციის კვლევას ეძღვნება.* ანგარიშში წარმოდგენილი რეკომენდაციები და სამოქმედო გეგმა შესაძლებლობას იძლევა გამოგვეყენებლ იქნას თბილისის აგლომერაციის ჩამოყალიბების პროცესში. დოკუმენტი დამაჯერებლად არის შედგენილი და მასში განხილული მეთოდოლოგიური პოზიციები იძლევა აგლომერაციის განვითარების ნათელ სურათს, მაგრამ ის მაინც გარკვეულ განახლება-კორექტირებას საჭიროებს, რადგან განახლდა საკანონმდებლო-ნორმატიული ბაზა. 2014 წელს მიიღეს საქართველოს ორგანული კანონი „საქართველოს თვითმმართველობის კოდექსი“, საკამათოა ის მიდგომა, რომელიც 2009 წელს ჩამოყალიბებულ მართვის ინსტიტუციას - თბილისის აგლომერაციის განვითარების სააგენტოს (მოგვიანებით მას ეწოდა თბილისის მეტროპოლური არეალის განვითარების სააგენტო) სტრუქტურულ ადგილს ქ. თბილისის მერიის დაქვემდებარებაში ხედავდა. ჩვენში თვითმმართველობის მწირი ფინანსური შესაძლებლობებისა და ინიციატივის ნაკლებობის გამო ვერ განხორციელდება მ. ანდერსონის ოპტიმისტური იდეა მეტროპოლური არეალის პრობლემატიკის „ქვემოდან ზევით“ გათავისების შესახებ.

„თბილისის ურბანული აგლომერაციის არეალი.“ გეოგრაფიული არეალი, რომელიც ახლანდელ პირობებში წარმოადგენს ეკონომიკისა და შრომის ბაზრის ერთიანობას და, ძირითადად, არის ქალაქების – თბილისის, რუსთავის, მცხეთისა და გარდაბნის ურბანული არეალები, რომლებიც აყალიბებს „ურბანულ დერეფანს“. ამ ქალაქებს შორის მთავარი გზების უშუალოდ მიმდებარე, გარკვეული სასოფლო ტერიტორიებითურთ. ამ დოკუმენტში ფორმულირებული „თბილისის ურბანული აგლომერაციის არეალი“ არის არეალი, რომელიც განსაკუთრებით მორგებულია მიწათსარგებლობის კოორდინირებული დაგეგმვისათვის.

თბილისის მეტროპოლური არეალი . ეს არის გეოგრაფიული არეალი, რომელიც ახლანდელ პირობებში შეადგენს, მართვის თვალსაზრისით, ადგილობრივი ეკონომიკისა და სერვისების უფრო ფართო არეალს, სახელდობრ, მცხეთის, თბილისის, რუსთავისა და გარდაბნის ადგილობრივი ხელისუფლებების იურისდიქციის არეალებს. ეს არეალი, რომელიც აგლომერაციულ დერეფანსაც მოიცავს, წარმოადგენს ამ ანგარიშის

* დოკუმენტი შემუშავებულია USAID-ის დაფინანსებით. ის არის ნაწილი პროგრამისა „Technical Assistance – Metropolitan Area Development for Tbilisi Metropolitan Development Agency (TMDA)“.

ფოკუსს და კოორდინირებული მართვისა და განვითარების საჭიროების შეფასების საფუძველს“ (Anderson 2011: 13).

ამ ორი არეალის მკაფიოდ განსხვავებული ავტორისეული მიდგომით შესაძლებლობა საკმაოდ ბუნდოვანია. ერთი რამ ცხადია, ავტორის განმარტებით, „თბილისის მეტროპოლური არეალი“ უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე „თბილისის ურბანული აგლომერაციის არეალი“.

შემთხვევითი არაა, რომ ავტორი დიდ ყურადღებას უთმობს **თმა**-ს მართვის მოდელს და ამ პოზიციებიდან რამდენიმე ვარიანტს განიხილავს, გამოყოფს ეტაპებს და დეტალურად განსაზღვრავს ყველა დაინტერესებული მხარის როლებს. ნაშრომს თან ახლავს 6 დანართი. საყურადღებოა მე-5 დანართი – „კონცეფტუალური მოსაზრებები თბილისის მეტროპოლურ არეალში ორი შესაძლო პროექტის თაობაზე“. ასეთ პროექტებად მოიაზრება: 1. კონცეფტუალური მოსაზრება რუსთავეში რეგიონული ლოგისტიკური ცენტრის თაობაზე; 2. კონცეფტუალური მოსაზრება თბილისის მეტროპოლური არეალისათვის მეტროპოლური დონის გეგმის თაობაზე.

პირველი მათგანი განიხილება ქვემოთ, ხოლო მეორე გულისხმობს „სტრატეგიული მნიშვნელობის **„თბილისის მეტროპოლური განვითარების გეგმის“** შემუშავებას, რომელიც მოიცავს: ა. მიწათსარგებლობის გეგმას (განსაკუთრებით, ურბანული აგლომერაციის არეალისთვის; ბ. საქალაქთაშორისო სატრანსპორტო გეგმას; გ. ეკონომიკური განვითარების გეგმას“ (Anderson 45).

ევროსაბჭოს მხარდაჭერით, იმავე წლის აპრილში, მატს ანდერსონის სარეკომენდაციო ანგარიშის პარალელურად, გამოქვეყნდა ექსპერტ ადრიან ატკინსონის ნაშრომი „მეტროპოლური მმართველობის მხარდაჭერა – საქართველო. საბოლოო ანგარიში“ (Atkinson 2011). ავტორს თბილისის მეტროპოლიად მოაზრებული აქვს საზოგადოდ აღიარებული 4 სუბიექტი – მცხეთის მუნიციპალიტეტი (ანგარიშის დაწერის მომენტისთვის მცხეთა თვითმმართველ ქალაქად გამოყოფილი ჯერ არ იყო და მერე არც გაუქმებული), თვითმმართველი ქალაქები – თბილისი, რუსთავი და გარდაბნის მუნიციპალიტეტი. ნაშრომში განხილულია ინგლისის, საფრანგეთისა და გერმანიის მოედნელები და მათი განხილვის შემდეგ ავტორი უფრო ინგლისის

მოდელისაკენ იხრება. თუმცა ა. ატკინსონი იმასაც მიუთითებს, რომ ბრმად რომელიმე მოდელის გადმოტანა მიუღებელია საქართველოს რეალობის გათვალისწინების გარეშე.

ნაშრომში განხილულია მეტროპოლური არეალის მართვის სისტემა, დასაბუთებულია „მეტროპოლური ობსერვატორიის“ ჩამოყალიბების აუცილებლობა და დეტალურად აღწერილია თბილისის მეტროპოლიის განვითარების სააგენტოს (TMDA) სამოქმედო პროგრამა შესაბამისი გაანგარიშებებით.

თბილისის და მისი საგარეუბნო ზონის გეგმარებითი სტრუქტურის ოპტიმალური განვითარებისათვის და ეფექტის გასაძლიერებლად მეტად მნიშვნელოვანია სხვადასხვა მიმართულებით უკვე დაგეგმილი ცვლილებების გათვალისწინება.

თბილისის და მისი შემოგარენის სივრცითი მოწყობის გააზრებისას განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია განხილული და გარკვეულ წილად გათვალისწინებული იყოს მეტროპოლიურ ბირთვში შემავალი ქალაქებისთვის უკვე შემუშავებული სივრცითი განვითარების მარეგულირებელი მთავარი დოკუმენტების ხედვა ამ არეალში ურბანული განვითარების პერსპექტივებზე და თავად ამ ქალაქების გეგმარებითი სტრუქტურების ჩართულობაზე აგლომერაციის სისტემებში.

§2. ქ. რუსთავის, ქ. მცხეთისა და გარდაბნის მუნიციპალიტეტის მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმები, მოსახლეობის ყოფითი პრობლემატიკა და განვითარების პერსპექტივები თბილისის ურბანული აგლომერაციისა და საგარეუბნო ზონის ფარგლებში

რუსთავის მგგ-ის ტექსტური ნაწილის ერთ-ერთ თავში („ზოგადი მიმოხილვა“) ყურადღება გამახვილებულია რუსთავის როლზე აგლომერაციის სისტემაში წარმატებული თანაარსებობის დიდ პოტენციალზე: „ქ. რუსთავი წარმოადგენს მცხეთა-თბილისი-რუსთავი-გარდაბნის აგლომერაციის მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილს. განსაკუთრებული ფუნქციური თავისებურებებიდან გამომდინარე, ავსებს და ამდიდრებს სისტემის შინაარსს და წარმატებული თანაარსებობის დიდი პოტენციალი გააჩნია. დედაქალაქთან უშუალო სიახლოვე, ისტორიულად ჩამოყალიბებული

დანიშნულება, საზღვრისპირა მდებარეობა, ახალი გეოპოლიტიკური ვითარების გათვალისწინებით ქ. რუსთავი განვითარების საინტერესო პერსპექტივებს სახავს. უფრო მკაფიოდ იკვეთება მისი ადგილი და მნიშვნელობა აგლომერაციის მთლიანი განვითარების პროცესში. ისტორიული ქალაქი მცხეთის, დედაქალაქის, სადაც კონცენტრირებულია ქვეყნის ინტელექტუალური და საქმიანი პოტენციალის დიდი ნაწილი, სამრეწველო ფლაგმანი რუსთავისა და სასაზღვრო-სატრანსპორტო კვანძი გარდაბნის ურთიერთსასარგებლო თანამშრომლობისთვის აქტუალური ხდება როგორც აღნიშნული სივრცის მოწყობის, ასევე მიმდინარე პროცესების სწორი შეფასება, გააზრება და განვითარების დაგეგმარება“ (განმარტებითი ბარათი, ზოგადი მიმოხილვა, შესავალი, გვ. 3). ქალაქ რუსთავთან მიმართებაში, ცხადია, გასათვალისწინებელია რეგიონში მისი ეკონომიკური და ეთნიკური მდგომარეობა. მნიშვნელოვანია ისიც რომ დღეისათვის თბილისს, მის საგარეუბნო ზონასა და რუსთავს შორის პრაქტიკულად მოშლილია საზღვარი და წარმოადგენს ერთ მერტოპოლიურ არეალს,

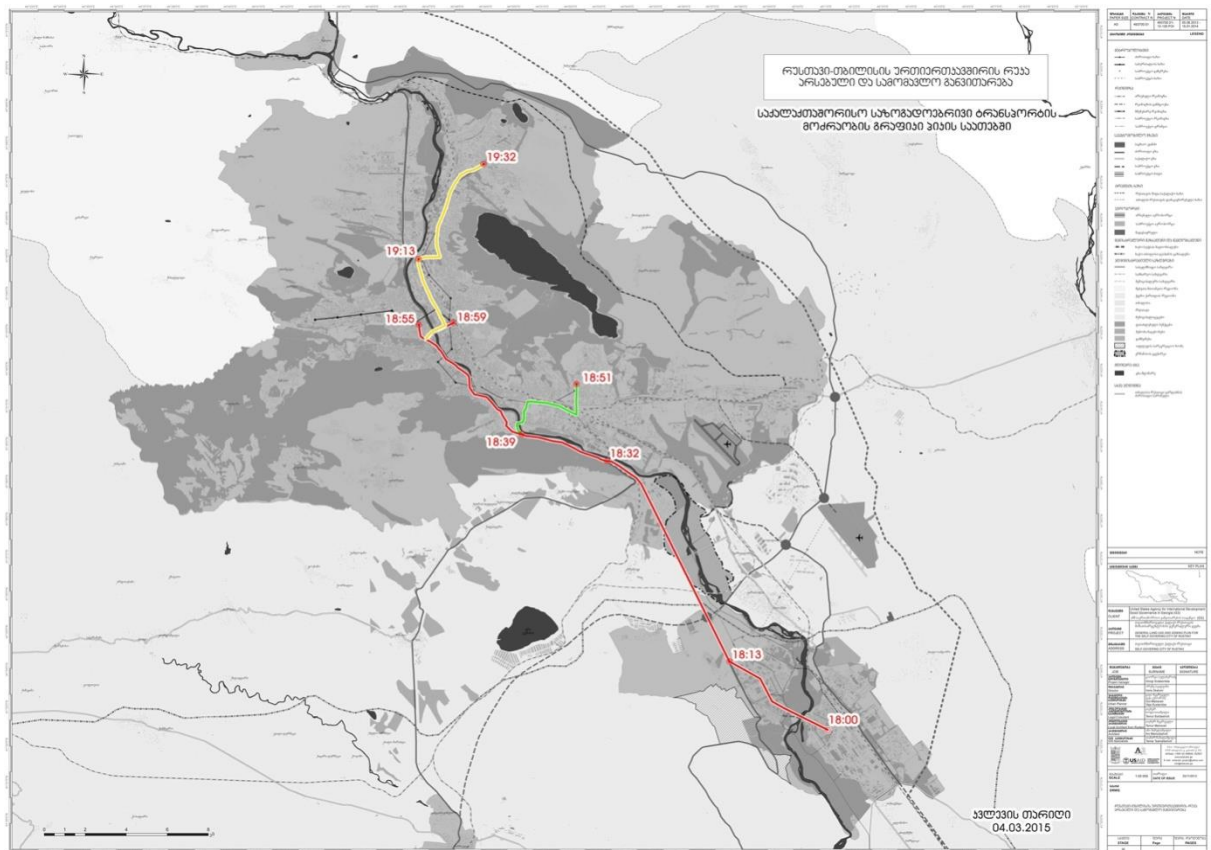
ქალაქ მცხეთის მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმის მიხედვით განაშენიანებული ნაწილის განვითარებისას, აგლომერაციის ურბანული სივრცის მნიშვნელოვანი ცვლილებები ნაკლებადაა მოსალოდნელი. „მსოფლიო მემკვიდრეობის მიმართებაში, იუნესკოს სახელმძღვანელო პრინციპებიდან გამომდინარე, მართვის საგანია არა მხოლოდ კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები, არამედ მისი გარემომცველი ბუნებრივი და კულტურული ლანდშაფტი, როგორც მათი ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების მნიშვნელოვანი ატრიბუტები. გამომდინარე აქედან, ურთიერთკავშირები და დინამიური ფუნქციები, რომლებიც წარმოჩენილია მცხეთის კულტურულ ლანდშაფტში და აუცილებელ ელემენტებს წარმოადგენენ მისი გამოკვეთილი ხასიათისათვის, განსაკუთრებული მართვის საგანია.“ ... „მცხეთის განვითარება იზღუდება განაშენიანების საზღვრებით და მის გარეთ სივრცე ცხადდება არასამშენებლო ზონად“ (ტექსტური ნაწილი, თავი 7. სივრცით-ტერიტორიული განვითარების მიმართულებები, 7.1 ზოგადი ხედვა, გვ. 25 და 27).

გარდა ამისა, მცხეთის ისტორიული, მკაცრი დაცვის რეჟიმს დაქვემდებარებული ნაწილი გარშემორტყმულია თბილისის ეროვნული პარკის ტერიტორიით და ისტორიული ლანდშაფტის დაცვის ზონით, ხოლო ამ ზონაში მდებარე დასახლებები

„იდენტიფიცირებულია სენსიტიურად“ ... და „ასევე განსაზღვრულია განაშენიანების რეგულირების ზონად“ (... 7.3. დარგობრივი მიმართულებები, გვ. 33). მცხეთის სამომავლო განვითარება ცხადია მნიშვნელოვანია, ძირითადი საკითხის გასააზრებლად: 2006 წელს თბილისს მცხეთის რაიონის სოფლები შემოუერთდა ადმინისტრაციულად (სოფელი დიღომი, სოფელი გლდანი, ზაჰესის დასახლება) ასევე სატრანსპორტო საკვანძო თვალსაზრისით.

ტრანსპორტის განვითარების სისტემაში აგლომერაციული მნიშვნელობის ცვლილებები დაგეგმილი არ არის (თუ არ ჩავთვლით თბილისი–სენაკი–ლესელიძის ჩქაროსნული გზის მონაკვეთის გვირაბში მოქცევას). მხოლოდ, არსებული სატრანსპორტო სისტემების მოწესრიგების და თანამედროვე ეკოტრანსპორტის დამატების წინადადებებია, არსებული სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის გამოყენებით.

უფრო მცირე მასშტაბში დასახლებებს შორის სატრანსპორტო კავშირების გაძლიერების საჭიროებას ადასტურებს ის გარემოება, რომ რუსთავიდან და ქვემო ქართიდან წამოსული სამარშრუტო მიკროავტობუსები ღრმად აღწევს თბილისის ურბანულ სივრცეში.

*რუსთავის სამარშრუტო მიკროავტობუსების თბილისის ურბანულ სივრცეში
შეღწევის ერთ-ერთი სქემა და გადაადგილების ქრონომეტრაჟი.*

როგორც აღვნიშნეთ, ფუნქციურ-სივრცით აგლომერაციები თანამედროვე დასახლებათა და მათი სისტემების განვითარების შედეგია. მეტიც, აგლომერაციის წარმომქმნელი ფაქტორები მსხვილ დასახლებათა გარდაუვალ თვისებად იქცა. ერთმანეთისგან ძნელი გასამიჯნია ამ გლობალური პროცესის აღმძვრელი სოციალ-ეკონომიკური ძალებისა და თვალსაჩინო უპირატესობების მიზეზ-შედეგობრივი თანამიმდევრობა. ზემოთაც აღინიშნა ის სასიკეთო ძვრები, რაც მოიტანა თბილისის მიმდებარე სოფლების შემოერთებამ დედაქალაქის ადმინისტრაციულ ერთეულში. ეს პროცესი, უნივერსალურ კანონზომიერებებთან ერთად, გარკვეული თავისებურებებითაც ხასიათდება. მეტიც, ქვემოთ განვიხილავთ თბილისის ურბანული აგლომერაციის (მცხეთა-თბილისი-რუსთავი-გარდაბანი) ჩამოყალიბების პროცესს და მის ძირითად წარმომქმნელ ბუნებრივ და კულტურულ ფაქტორებს.

ბუნებრივ-კულტურულ ფაქტორებში შედის: ბუნებრივ-ლანდშაფტური განმსაზღვრელი წინაპირობები – მდ. მტკვრის ხეობა, მთებით შემოზღუდულობა და

თბილისის ქვაბულის არსებობა. აღნიშნული დასახლებები ერთობლივად ქმნიან აღმოსავლეთ საქართველოს განსახლების ძირითად ფუნქციურს ღერძს (ურბანულ დერეფანს). შეინიშნება ქალაქების სივრცითი ზრდის ტენდენცია ერთმანეთის მიმართულებით (განსაკუთრებით, თბილისისა და რუსთავის შემთხვევაში). შესამჩნევად იზრდება აგლომერაციის ქალაქების მოსახლეობა საქართველოს სხვა ქალაქებთან შედარებით. ეს პროცესი საგრძნობია განსაკუთრებით თბილისისა და რუსთავში. ღრმავდება აგლომერაციის ქალაქების ისტორიულად ჩამოყალიბებული ფუნქციური და სოციალურ-ეკონომიკური სპეციალიზაციები. ქალაქებს შორის უძრავი ქონების ფასი მნიშვნელოვანად განსხვავდება, რაც სამეწარმოდ აქტივობის სივრცითი გადანაწილების დადებით შესაძლებლობას განაპირობებს. ვითარდება აგლომერაციული, ნაციონალური და რეგიონული (სამხრეთ კავკასიის) მასშტაბის ინფრასტრუქტურული ობიექტები (თბილისის საერთაშორისო აეროპორტი, რეგიონული საკანალიზაციო სისტემა, ენერგეტიკული ცენტრი, საავტომობილო ბაზრობა და თანმხლები სერვისები, ავტოდრომი, („წითელი ხიდისა“ და სადახლოს ტრანსსასაზღვრო ურთიერთობების ზონები და სხვ.). არსებობს შრომისა და სერვისების ერთიანი ბაზარი, რაც გამოიხატება კომიუტერული მობილობის ზრდის ტენდენციაში. ბუნებადაცვით და ეკოლოგიურ პრობლემატიკას ტრანსლოკალური ხასიათი აქვს (მაგ. სანიტარიული ნაგავსაყრელ(ებ)ის განთავსების ოპტიმიზაციის ამოცანა, გაუდაბნოების საწინააღმდეგო ღონისძიებები, წყლისა და საჰაერო აუზის დაბინძურება, საქონლის გადასარეკი ტრასები და გარეული ცხოველების მიგრაციის გზები და ა. შ.). არსებობს ერთიანი სარეკრეაციო სისტემა („თბილისის ზღვა“, კრწანისის ტყე-პარკი, „ზაფხულის თბილისი“ და სხვ.). ასევე უნიშვნელოვანესია საერთო კულტურული განვითარების თვალსაზრისით, რაც გამოიხატება რეგიონის საერთო კულტურულ-სამეცნიერო პროგრამების დაგეგმვაში. დღეისათვის კულტურული ცხოვრება დიდად განსხვავდება დედაქალაქსა და აღნიშნულ დასახლებებს შორის. ასევე რუსთავისა და გარდაბნის მიმართებით ეთნიკური უმცირესობების საერთო ინტეგრაციის პოლიტიკის დაგეგმვა, ზემოთ ხსენებული კოორდინაცია და სპეციალურად დამუშავებული გეგმა საშუალებას მოვცემს, რომ გარკვეული რისკები, ეთნიკური თვალსაზრისით, თავიდან იქნას აცილებული ახალი ინტეგრაციული პოლიტიკის დაგეგმვის შემთხვევაში.

საჭიროა აგლომერაციის ქალაქების საერთო კომპლექსური დაგეგმარების კოორდინირება და ჰარმონიზება. აუცილებელია თბილისის ურბანული აგლომერაციის გენერალური სქემის შემუშავება (თუნდაც, უარყოფითი შედეგების მომტანი პროექტების გამო, რაც ვლინდება დედაქალაქის საზღვარზე უგეგმო მსხვილი ობიექტების და საცხოვრებელი ზონების განვითარებაში). კორექტირებას საჭიროებენ არკვეული ადილები (ლისის ტბის მიმდებარე სარეკრეაციო დასახლებების ტერიტორია, თბილისისა და რუსთავის შეერთების დასახლებული ტერიტორია ა. შ.); რეგიონული და ნაციონალური მნიშვნელობის საინჟინრო-სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურული ობიექტები.

საჭიროა ტერიტორიების განვითარების პოლიტიკაში ჰორიზონტალური კავშირების სტიმულირება, ინფრასტრუქტურული და ტექნიკური რესურსების რაციონალური გამოყენება, აგლომერაციის მოსახლეობის სივრცითი და სოციალური მობილობის ოპტიმალური შეხამება. ზემოთ ჩამოთვლილ ფაქტორებს მიეკუთვნება არჩევანის უფლებასა და შესაძლებლობაზე დაფუძნებული პიროვნების თავისუფალი განვითარების წინაპირობები. ეკონომიკური თვალსაზრისით, ურბანული აგლომერაცია ქმნის ე. წ. „მსუყე ბაზრის“ ეფექტს, რაც აგლომერაციის მაფორმირებელი ქალაქების კონკურენტუნარიანობას უწყობს ხელს.

ხაზგასასმელია, რომ აგლომერაციის ურბანული ფენომენის წარმოშობა და განვითარება მსოფლიოში ეკონომიკური თვალსაზრისით უნიშვნელოვანესია.

ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სისტემის ერთ ნაწილში დაგეგმილი და განხორციელებელი ცვლილებები, როგორც წესი, იწვევს ცვლილებებს სხვა სივრცეებშიც. მაგალითად, უმნიშვნელოვანესი პროექტის – თრიალეთის წყალსადენის რეალიზება – არა მარტო თვალსაჩინოდ გააუმჯობესებს აგლომერაციისა და უფრო ფართო ტერიტორიული მასშტაბით დასახლებათა წყალმომარაგებას, არამედ შეცვლის თბილისის ზღვის სამართლებრივ სტატუსს. ეს იქნება დედაქალაქის ტექნიკური წყალმომარაგების სისტემის აღდგენის რესურსულ წინაპირობა, რაც ხელს შეუწყობს თბილისის ზღვის სარეკრეაციო ზონის ფუნქციურ-გეგმარებით გააქტიურებას.

ქვემოთ მოგვყავს ქალაქების – მცხეთის, თბილისის, რუსთავისა და გარდაბნის მოკლე დახასიათება თბილისის ურბანული აგლომერაციის ფუნქციური დიფერენციაციისა და ინტეგრაციის ჭრილში.

თვითმმართველი ქალაქი მცხეთა საქართველოს ძველი დედაქალაქია. ის მდებარეობს მდინარეების მტკვრისა და არაგვის შესაყართან. მცხეთა არის საქართველოში ურბანული ცხოვრებისა და მულტიკულტურულობის ისტორიული კერა, ისტორიის, არქეოლოგიისა და არქიტექტურის ძეგლების კონცენტრაციისა და კულტურულ-შემეცნებითი ტურიზმის გამორჩეული ტრადიციული ადგილი. ის არის აგრეთვე ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის 1700-წლიანი უწყვეტი ისტორიის ცენტრი, აგლომერაციული მასშტაბის სარეკრეაციო-სააგარაკე ზონა. მცხეთაში ხშირად ტარდება შემოქმედებითი ღონისძიებები. ის მეტად მიმზიდველია ტურისტული თვალსაზრისითაც, როგორც ადგილობრივი ისტორიული კულტურული მემკვიდრეობის თვალსაზრისით, ასევე ნატახტარის აეროდრომის ფუნქციონირებითაც, საიდანაც ხორციელდება ავიარეისები ზემო სვანეთში.

მცხეთა, თბილისთან ერთად, ქმნის საქართველოში და სამხრეთ კავკასიაში უმნიშვნელოვანეს ტურისტულ ღერძს. მცხეთა არის როგორც რაიონული ასევე საგუბერნიო ცენტრი, მისი ქალაქის და რაიონის მოსახლეობა ეთნიკური თვალსაზრისიდ უმეტესად ქართველია. ქალაქს გააჩნია მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმა. 1994 წელს მცხეთის ისტორიული ძეგლები (ფაქტობრივად, ჯვრის, სვეტიცხოვლისა და სამთავროს მონასტრები) შევიდა UNESCO-ს მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის ნუსხაში. მცხეთის ეს უნიკალური ფუნქციები, კიდევ უფრო ფართო გამოყენების თვალსაზრისით კიდევ უფრო მეტ ტურისტს მიიზიდავს, ცხადია ეს არა მხოლოდ მცხეთის არამეთ მთელი ქვეყნის ეკონომიკისთვის სასარგებლოა.

თვითმმართველი ქალაქი თბილისი საქართველოს დედაქალაქია. აქ ქართული ეთნოსი ერთიან ქართველ ერად ჩამოყალიბდა. თბილისი არის კავკასიის ხალხთა – უწინარესად, სომხებისა და აზერბაიჯანელების, ასევე ჩრდილო კავკასიელების – თანამედროვე კულტურების აკვანი, სამხრეთ კავკასიის ისტორიულად აღიარებული ცენტრი, საქართველოს განსახლების სისტემის ქვაკუთხედი, თბილისის ურბანული

აგლომერაციის ქალაქი-ცენტრი. შოთა რუსთაველის საერთაშორისო აეროპორტის მეშვეობით ის დაკავშირებულია მრავალ ქვეყანასთან. თბილისი ითვლება განათლების, მეცნიერების, ხელოვნების, ჯანმრთელობის დაცვის, სპორტის, ტურიზმის ნაციონალურ ცენტრად. ის ქალაქ მცხეთასთან ერთად ქმნის ტურისტულ, ხოლო ქალაქ რუსთავთან – ინდუსტრიულ-ტექნოლოგიურ ცენტრს. თბილისს, სხვა ფუძემდებელ ურბანისტულ დოკუმენტებთან ერთად, გააჩნია მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმა (2009) და ასევე, წინამდებარე ნაშრომის მომზადებისას, განხილვის პროცესშია ახალი მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმა.

თბილისის ურბანულ განვითარებას ხარვეზებიც გააჩნია. რბილად რომ ვთქვათ შემაშფოთებელია ჰაერის დაბინძურების ხარისხი, მწვანე საფარი ნადგურდება და მცირდება, მწვანე საფარი საერთაშორისო სტანდარტებით აღიარებულ ნორმებს მიახლოვებითაც ვერ აკმაყოფილებს. ბუნებრივი კატასტროფების დროს სათანადო რეაგირება მწელდება. ამასთან, პრესტიჟული უბნები განაშენიანების სიმჭიდროვით გამოირჩევიან. ცოტაა პარკინგები და გზებზე საცობებია. ძველ თბილისში ბევრი საცხოვრებელი სახლი ავარიულია, ამორტიზირებულია საინჟინრო ინფრასტრუქტურა. მოსახლეობას ღამით აწუხებს ახლომდებარე კაფე-რესტორნების ხმაური.

თვითმმართველი ქალაქი რუსთავი მდებარეობს თბილისთან ახლოს, ისტორიული ქალაქის – ბოსტან-ქალაქის (ვოსტან-ქალაქის) მიმდებარედ. ქალაქ რუსთავს 1944 წელს, მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებამდე ერთი წლით ადრე ჩაეყარა საფუძველი. თავდაპირველად მას მონოფუნქციური სამრეწველო ბაზის ფუნქცია ჰქონდა, საბჭოთა რეჟიმის ბოლო პერიოდისთვის კი რუსთავი გადაიქცა მრავალპროფილურ სამრეწველო ცენტრად, საქართველოს მუშათა კლასისა და საინჟინრო-ტექნიკური ინტელიგენციის ჩამოყალიბების ერთ-ერთ მთავარი კერად. იქ შეიქმნა ტექნიკური საშუალო განათლების ინფრასტრუქტურა.

რუსთავი იმთავითვე მრავალეთნიკური დასახლება იყო. ქალაქი მდებარეობს დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსთან ახლოს, ის არის მეზობელი აზერბაიჯანის მოსაზღვრე რეგიონის მოსახლეობის მიღების ადგილი, თბილისთან ეკონომიკური გაცვლის პოლუსი, აქვს შრომის ერთიანი ბაზარი. ამასთანავე, რუსთავი არის მასშტაბური, აგლომერაციული რანგის ობიექტების განთავსების ზონა (საავტომობილო

ვაჭრობა თანმხლები ფუნქციებით; ყარსი-ბაქო მშენებარე რკინიგზის უშუალო ბენეფიციარი). რუსთავში, თბილისთან შედარებით, უძრავი ქონების (მიწის ჩათვლით) ფასი დაბალია. დედაქალაქთან აკავშირებს მაღალი კლასის საავტომობილო გზა და საინჟინრო ინფრასტრუქტურის სხვა სისტემები, აქვს აგლომერაციული სატრანსპორტო სისტემაში ჩართვის რეალური შესაძლებლობა რომელიც განვითარების პროცესშია. ქალაქი რუსთავი დემოგრაფიული თვალსაზრისით იზრდება ძირითადად ქვეყნის შიდა მიგრაციის ხარჯზე როგორც კახეთის რეგიონიდან ასევე ქვემო ქართლიდან, იმატებს ასევე როგორც აღინიშნა ეთნიკურ აზერბაიჯანელთა ხვედრითი წილი. ნიშანდობლივია, რომ, საქართველოში საგანგაშო დემოგრაფიული კრიზისის პერიოდშიც კი, რუსთავი მეტ-ნაკლებად ინარჩუნებდა მკვიდრ მოსახლეობას, რისი ძირითადი მიზეზი სწორედ თბილისთან სიახლოვე იყო [საქართველოს მოსახლეობის 1989, 2002 და 2014 წლების საყოველთაო აღწერების მასალები]. რუსთავს გააჩნია მიწათსარგებლობის გენერალური გეგმა (2015).

დადებით მხარეებთან ერთად ქალაქ რუსთავში რამდენიმე სერიოზული პრობლემაა გადასაწყვეტი: საჭიროა წყალმომარაგების გაუმჯობესება, მისი ჩართვა აგლომერაციული მასშტაბის ინტეგრირებულ სატრანსპორტო სისტემაში, ნაგავსაყრელის მოწყობის ადგილის დადგენა, სადაც გათვალისწინებული უნდა იყოს სანიტარული პირობები და ადმინისტრაციული საზღვრების კორექტირება.

გარდაზნის მუნიციპალიტეტი – ქვეყნის „აღმოსავლეთის კარიბჭე“, თბილისის აგლომერაციის ერთადერთი სუბიექტი, სადაც ჭარბობს სოფლის მოსახლეობა. მუნიციპალიტეტი მდიდარია სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწებით. ქალაქ გარდაზნში (ყოფილი ყარაია) მდებარეობს მძლავრი ენერგეტიკული კომპლექსი – **თბილისის სრესი** (სახელმწიფო რაიონული ელექტროსადგური). ქალაქში მდებარეობს რეგიონული საკანალიზაციო გამწმენდი ნაგებობა, სატვირთო მატარებლების დამახარისხებელი პარკი, გარდაზნის ნაკრძალი (ტრანსსასაზღვრო). გარდაზნის მუნიციპალიტეტში არსებობს რეგიონული მნიშვნელობის სატრანსპორტო-ლოგისტიკური ცენტრის (კლასტერის) განვითარების გარკვეული წინაპირობები. გარდაზნის მუნიციპალიტეტსა და ქალაქ გარდაზნს არ გააჩნია ახალი თაობის ქალაქგეგმარებითი დოკუმენტაცია. ის საზღვრისპირა მუნიციპალიტეტია, აზერბაიჯანს

ესაზღვრება, თუმცა სახელმწიფო საზღვარი გატარებული (დელიმიტირებული) არ არის: „... საქართველოს საზღვრის დანარჩენი ნაწილები [თურქეთის რესპუბლიკის გარდა] მეზობელ ქვეყნებთან – რუსეთის ფედერაციასთან, აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკებთან საბჭოთა პერიოდში მხოლოდ ადმინისტრაციული საზღვრის ფუნქციას ასრულებდა და დღემდე მისი დელიმიტაციის პროცესი არ დასრულებულა და, შესაბამისად, დემარკაცია არ განხორციელებულა...“ (საქართველოს მთავრობის 2014 წლის 13 მარტის N226 დადგენილებით დამტკიცებული „საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის მართვის სტრატეგია“).

სასაზღვრო თემატიკა იმიტომაც მნიშვნელოვანი, რომ, საქართველოს კანონის „სახელმწიფო საზღვრის დაცვის შესახებ“ დგინდება სასაზღვრო ზოლი (არაუმეტეს 500 მეტრის სიგანისა) და სასაზღვრო ზონა (არაუმეტეს 5 კილომეტრისა).

გარდაბნის მუნიციპალიტეტში მოქმედებს სასაზღვრო გადასასვლელი – წითელი ხიდი და საკონტროლო გამშვები პუნქტები – გარდაბანი და ვახტანგისი. გარდაბნის მუნიციპალიტეტში სამეურნეო თვალსაზრისით, აგრარული მიმართულებაა დაწინაურებული, ქვემო ქართლის ნაყოფიერ მიწებზე მოწეული სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით ძირითადად თბილისი მარაგდება.

საქართველოს პრობლემებზე მსჯელობისას აუცილებელია უცხოური გამოცდილების გათვალისწინება. ის, რომ დედაქალაქები, მისი შემოგარენი, აგლომერაციული წარმონაქმნების ჩათვლით და დიდი ქალაქები საქალაქო ცენტრებიდან იმართება, ამას ურბანული განვითარების უცხოური პრაქტიკაც მოწმობს. ისინი ერთიან ფუნქციურ-სივრცით ორგანიზმებს წარმოადგენენ. ასეა როგორც აშშ-ში, ასევე – ევროპაშიც. ქვემოთ მოყვანილი მაგალითები ამას ადასტურებენ:

ვაშინგტონისა და მისი აგლომერაციის – კოლუმბიის ოლქის

- ათენი (საბერძნეთი) – ატიკის რეგიონი;
- კოპენჰაგენი (დანია) – კოპენჰაგენის რეგიონი;
- დუბლინი (ირლანდიის რესპუბლიკა) – დუბლინის საგრაფო;
- ჰელსინკი (ფინეთი) – უსიმაას რეგიონი („დიდი ჰელსინკი“);
- ლისაბონი (პორტუგალია) – ლისაბონის რეგიონი;
- მადრიდი (ესპანეთი) – მადრიდის რეგიონი;

- **პარიზი** (საფრანგეთი) – რეგიონი „ილ-დე-ფრანს“;
- **რომი** (იტალია) – ლაციოს რეგიონი;
- **სტოკჰოლმი** (შვედეთი) – სტოკჰოლმის საგრაფო;
- **ვენა** (ავსტრია) – ვენის რეგიონი (EU Capital Cities Study 2003).

მასალის გადამოწმებამ დაადასტურა, რომ სადღეისოდ სურათი არსებითად არ შეცვლილა.

იგივე მდგომარეობაა პოსტსაბჭოთა სივრცეშიც. აზერბაიჯანის დედაქალაქი **ბაქო**, სამეურნეო-ეკონომიკური და ფუნქციურ-სივრცითი სპეციფიკის გამო (ნავთობმომპოვებელი მუშათა დაბების ფართო ტერიტორიული განფენა აფშერონის ნახევარკუნძულზე), საბჭოთა პერიოდშიც ურბანული აგლომერაციის ცენტრად მოიაზრებოდა, დაბები კი ბაქოს საქალაქო საბჭოს მიერ იმართებოდა. ამჟამად ხორციელდება ბაქოს („დიდი ბაქოს“) ურბანული აგლომერაციის განვითარების გეგმა, მიმდინარეობს სხვადასხვა ქალაქგეგმარებითი და ინფრასტრუქტურული ღონისძიებები. ერთ-ერთი მათგანია, სუმგაითის მიმართულებით ბაქოს მეტროპოლიტენის გაფართოება 5 კმ მანძილზე მდებარე ქალაქ ხირდალანამდე.

უკრაინის დედაქალაქი **კიევი** ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს წარმოადგენს. ამასთანვე, ის კიევის ურბანული აგლომერაციის ცენტრის, კიევ-სვიატოშინის ადმინისტრაციული რაიონისა (სხვა არის თავად კიევში არსებული სვიატოშინის ადმინისტრაციული რაიონი) და კიევის ოლქის ცენტრების როლსაც ითავსებს.

რუსეთის ფედერაციის დედაქალაქ **მოსკოვს** გარს აკრავს მოსკოვის ოლქი მართვის გამაცალკევებელი სტრუქტურით. მოსკოვის ოლქი ქალაქ მოსკოვიდან იმართება.

ლიტვის დედაქალაქ **ვილნიუსში** მართვის 5-საფეხურიანი სისტემაა. ვილნიუსის მაზრაში შედის თვითმმართველი ქალაქი ვილნიუსი, ვილნიუსის რაიონი და უფრო დაბალი დონის ადმინისტრაციული ერთეულები. ამასთან ერთად, ლიტვაში კარგა ხანია ოფიციალურად გამოცხადებულია, ჩამოყალიბდეს აგლომერაციის თავისებური ფორმა – ვილნიუს-კაუნასის (მანძილი ამ ორ ქალაქს შორის 100 კილომეტრია) „დიპოლისი“ („ორქალაქედი“), შემუშავებულია ამ მასშტაბური პროექტის ფუნქციურ-

გეგმარებითი სტრატეგიული გეგმა, რითაც აგლომერირების ბუნებრივი პროცესი უფრო მართვადი გახდება (Metropolis Vilnius-Kaunas 2002). ამ გეგმის ერთ-ერთი ეტაპია ჩქაროსნული მატარებელი, რომელიც 100-კილომეტრიან მანძილს ვილნიუსსა და კაუნასს შორის ერთ საათში გადის. ამან მნიშვნელოვნად გაზარდა ამ ორ ქალაქს შორის მოძრავი კომიუტერების რაოდენობა და გადაიდგა პრინციპული ნაბიჯები განსახლების ნაციონალური სისტემის დასაბალანსებლად.

უფრო მარტივადაა მოწყობილი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული სისტემა ესტონეთში, რომლის დედაქალაქი **ტალინი**, იმავდროულად, ჰარიუმას მაზრის ცენტრს წარმოადგენს. ამასთან ერთად, ყალიბდება ტალინის აგლომერაციაც.

აგლომერირების პროცესის კლასიკური ნიმუშია საფრანგეთის დედაქალაქი **პარიზი**. რამდენიმე არსებითი მიზეზის გამო, თუ გავითვალისწინებთ ადგილობრივ პირობებსა და შევიტანთ გარკვეულ ცვლილებებს, შესაძლებელია, მისი მაგალითი თბილისისთვისაც გამოვიდეს.

სწრაფად მზარდი პარიზის რეგიონის (საფრანგეთში სულ 22 რეგიონია) შესწავლა 1960-იან წლებში დაიწყო. გამოყოფილია პარიზის ურბანული აგლომერაცია. დედაქალაქის გარშემო განსაზღვრულია 10 კმ სიგანის პირველი საგარეუბნო სარტყელი, როგორც ვიწრო ურბანული აგლომერაციის საზღვარი. მეორე საგარეუბნო სარტყელი 35 კმ სიგანისაა.

პარიზის რეგიონის განვითარება ექვემდებარება ურბანიზაციის მეორე ფაზის კანონზომიერებებს და მიწაზე ფასის კლების ცენტრიდანულ გრადიენტს. 1994 წელს დაამტკიცეს საფრანგეთის დედაქალაქური რეგიონის გეგმა. მის ძირითად მიზანს წარმოადგენდა გონივრული კომპრომისის მოძებნა პარიზის, როგორც მეგაპოლისის, განვითარებასა და საფრანგეთის ტერიტორიის გაწონასწორებულ განვითარებას შორის. რეგიონის გეგმა ფარავდა ტერიტორიას პარიზიდან 200 კმ რადიუსში, რაც, დაახლოებით, ავტომაგისტრალით გადაადგილება ერთ საათში იყო შესაძლებელი. პოლიცენტრული განვითარების პოლიტიკის ფარგლებში გეგმა აგრძელებდა 1965 და 1976 წლების გეგმების სტრატეგიას – ნაციონალური და რეგიონული სარკინიგზო ქსელების გაერთიანებასა და ინტეგრირებას პარიზის მეტროპოლიტენის სისტემასთან, დემოგრაფიულად გამაწონასწორებელი 5 ახალი ქალაქის მშენებლობას, მწვანე ზონების

შენარჩუნება-განვითარებას, შრომისა და კომუნალური სერვისების ერთიანი სისტემის ფორმირებას და ა. შ. ნაციონალურ მასშტაბში, გათვალისწინებული იყო „წონასწორობის მეტროპოლიების“ ჩამოყალიბებაც. ზოგიერთი პრობლემის მიუხედავად, ამგვარი სტრატეგია ეფექტური აღმოჩნდა.

ამასთან, თუ 1999 წელს პარიზის მეტროპოლურ არეალში 1.584 კომუნა შედიოდა და ის 14.518 კვ. კმ ტერიტორიას ფარავდა. 2010 წლის აღწერით, ეს მონაცემები, შესაბამისად, 1.798 და 17.174 კვ. კმ-მდე გაიზარდა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ურბანიზაციის მეორე ფაზის კანონზომიერების შედეგი პარიზის მეტროპოლური არეალის გაფართოებაში გამოიხატა.

ქალაქ-ცენტრისა და მისი ჰინტერლანდის სივრცით-სტრუქტურული ურთიერთმიმართების გავრცელებულ პრაქტიკაში გამონაკლისს წარმოადგენს გერმანიის დედაქალაქი **ბერლინი** და მისი გარემომცველი **ბრანდენბურგის მიწა** (ორივე თანაბარი სტატუსის ფედერალური მიწები – ლანდები). გერმანიის გაერთიანების შემდეგ (ინტეგრაციული პროცესი, ცხადია, ბერლინსაც შეეხო), დღის წესრიგში დადგა ბერლინისა და ბრანდენბურგის მიწის (ცენტრი – ბერლინის უშუალოდ მოსაზღვრე **ქ. პოტსდამი**) ერთიან სტრუქტურულ-ტერიტორიული ერთეულად ინტეგრირების საკითხი. მაგრამ, 1996 წელს ფედერალურ დონეზე დაგეგმილი ამ ორი მიწის გაერთიანება რეფერენდუმით უარყვეს. ამიტომ, 1998 წელს, მრავალწლიანი ინტენსიური მოლაპარაკებების შედეგად, ძალაში შევიდა მჭიდროდ დაკავშირებული ორი სუბიექტის - ბერლინისა და ბრანდენბურგის საერთო პროგრამისა და რეგიონული განვითარების პირველი მიწათშორისი კონცეფციები. ამ დოკუმენტებს სახელმწიფო ხელშეკრულების სტატუსი და საკანონმდებლო აქტის ძალა გააჩნია. ამჟამად, **რეგიონი ბერლინი-ბრანდენბურგი** „ახალ მიწებზე“ ზრდის მძლავრი პოლუსის როლს თამაშობს.

ზემოთ მოყვანილი მაგალითების დიდი უმრავლესობა ცხადყოფს, რომ ევროპის დედაქალაქები, საკუთარ ადმინისტრაციულ საზღვრებში მოქცეული ტერიტორიის გარდა, მართავენ უფრო ვრცელ ფუნქციურ-ტერიტორიულ არეალებს, რომლებსაც სხვადასხვა სტატუსი და სახელწოდება გააჩნიათ.

თბილისის საგარეუბნო ზონის განსაზღვრა და მისი აგლომერაციის ანალიზი ცხადია ევროპული პრაქტიკის გათვალისწინების გარეშე წარმოდგენილია, ჩვენი

დედაქალაქის და მისი აგლომერაციის სამომავლო პერსპექტივები დიდად არის დამოკიდებული ერთი მხრივ საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების მდგომარეობაზე და მეორეს მხრივ რეიონალური საერთო პოლიტიკის გათვალისწინებაზე.

დღეისათვის თბილისის ურბანულ აგლომერაციაში აშკარად ვლინდება რამდენიმე მეტად მნიშვნელოვანი, ორგანული თავისებურება – თბილისის აგლომერაცია ხაზოვანი კონფიგურაციისაა. ურბანული დაგეგმარებისა და ფუნქციური ვექტორების თვალსაზრისით. ეს ფორმა აგლომერაციის ეფექტიანი ფუნქციონირებისათვის მრავალ დადებით მხარეს უწყობს ხელს – პირველ ყოვლისა, ჩქაროსნული ტრანსპორტის განვითარების მეტი ეფექტიანობა და სარეკრეაციო სივრცეების ადვილი მისაწვდომობა. ამასთან აგლომერაციის ხაზოვანი ფორმა საფრთხეებსაც შეიცავს, რაც გამოიხატება დასახლებათა უკონტროლო შერწყმაში.

§3. სოციალურ-დემოგრაფიული ტენდენციები

თბილისის აგლომერაციაში

ზემოთ ფართოდ მიმოვიხილეთ თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის დემოგრაფიული ვითარება, მისი მდგომარეობა ისტორიის ჭრილში და ვაჩვენეთ დღევანდელი სიტუაცია, საჭიროდ ვთვლით კიდევ ერთხელ შევხებით დემოგრაფიულ ვითარებას ამჯერად თბილისის მიდებარე ქალაქებთან მიმართებაში.

საქართველოში შიდამიგრაციულ პროცესებს გამოკვეთილი ცენტრისკენულობა ახასიათებს. 2014 წელს ჩატარდა მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა, რომლის მონაცემებით დედაქალაქში ქვეყნის მოსახლეობის 30% დაფიქსირდა (ოკუპირებული ტერიტორიებიდან დროებით ადგილნაცვალ პირთა გარდა). ამას ემატება თბილისში არარეგისტრირებულები და თბილისის ე. წ. „დღის მოსახლეობა“, ანუ თბილისის ურბანული აგლომერაციიდან თუ მეტროპოლური არეალიდან ყოველდღიურად, ან სამუშაოდ, სასწავლებლად, სავაჭროდ თუ სხვადასხვა სერვისების მისაღებად ჩამოსული ადამიანები. მართალია, ხსენებული აღწერა დედაქალაქში 1.108.717 მუდმივ მოსახლეს ითვლის, მაგრამ სინამდვილეში ეს რიცხვი გაცილებით მეტია.

2014 წლის ბოლოს თბილისის ურბანული აგლომერაციის სოციალურ-დემოგრაფიული ვითარების აღწერის მონაცემები იყო: ქალაქი მცხეთა – 7.940; ქალაქი რუსთავი – 125.103; გარდაბნის მუნიციპალიტეტი – 81.876 (მათ შორის, საკუთრივ ქალაქ გარდაბანში – 10.753).

ჯამურად, ამ 4 სუბიექტის მოსახლეობა 1.323.636 ადამიანს შეადგენს, რაც საქართველოს მთელი მოსახლეობის (01.01.2015 – 3,713,7) მესამედზე მეტი – 36,0 პროცენტია. ამასთან, აგლომერაციის ფარგლებში აშკარად დომინირებს აგლომერაციის ქალაქი-ცენტრი – თბილისი, აგლომერაციის მთელი მოსახლეობის 84-პროცენტის წილით.

აგლომერაციის მოსახლეობა ეთნიკურად მრავალფეროვანია, მაგრამ სუბიექტების უმრავლესობაში მკვეთრად ჭარბობს ქართველობა. მაგალითად, თბილისის მოსახლეობის 90,0% ქართველია, მცხეთაში კი 96,0%-ს შეადგენს. გამონაკლისს გარდაბნის მუნიციპალიტეტი წარმოადგენს, სადაც ქართველები აზერბაიჯანელებს უმნიშვნელოდ აღემატებიან (ქართველები – 44.398, აზერბაიჯანელები – 35.642). საკუთრივ ქალაქ გარდაბანში კი, პირიქით, ქართველებთან შედარებით ორჯერ მეტია აზერბაიჯანელი მოსახლეობა – შესაბამისად, 3.231 და 6.787 ადამიანი.

აგლომერაციაში განსაკუთრებით იგრძნობა შიდა და გარე მიგრაციული პროცესების გავლენა, რაზეც მოქმედებს პოტენციური მიგრანტების განდევნისა და მიზიდვის ფაქტორების ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში უნიკალური უკუგებით. აგლომერაციაში ზოგად მიგრაციულ ვითარებაზე წარმოდგენას იძლევა ქვემოთ მოყვანილი ცხრილები.

საქართველოსთვის დამახასიათებელ ცენტრისკენულ მიგრაციულ როლს სწორედ თბილისის ურბანული აგლომერაცია თამაშობს. იმ პერიოდშიც კი, როდესაც საქართველოს ფაქტობრივად ყველა ქალაქი ე. წ. „კლებადი ქალაქების“ არასახარბიელო კატეგორიაში აღმოჩნდა თუ არ ჩავთვლით ქალაქ ბათუმს, სადაც მოსახლეობის მატება შეიმჩნევა ასევე შიდა მიგრაციის ხარჯზე. აგლომერაციის ცენტრმა – თბილისმა – მეტ-ნაკლებად შეინარჩუნა მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი. ასე, საქართველოს მოსახლეობის პირველი საყოველთაო ეროვნული აღწერა (2002) აფიქსირებს ქვეყნის

ქალაქის მოსახლეობის დრამატულ, 24,8%-იან კლებას წინა აღწერის (1989) პერიოდთან შედარებით. ამავე დროს, თბილისის მოსახლეობამ იკლო 14,2%-ით. რუსთავის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი კლება (26.8%), დიდი ალბათობით, გამოწვეული იყო ეთნიკური ხასიათის მიგრაციული განწყობების გავრცელებით. იგივე ითქმის ქალაქ გარდაბნის მოსახლეობის 30,1%-იან კლებაზე. ამ ფონზე, ეთნიკურად ერთგვაროვანმა ქალაქმა მცხეთამ დაკარგა მოსახლეობის ნაკლები წილი – 13,4% (საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები 2003).

მოსახლეობის მიგრაცია, დიდწილად, გარემომიგრაციული ხასიათისა იყო. საქართველო დატოვა თბილისის ურბანული აგლომერაციის მოსახლეობის 2,7%-მა, ანუ 35.591.00 ადამიანმა. ქვემოთ მოცემული ცხრილი ასახავს ემიგრაციის მიმართულებებს.

საქართველოდან წასვლამდე მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი	საერთო ემიგრანტები	მათ შორის ცხოვრობენ ქვეყანაში:											
		რუსეთი	საბერძნეთი	თურქეთი	იტალია	გერმანია	აშშ	ესპანეთი	საფრანგეთი	უკრაინა	აზერბაიჯანი	სხვა	არ არის მითითებული
ქ. თბილისი	27,956	4,628	3,040	1,722	2,561	3,018	3,175	1,400	1,900	883	162	5,144	323
ქ. მცხეთა	195	22	21	16	29	17	11	11	27	...	...	29	...
ქ. რუსთავი	4,661	544	717	556	622	382	388	324	180	115	53	734	46
გარდაბნის მუნიციპ.	2,342	1,066	161	302	122	67	71	60	39	45	169	200	40
ქ. გარდაბანი	437	259	...	70	...	12	...	12	...	...	26	27	...

თბილისის ურბანულ აგლომერაციაში ემიგრანტების განაწილება

საქართველოდან წასვლამდე მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის და ამჟამინდელი საცხოვრებელი ქვეყნის მიხედვით (საქალაქო და სასოფლო დასახლებების ჭრილში)
მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერა

ქვეყანაში პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების კვალდაკვალ დაიწყო თბილისის ურბანული აგლომერაციის შემადგენელი ქალაქების მოსახლეობის თანდათანობითი აღდგენა. ქალაქების მოსახლეობა ივსებოდა როგორც საქართველოს სხვა დასახლებებიდან (შიდა მიგრანტები), ისე საზღვარგარეთიდან შემოსული მიგრანტების (იმიგრანტების) ხარჯზე.

ამჟამინდელი მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი	ყველა პირი, რომელმაც შეიცვალა მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი საქართველოს ფარგლებში	მათ შორის წინა მუდმივი საცხოვრებელი ადგილით:													
		აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა	ზემო აფხაზეთი	აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა	ქ. თბილისი	იმერეთი	გურია	სამეგრელო-ზემო სვანეთი	რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი	სამცხე-ჯავახეთი	ქვემო ქართლი	შიდა ქართლი	მცხეთა-მთიანეთი	კახეთი	დროებითი ადმინისტრაცია
ქ. თბილისი	350,013	48,629	1,064	11,715	564	81,774	16,982	40,179	11,612	11,211	21,064	33,807	19,118	47,958	4,336
ქ. მცხეთა	2,446	213	0	45	675	219	40	81	29	63	77	254	523	76	151
ქ. რუსთავი	46,413	2,189	2	579	8,158	7,072	1,403	2,263	1,850	2,009	3,388	4,990	1,600	9,712	1,198
გარდაბნის მუნიცი.	18,075	975	23	769	3,564	1,323	220	1,591	834	849	3,723	947	1,223	1,786	248
ქ. გარდაბანი	2,162	353	11	11	168	97	27	99	421	43	497	74	47	139	175

თბილისის ურბანულ აგლომერაციაში შიდა მიგრანტების განაწილება წინა და

ამჟამინდელი მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით

მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერა

ამჟამინდელი მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი	სულ იმიგრანტები	მათ შორის ჩამოვიდნენ ქვეყნიდან:										
		რუსეთი	საბერძნეთი	უკრაინა	გერმანია	სომხეთი	აზერბაიჯანი	თურქეთი	ამერიკის შეერთებული შტატები	ყაზახეთი	უზბეკეთი	სხვა
ქ. თბილისი	84,009	39,860	6,195	6,082	4,968	3,863	2,303	1,989	2,687	1,020	1,228	13,814
ქ. მცხეთა	477	170	53	50	52	...	11	...	...	...	11	98
ქ. რუსთავი	9,021	3,650	1,195	648	495	242	702	358	166	131	192	1,242
გარდაბნის მუნიციპალიტეტი	3,585	1,792	204	233	131	123	455	116	28	97	29	377
ქ. გარდაბანი	888	396	16	50	...	46	223	63	...	22	...	53

თბილისის ურბანულ აგლომერაციაში იმიგრანტების განაწილება ამჟამინდელი

მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის და წინა საცხოვრებელი ქვეყნის მიხედვით

მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერა

სადღეისოდ თბილისის ურბანული აგლომერაციის სუბიექტების მოსახლეობის დემოგრაფიული საღდო, 2002-2014 წწ. პერიოდისთვის, შემდეგ სურათს წარმოადგენს:

- ქ. მცხეთა – 103%;
- ქ. თბილისი – 102%;
- ქ. რუსთავი – 108%;
- გარდაბნის მუნიციპალიტეტი – 73%, მათ შორის, ქ. გარდაბანი – 67%.

აშკარაა, რომ მიგრანტებს განსაკუთრებით იზიდავთ ქ. რუსთავი. ამას განაპირობებს, რაც ყველაზე მთავარია, ურბანული აგლომერაციის ცენტრთან – თბილისთან – სიახლოვე, შრომის ბაზარი, მრავალფეროვანი სერვისები და უძრავი ქონების შედარებით ნაკლები ფასი. ეს გარემოება კიდევ ერთხელ ადასტურებს აგლომერაციული კავშირების მნიშვნელობაზე განსახლების სისტემების დაბალანსების ჭრილში.

თბილისის ურბანულ აგლომერაციაში ძირითადი დემოგრაფიული ტენდენციების ზოგად სურათს იძლევა ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი.

დემოგრაფიული ტენდენციები თბილისის ურბანული აგლომერაციის ფარგლებში								
ადმინისტრაციული ერთეული	აღწერის წლები	მოსახლეობა			2002 წელი 1989 წელთან შედარებით (%)	2014 წელი 2002 წელთან შედარებით (%)	მოსახლეობის წილი ქვეყნის მოსახლეობასთან (%)	ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის წილები (%)
		სულ	კაცი	ქალი				
თვითმმართველი თბილისი	989	1.263 489	580.395	683.094	85.8	102.3	23.2	99.9/0.1
	002	1.084.087	489.702	594.385			24.9	99.9/0.1
	014	1.108.717	502.890	600.827			29.9	97.2/2.8
მცხეთის მუნიციპალიტეტი	989	63123	30387	32736	103.3	102.7	1.1	100.0/0.0
	002	65248	31228	34020			1.4	
	014	47711	24454	23257			0.2	
თვითმმართველი ქ. რუსთავი	989	158.661	76.890	81.771	73.2	107.7	4.2	100.0/0.0
	002	116.175	55.081	61.094			3.1	
	1	59.859	28.414	31.445			3.3	

	014	25.103						
გარდაზნის მუნიციპალიტეტი	989	115.140	55.832	59.308	98.0	72.5	3.1	14.1/85.9
	002	112.886	54.756	58.130			3.0	20.1/79.9
	014	81.876	40.144	41.732			2.2	13.1/86.9
სულ	989	1.600.413	743.504	856.909	6.1	8	29.4	...
	002	1.378.396	630.767	747.629			31.6	...
	014	1.323.636	606.612	712.024			33.2	...

დემოგრაფიული ტენდენციები თბილისის ურბანული

აგლომერაციის ფარგლებში

საქართველოს მოსახლეობის 1989, 2002 და 2014 წლების

საყოველთაო აღწერების მასალები

გაეროს ზოგადი რეკომენდაციის მიუხედავად, ურბანული აგლომერაციისა და მეტროპოლური არეალის განსაზღვრის საფუძვლები მკაფიოდ და ბოლომდე ფორმალიზებული არ არის. დასავლეთის ქვეყნებში ამ წარმონაქმნების ძირითადი განმსაზღვრელი იურიდიული საფუძველია, პოსტსაბჭოურ ქვეყნებში კი გამოიყენება დემოგრაფიული და ეკონომიკური პარამეტრები. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ადგილობრივ ისტორიულ ტრადიციას, განსახლების სისტემის პერსპექტივის კონკრეტულ ხედვას და საექსპერტო შეფასებების შეჯერებას.

გაეროს დასახლებათა პროგრამა ამ ამოცანის გადასაწყვეტად მოწვეულ ექსპერტებს ურჩევს, გაითვალისწინონ შემდეგი ფაქტორები: ნაშენი ტერიტორიისა და მოსახლეობის მინიმალური სიმჭიდროვე; ურბანული ტერიტორიის მინიმალური ფართობი და მანძილი დასახლებებს შორის (რეკომენდებული მაჩვენებლები, შესაბამისად, 20 და მეტი ჰექტარი და 200 ან ნაკლები მეტრი) და ურბანული ტერიტორიების ფუნქციური კავშირების ინტენსივობა.

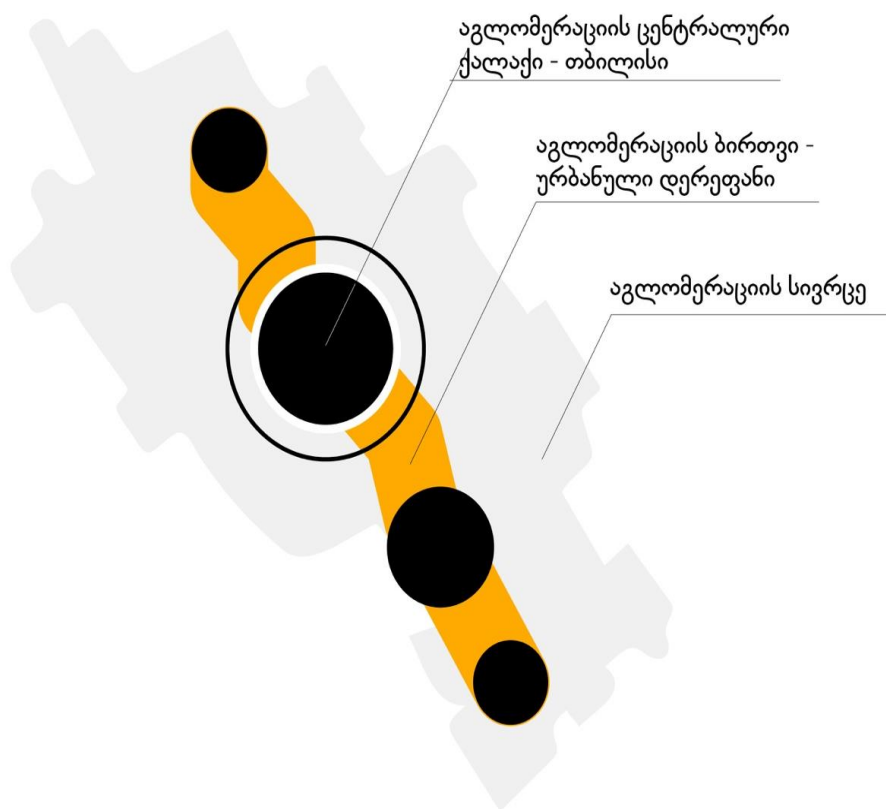
გასათვალისწინებელია ურბანული ტერიტორიების მინიმალური ფუნქციური კავშირები ქალაქთან. ზოგიერთი განცალკევებული დასახლებები შეიძლება ურბანულ არეალისგან მოწყვეტილი და სასოფლო-სამეურნეო მიწებით გარშემორტყმული იყოს, მაგრამ ის შეიძლება ფუნქციურად დამოკიდებული იყოს დასაქმებისა და სერვისების მხრივ. აგრეთვე, ამ ფუნქციური დამოკიდებულების გამო, ისინი შეიძლება მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი მთავარ ურბანულ არეალთან კარგი გზებითა და სატრანსპორტო სისტემით.

აგლომერაციის საზღვრების დასადგენად გამოყენებული უნდა იქნას საკანონმდებლო-ნორმატიული და დირექტიული ხასიათის მასალები, მუნიციპალიტეტების, სხვა ადმინისტრაციული ერთეულების, საარჩევნო უბნების საზღვრების, მოსახლეობის აღწერის ერთეულების და ნაშენი ტერიტორიების ამსახველი რუკები; აგრეთვე აეროფოტოგადაღებების მასალები, დარგობრივი (სექტორული) რუკები თუ სხვა გრაფიკული ან გეორეფერენტული და თეორიული, მეთოდოლოგიური და სამეცნიერო-საკვლევო ხასიათის ტექსტური მასალები.

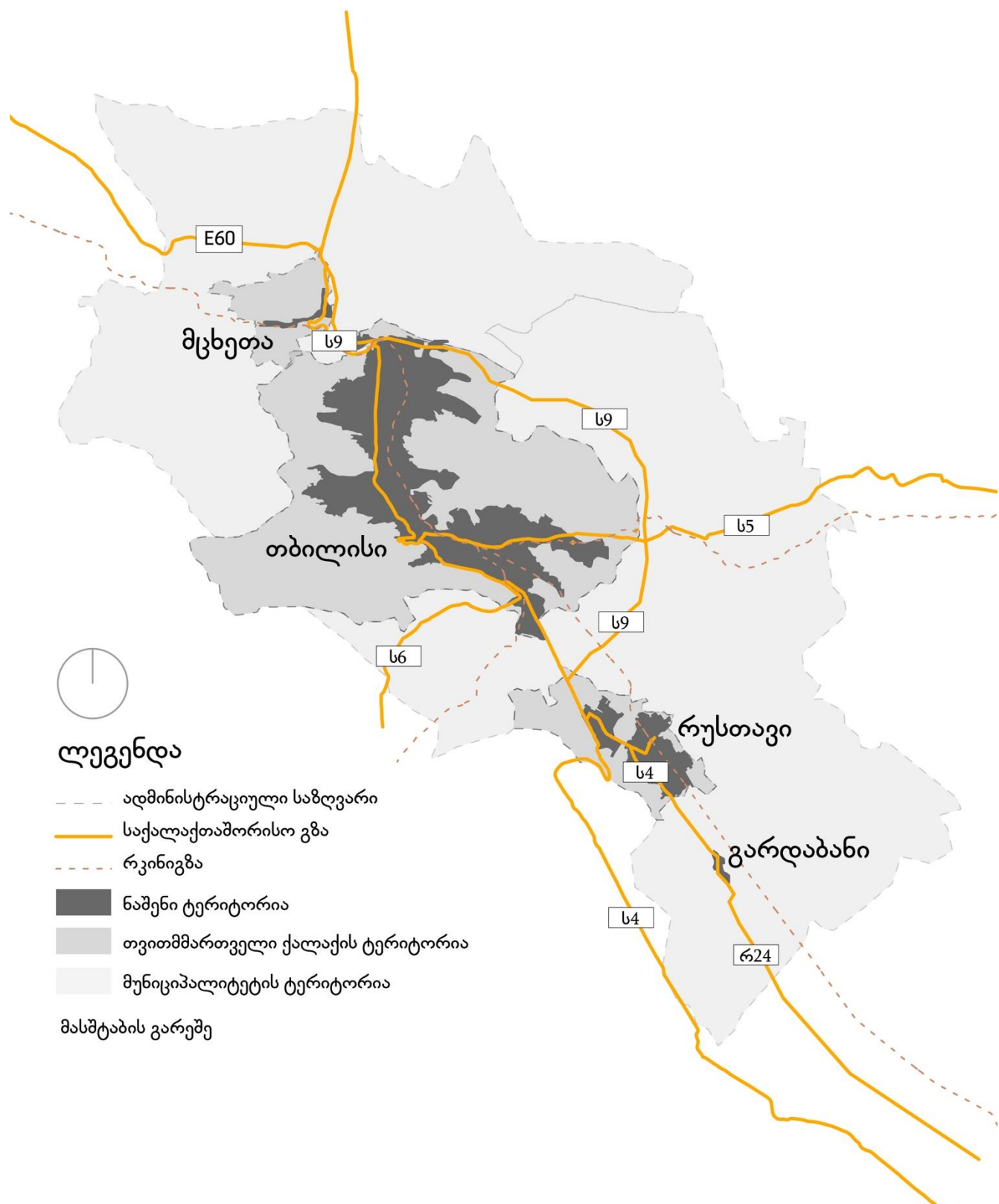
ამის გარდა, ურბანული აგლომერაციის არეალის დასადგენად უნდა შეირჩეს ექსპერტთა ჯგუფი, რადგანაც **გაეროს** ამ დოკუმენტით, ურბანული აგლომერაციის საზღვრების საუკეთესო კრიტერიუმების დადგენისას, ექსპერტებმა უნდა ჩამოაყალიბონ საკუთარი დასაბუთებული მოსაზრებები. ურბანული აგლომერაციის საზღვრების დასადგენად უნდა შედგეს სპეციალური რუკები.

როგორც ზემოთ ითქვა, „საქართველოს სივრცითი მოწყობისა და მშენებლობის კოდექსის“ პროექტში მოცემულია აგლომერაციის დეფინიცია, მაგრამ ამ დოკუმენტში არაფერი არ არის ნათქვამი აგლომერაციის საზღვრების დადგენის მეთოდოლოგიასა და სათანადო წესის შემუშავების საჭიროების შესახებ.

ყოველი ზემოხსენებულიდან გამომდინარე, აშკარაა, რომ თბილისის ურბანული აგლომერაციისა და მეტროპოლური არეალის დელიმიტაცია სპეციალური, კომპლექსური კვლევის და შესაბამისი სივრცითი დაგეგმვების ამოცანაა. მიუხედავად ამისა, კვლევის ფარგლებში სავსებით შესაძლებელია ამ ამოცანის შესახებ მიახლოებითი, ჰიპოთეტური პასუხის გაცემა.

თბილისის ურბანული აგლომერაციის გენერალიზებული სქემა

თბილისის ურბანული აგლომერაციის სქემა
ძირითადი სატრანსპორტო ღერძის ჩვენებით

- აგლომერაციის ცენტრალური ქალაქი (თბილისი);
- აგლომერაციის ბირთვი (ურბანული დერეფანი) - ქალაქების ჯაჭვი - მცხეთა-თბილისი-რუსთავი-გარდაბანი;
- აგლომერაციის სივრცე - თვითმმართველი ქ. მცხეთა და მცხეთის მუნიციპალიტეტი, თვითმმართველი ქ. თბილისი, თვითმმართველი ქ. რუსთავი და გარდაბნის მუნიციპალიტეტი.

როგორც ითქვა, თბილისის ურბანული აგლომერაციის კონკრეტული საზღვრების დადგენა-განსაზღვრა მეთოდოლოგიურად რთულად გადასაწყვეტია. აგლომერაციისა და მეტროპოლური არეალის განსაზღვრას კონკრეტულ რეკომენდაციებს საქართველოს საკანონმდებლო-ნორმატიული ბაზა არ იძლევა. იმისათვის რომ დეტალურად იქნეს შესწავლილი და დადგენილი მომავლის ჭრილში თბილისის აგლომერაციის საზღვრები ზუსტი განსაზღვრებით, საჭიროა ფართომაშტაბიანი საველე კვლევები.

საყოველთაო აღიარებით თბილისის ურბანულ აგლომერაციაში შემავალია თვითმმართველი ქალაქები - მცხეთა, რუსთავი და გარდაბნის მუნიციპალიტეტი, აგლომერაციის გარეთ მდებარე ზონა მოიცავს მცხეთის, მარნეულის, კასპის, ბოლნისის, თეთრიწყაროს, საგარეჯოს, თიანეთის მუნიციპალიტეტებს და, დუშეთის მუნიციპალიტეტის გარკვეულ ნაწილს.

არსებითია, რომ თბილისიდან თითქმის ყველა დასახლებული მუნიციპალიტეტის ცენტრალურ დასახლებამდე ავტომობილით მისვლას 1 საათზე ნაკლები დრო სჭირდება. გამონაკლისს ბოლნისი წარმოადგენს. ამ პატარა ქალაქს თბილისის მეტროპოლურ არეალში უნდა ჰქონდეს არა პასიური მდგომარეობა, არამედ ის შეიძლება გახდეს საქართველოს განსახლების სამხრეთის ღერძის ერთ-ერთი საყრდენი პუნქტი და მას ურბანული ზრდის გამაწონასწორებელი ფოკუსის როლი დაეკისროს რათქმაუნდა მარნეულის გათვალისწინებით. ამ რანგის საკითხები საქართველოს განსახლების სქემაში უნდა იყოს აპრობირებული. როდესაც ვსაუბრობთ თბილისის და მისი შემოგარენის განვითარებაზე სხვადასხვა მიმართულებით, არ უნდა

გამოგვრჩეს დუშეთის მუნიციპალიტეტში მდებარე სამთო-სათხილამურო კურორტი გუდაური, ვინაიდან კურორტი გუდაური 2011 წლიდან თბილისის მთავრობის გადაწყვეტილებით ადმინისტრაციული თვალსაზრისით თბილისის დაქვემდებარებაშია, ეს ცოტა პარადოქსული ამბავია მაგრამ სამომავლო პერსპექტივაში ეს ფაქტიც გასათვალისწინებია თუნდაც სატრანსპორტო თვალსაზრისით.

2012 წელს ქ. თბილისის მერიის ინიციატივით გამოქვეყნდა სტატისტიკური მონაცემები. მათზე დაყრდნობით გაანალიზდა თბილისის ურბანული აგლომერაციის სატრანსპორტო კავშირები. დასმული ამოცანის გადასაწყვეტად გამოიყენეს საველე კვლევა .

ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემების სიმწირის (რიგ შემთხვევებში არარსებობის) გამო, 2016 წლის ივნისში ჩატარდა რაოდენობრივი საველე კვლევა თბილისის აგლომერაციის საზღვრების დადგენის მიზნით, რომლის მიზანს მოსახლეობის ყოველდღიური გადაადგილების რაოდენობა და მიმართულებები (დასახლებები) წარმოადგენდა. კვლევა ატარებდა არა ყოვლისმომცველ, არამედ ე. წ. ზონდაჟისა თუ საპილოტე კვლევის ხასიათს. მისი გამოყენება შეიძლება შემდგომი, საფუძვლიანი კვლევების ჩასატარებლად.

წინასწარ მომზადებული ფორმალიზებული ინტერვიუს საშუალებით კვლევა ჩატარდა თბილისის 4 საქალაქთაშორისო მიკროავტობუსის სადგურზე.

1	რომელი მიმართულებით გადის მიკროავტობუსი?
2	დღეში საშუალოდ რამდენი მიკროავტობუსი გადის თითოეული მიმართულებით?
3	ახასიათებს თუ არა სეზონურობა?

საველე კვლევის კითხვარი

ზოგიერთ სადგურზე რამდენიმე სატრანსპორტო კომპანია მუშაობს. მგზავრს ბილეთის შეძენა შეუძლია ან მიკროავტობუსის სალონში, ან – მძღოლთან. ზოგი მიკროავტობუსი მგზავრების შევსებას ელოდება და შემდეგ გადის ადგილიდან, ზოგჯერ კი ამისთვის სპეციალური დროა დანიშნული. ასეთი ტიპის მონაცემებიდან

გამომდინარე, რთულია მგზავრთა მიმოსვლის რაოდენობის ზუსტი გამოთვლა. თუმცა თუ ვივარაუდებთ, რომ თითოეულ მიკროავტობუსს ყოველი რეისის შესრულებისას საშუალოდ 15 მგზავრი გადაჰყავს, რაც ნაკლებ სარწმუნოა, მაშინ შეგვიძლია მიკროავტობუსების დღიური რაოდენობა გავამრავლოთ 15-ზე და მივიღებთ მგზავრთა რაოდენობის დღიურ მაჩვენებელს. ასევე რთული დასადგენია ყოველდღიურად რამდენი მგზავრი მოძრაობს თბილისის საგარეურო ზონის მიმართულებით ცენტრიდან და პირიქით.

მიკროავტობუსები თბილისის სადგურებიდან მოძრაობს 64 დასახლების მიმართულებით. ამ დასახლებებს შორის არის როგორც თვითმმართველი ქალაქები და მუნიციპალიტეტების ცენტრები, ისე მუნიციპალიტეტების სოფლებიც.

თბილისსა და აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს დასახლებებს შორის მიკროავტობუსების რეისების მიმართულებები და მათი დღიური რაოდენობა
სითი ინსტიტუტი საქართველო, 2016

§4. აგლომერაციების მართვის მოდელები

საქართველოს პრაქტიკაში

პერსპექტივის გასაზრებლად მიშვნელოვანია აგლომერაციული სივრცის ისეთი მახასიათებლები, როგორიცაა როლი და ადგილი საქართველოს განსახლების სისტემასა და სამხრეთ კავკასიის გეოპოლიტიკურ სივრცეში. ქვეყნისთვის უმნიშვნელოვანესი ფუნქციური, სატრანსპორტო, ინფრასტრუქტურული რეგიონული და ტრანსნაციონალური ღერძების ერთიან კვანძად თავმოყრა, ეკონომიკური, სოციალურ-კულტურული, დემოგრაფიული პოტენციალის კონცენტრაცია თუ სხვა მაინტეგრირებელი ფაქტორები მოითხოვს ამ ურბანული წარმონაქმნის ქვეყნის ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი მოწყობის ცალკე სუბიექტად წარმოდგენას დედაქალაქის ოლქის ფორმატში. ამ შემთხვევაში, ოლქის სახელწოდებას მნიშვნელობა აქვს. ურბანონიმურად ნეიტრალური სახელწოდება თბილისის მისი საგარეგნო ზონასა და ამავე აგლომერაციაში შემავალ ოთხივე ქალაქს თანაბრად აძლევს საპატიო სტატუსსა და სახელწოდების მაღალ ღირსებას.

ცხადია, ამგვარი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული რეორგანიზაცია მომავლის საქმეა, მაგრამ მისი განხილვა, ადრე თუ გვიან, უნდა დავიწყოთ. ამ მიზნის მისაღწევად უნდა გადაიდგას პირველი ორგანიზაციული ნაბიჯები.

აღიარებულია, რომ ამა თუ იმ ქვეყნის ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი მოწყობა განსახლების სისტემისა და დასახლებების, როგორც ამ სისტემის საყდენი კომპონენტების, ფუნქციონირებისა და განვითარების განმსაზღვრელი წინაპირობაა. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენიდან 25 წელმა განვლო, ეს წინაპირობა დღემდე გააზრებული არ არის. 1995 წლის მიღებული საქართველოს კონსტიტუციის მე-2 მუხლის მე-3 პუნქტში ვკითხულობთ: საქართველოს ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი მოწყობა განისაზღვრება კონსტიტუციური კანონით უფლებამოსილებათა გამიჯვნის პრინციპის საფუძველზე ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე საქართველოს იურისდიქციის სრულად აღდგენის შემდეგ. 2008 წლის საქართველო-რუსეთის ომმა ქვეყნის ინტეგრაციის პერსპექტივა კიდევ უფრო ბუნდოვანი გახადა. საქართველოს ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა,

განსახლების სისტემის გააზრება, რეგიონული დაგეგმვის პრობლემატიკა თუ ქალაქგეგმარებითი ღონისძიებების ჩატარება გადაუდებელი ამოცანაა და ის სამართლებრივ უზრუნველყოფას საჭიროებს. რთული გასააზრებელი და დასაგეგმია დედაქალაქის და მისი შემოგარენის სივრცითი მოწყობა, კავშირების დადგენა და ერთიან კომპლექსში მოქცევა, მაშინ როდესაც თბილისიდან სულ რამოდენიმე ათეულ კილომეტრში ოკუპირებულ მიწაზე ოკუპანტის ჯარია.

საქართველოს კონსტიტუცია, ცხადია, გადაჭრით ამ მიმართულებით ბევრს არაფერს გვეუბნება. ქვეყნის ფუნქციონირების სივრცით-ტერიტორიულ, ან ამგვართან მიახლოებულ სამართლებრივ ნორმებს მასში მეტად მოკრძალებული ადგილი უჭირავს:

„სახელმწიფო ზრუნავს ქვეყნის მთელი ტერიტორიის თანაბარი სოციალურ-კულტურული განვითარებისათვის. მაღალმთიანი რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესის უზრუნველსაყოფად კანონი ადგენს შეღავათებს“ (მუხლი 31).

„ყველას აქვს უფლება ცხოვრობდეს ჯანმრთელობისათვის უვნებელ გარემოში, სარგებლობდეს ბუნებრივი და კულტურული გარემოთი. ყველა ვალდებულია გაუფრთხილდეს ბუნებრივ და კულტურულ გარემოს“ (მუხლი 37, პუნქტი 3).

„ადამიანს უფლება აქვს, მიიღოს სრული, ობიექტური და დროული ინფორმაცია მისი სამუშაო და საცხოვრებელი გარემოს მდგომარეობის შესახებ“ (მუხლი 37, პუნქტი 5).

ზემოთ მოყვანილი ორი მეთოდის შეჯერებით, განისაზღვრა თბილისის მეტროპოლური არეალის პირობითი საზღვრები: საგარეჯოს, მარნეულის, თეთრიწყაროს, კასპის, დუშეთის (ნაწილობრივ), თიანეთის მუნიციპალიტეტები. მათი განვითარების პერსპექტივა განისაზღვრება საქართველოს განსახლების გენერალური სქემისა და საქართველოს სივრცითი მოწყობის გეგმის ფორმატში.

საკანონმდებლო-ნორმატიული ბაზის, დირექტიული, სამეცნიერო, საპროექტო მასალების, უცხოური და სამამულო პრაქტიკის ანალიზის, აგრეთვე აღწერილი ორი მეთოდის შეჯერებით მიღებული დასკვნების საფუძველზე შედგა თბილისის ურბანული აგლომერაციის ქალაქგეგმარებითი მიმართულებების, თბილისის ურბანული აგლომერაციისა და მეტროპოლური არეალის საზღვრების, აგლომერაციის ურბანული ტერიტორიისა და საზოგადოებრივ-საქმიანი სივრცის, თბილისის

ურბანული აგლომერაციის არეალის სატრანსპორტო კავშირების სქემები და თბილისის ურბანული აგლომერაციის გავლენის გავრცელების არეალის სტრუქტურული ზონები.

როგორც ცნობილია, „ზიარი ჭურჭლის“ პრინციპი გარკვეული იერარქიით აგებული განსახლების სისტემის ერთ-ერთი ძირითადი თვისებაა. ამ სისტემის გარკვეულ ელემენტებში მომხდარი არსებითი გარდაქმნები იწვევს სხვა დონეებზე გასააზრებელ ძვრებს და სათანადო ქმედებების აუცილებლობას. თბილისის ურბანული აგლომერაციის ფორმირების პროცესიც ამ კანონზომიერებას ექვემდებარება. დედაქალაქის ურბანული აგლომერაციის შემადგენელი ორი ქალაქი – მცხეთა და რუსთავი – ამის საუკეთესო მაგალითია.

მცხეთა – ერთ-ერთი უძველესი ქართული ქალაქი – დღესაც მნიშვნელოვანი ქალაქია. მასში გაერთიანებულია თავად ქალაქის მუნიციპალიტეტისა და მცხეთა-მთიანეთის რეგიონის (გუბერნიის) მმართველობითი ფუნქციები და შესაბამისი ინსტიტუციები, რაც აფერხებს მის აგლომერაციულ განვითარებას. ამგვარმა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულმა ზედდებამ დიდი ზიანი მიაყენა ქალაქის ურბანულ მემკვიდრეობასა და მცხეთის, როგორც UNESCO-ს ბუნებრივი და კულტურული მემკვიდრეობის ნუსხაში მონაწილის, სტატუსს. მცხეთა წლების მანძილზე საფრთხეში მყოფ ძეგლთა სიაში ეწერა. მიზეზი იყო ის, რომ მდ. არაგვის ჭალაში, ე. წ. „დეცენტრალიზაციის“ დეკლარირებული ბუნდოვანი მოტივით, შეუფერებელი მასშტაბის მშენებლობა იყო გაჩაღებული, შენდებოდა სამხარეო რანგის ობიექტები.. მცხეთაში დღესაც ფუნქციონირებს საქართველოს ინტელექტუალური საკუთრების ეროვნული ცენტრი (საქპატენტი). საერთაშორისო ექსპერტების რეკომენდაციების შესრულების შემდეგ 2016 წელს მცხეთა ისევ ჩაეწერა ძირითად სიაში.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ქალაქ მცხეთაში გამოიკვეთა სხვადასხვა პროფილისა და რანგის ფუნქციათა ჭიდილი. უეჭველია, რომ მცხეთისთვის მრავალფეროვანი ფუნქციების გაღრმავების კვალდაკვალ ეს კონფლიქტი გამძაფრდება. გამოსავალი მდგომარეობს იმაში, რომ მცხეთამ ჩამოიცილოს მისთვის არაორგანული, პროფილური განვითარების დამაბრკოლებელი სამხარეო და მუნიციპალური რანგის ადმინისტრაციულ-მმართველობითი უფლებამოსილებები და ძალისხმევა მიმართოს იმ

ფუნქციების გასავითარებლად, რომლებსაც დედაქალაქის – და მთელი საქართველოს მასშტაბითაც – სხვა ქალაქი ვერ იტვირთავს. ამას ემატება კიდევ ერთი, მცხეთის მიმზიდველი გეოგრაფიული მდებარეობა.

აქედან გამომდინარე, ლოგიკურად ისმის კითხვა, სად შეიძლება შემოიფარგლოს მცხეთის შემცვლელი მუნიციპალური (რაიონული) და ადმინისტრაციული ცენტრი? **დუშეთი** (მთიულეთის ისტორიული ცენტრი) ამ ფუნქციას ვეღარ დაიბრუნებს, რადგან საბჭოთა პერიოდში საქართველოს სამხედრო გზის არაგვის ხეობაში ჩამოტანამ ეს ქალაქი დააუძლურა და თამაშგარე მდგომარეობაში ჩააყენა. დაბა **ჟინვალი** ამის ერთადერთი პრეტენდენტია. ამ მოსაზრებას რამდენიმე ფაქტორი ადასტურებს.

ისტორიულად ახლანდელი **ჟინვალის** წყალსაცავის ადგილას ქალაქი **ჟინვალი** მდებარეობდა. ბატონიშვილი ვახუშტი წერს: „ხოლო ჟინვანი არს შავისა და თეთრის არაგვის შესაკრებელს შორის ციხე შენი და მაგარი, და იყო ქალაქი და აწ უკმ არს“ [ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973, 534]. სწორედ აქ მნიშვნელოვან კვანძად იკვრებოდა შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს განსახლების ლოკალური სისტემების მთავარი საკომუნიკაციო ღერძები, რომლებიც მოემართებოდნენ შიდა ქართლიდან, მთიულეთიდან, ფშავ-ხევსურეთიდან, ერწო-თიანეთიდან და ხევიდან.

დღეს დაბა **ჟინვალი** თითქმის ფუნქციადაკარგული დასახლებაა, რომელიც სრულიად მოკლებულია განვითარების შესაძლებლობას. ის იზიარებს საბჭოთადროინდელ ჰიდრომშენებელთა მუშათა დაბების არასახარბიელო ხვედრს (ანალოგიური დაბა ჯვარი ენგურჰესის მშენებლებისთვის). **ჟინვალჰესის** მშენებლებისგან მიტოვებულ დაბას ადგილობრივი სოფლელები დაეპატრონენ. ამჟამად, დაბაში 2.000 კაცი ცხოვრობს, დემოგრაფიული სტრუქტურა „დაბერებულია“, ინფრასტრუქტურული ობიექტები არ ფუნქციონირებს. მაგალითად, დაიხურა საავადმყოფო, უმუშევართა რიცხვი გაიზარდა. დღესდღეობით, დაბის ერთადერთ რესურსს მისი უნიკალური მდებარეობა წარმოადგენს.

მცხეთის მიწათსარგებლობის გენერალურ გეგმაში (2015) ხაზგასმულია თვითმმართველი ქალაქ მცხეთიდან რეგიონული მასშტაბის მმართველობითი ფუნქციების ისტორიული ზონიდან გატანის საჭიროება. აქედან გამომდინარე მცხეთას

კულტურულ-სამეცნიერო მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაეზრდება და მცხეთა ჩვენი ქვეყნისათვის განსაკუთრებულ როლს დაიბრუნებს.

თუ მთიანეთის რეგიონის ცენტრ მცხეთას ჟინვალში გადავიტანთ მცხეთა გათავისუფლდება რეგიონის მეურვეობის მისთვის შეუფერებელი ტვირთისაგან, შესაბამისად, რეგიონული მასშტაბის ნაგებობების მშენებლობაც აღარ გახდება საჭირო. დაბა ჟინვალს ექნება მძლავრი ფუნქცია, ქალაქის სტატუსი და განვითარების შესაძლებლობა. პრაქტიკულად განხორციელდება საქართველოს ყველა მთავრობის მიერ არაერთგზის დელკარირებული დეცენტრალიზაციისა და სუბსიდირების რეგიონული პოლიტიკა. ამ ამოცანების გადაწყვეტა მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც მათ სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა აქვთ.

ცხადია, ამ საკითხის გადასაჭრელად ყველა არგუმენტი უნდა გაანალიზდეს და ეს წინადადება სათანადოდ უნდა დამუშავდეს. ისიც ცხადია, რომ ამ პროექტის წინააღმდეგი იქნება, სავარაუდოდ, ადგილობრივი ბიუროკრატია მაგრამ პოლიტიკური ნების შემთხვევაში ეს წინადადება განხორციელდება.

ანალოგიური ვითარებაა თვითმმართველ ქალაქ რუსთავში. მხოლოდ ის არის განსხვავება, რომ რუსთავის მუნიციპალიტეტი (რაიონი) არ არსებობს, რუსთავს გარს გარდაბნის მუნიციპალიტეტი აკრავს. ქ. რუსთავი უნდა განვითარდეს სხვადასხვა მიმართულების მიხედვით. საამისოდ არსებობს შემდეგი პირობები: გაუნაშენიანებელი ტერიტორიების სიმრავლე, უძრავი ქონების თბილისთან შედარებით დაბალი ფასი, საინჟინრო-ტექნიკური კადრების არსებობა, კარგი საინჟინრო-ტექნიკური და სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურა, დედაქალაქთან მჭიდრო კავშირები და ა. შ. სხვა მხრივ, რუსთავი, ისევე როგორც მცხეთა, უკიდურესად მჭიდროდ არის განლაგებული სამეურვეო რეგიონთან – ქვემო ქართლთან.

წინადადება აქაც მცხეთის ანალოგიურია – ქვემო ქართლის მართვის ფუნქციები გადაეცეს რეგიონის მიმართ მეტი-ნაკლებად ცენტრში მდებარე ქალაქ ბოლნისს. ამ მოსაზრების სასარგებლოდ რამდენიმე ფაქტორი „მუშაობს“:

მცხეთის ანალოგიურად, ქვემო ქართლის მართვის ფუნქციები, სასურველია, გადაეცეს ქალაქ ბოლნისს. თუ ეს განხორციელდება, ქ. რუსთავი ჩამოიცილებს მისთვის არაორგანულ ფუნქციებს, გააღრმავებს საკუთარ სპეციალიზაციასა და გააძლიერებს

აგლომერირების პროცესს. ქ. ბოლნისის განვითარდება და ის გახდება საქართველოს განსახლების უმნიშვნელოვანესი პუნქტი, ჯერ კიდევ ჩამოსაყალიბებელ „სამხრეთის ღერძზე“ . ერთ-ერთი საყრდენი დასახლება, წინმსწრები ურბანული და ეკონომიკური განვითარების ფოკუსი. ბოლნისის ფუნქციების გაზრდა ამ ქალაქის ისტორიული მნიშვნელობიდან და მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებული ქართული უმნიშვნელოვანესი ძეგლებიდან გამომდინარე, ტურიზმი მოიმატებს რაც რათქმაუნდა ეკონომიკის გაუმჯობესების საწინდარია. ასევე ბოლნისის მეტი ფუნქციონალური დატვირთვა შესაძლებელია თუ მას ქვემო ქართლის მიმართულებით აგრალურ ცენტრად ვაქცევთ, სადაც არის შესაძლებლობა რომ მოეწყოს რეგიონალური მაშტაბის სასაწყობე ბაზები სოფლის მეურნეობის პროდუქტებისა.

როგორც მცხეთის შემთხვევაში აღვნიშნეთ, აქაც მოსალოდნელია ადგილობრივი ნომენკლატურის სერიოზული წინააღმდეგობა. ამიტომ უნდა შემუშავდეს მცხეთისა და რუსთავის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების, მიზნობრივი რეორიენტაციის მუნიციპალური და დასაქმების პროგრამები. მცხეთის პროგრამა ორიენტირებული იქნება ტურიზმსა და სახელოვნებო მიმართულებებზე, ხოლო რუსთავმა უნდა დაიმკვიდროს წარმოების სფეროში ტექნოქალაქის, ბიზნეს-ინკუბატორებისა და „სტარტ-აპების“ ფუნქციები, პოზიტიური იქნება რეგიონული ლოგისტიკური ცენტრისთვის ადგილის ოპტიმალური შერჩევა.

თბილისის ურბანული განვითარების შეჯერებულ კონცეფციაში (2005) განხილულია ქვეყნის განსახლების სისტემა და დედაქალაქის ფუნქციურ-სივრცითი ურთიერთმიმართების კონკრეტული ფორმები: „თბილისის მნიშვნელობა ახალ ხარისხში აყავს აგრეთვე არსებულ გეოპოლიტიკურ ვითარებას, რომელიც საქართველოს განსახლების ღერძს უბრუნებს მისთვის ხელსაყრელი მდგომარეობის გამოყენების საშუალებას, აქცევს რა მას დასავლეთ-აღმოსავლეთის მიმართულების ტრანსკავკასიურ კომუნიკაციურ კავშირად.

თბილისისათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანი იქნება საქართველოს განსახლების მეორე, ე. წ. სამხრეთის ღერძის – ყარსი-ერზერუმის რკინიგზის გაყვანასთან დაკავშირებული მონაკვეთის განხორციელების საკითხი. ამ მიმართულებით განვითარდება შესაბამისი ინფრასტრუქტურა, ბუნებრივად განხორციელდება მხარის

არსებული პოტენციალის ათვისების პროცესი, მოხდება ეთნოდემოგრაფიული სახეცვლილებები, რაც, პროექტის სატრანსპორტო დერეფანი ევროპა-კავკასია-აზია განხორციელებასთან ერთად, აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით გააცხოველებს განვითარებას .

ყარსი-ერზერუმის სარკინიგზო მიმართულების განვითარება თბილისის და მისი შემოგარენისთვის მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისითაც, რომ, ტრანსნაციონალური მიმართულება მნიშვნელობას გააფართოვებს, რითაც სატრანსპორტო დერეფანი უფრო მაღალ კატეგორიაში (ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური) გადავა.

დანიშნულების, მიმართულებებისა და სიმძლავრეების თვალსაზრისით, განსახლების ღერძების მოსალოდნელი განვითარება განაპირობებს თბილისის ურბანული აგლომერაციის საერთაშორისო ფუნქციის მნიშვნელობასა და პოტენციალს მიმდებარე რეგიონში შინაარსობრივად განსაზღვრავენ თბილისის გამჭოლ, გარე კავშირებზე ორმხრივი მიმართულებით ორიენტირებულ გეგმარებით სტრუქტურას.

მარნეულის (სამხედრო) აეროპორტი (20 კმ). რუსთავის უპირატესობა კიდევ იმაში გამოიხატება, რომ ის თბილისის მეტროპოლური არეალის მთავარი სამრეწველო ცენტრია. ქალაქში არსებობს შიდა სარკინიგზო ტოტები, რომლებიც იქ გამავალ მაგისტრალურ სარკინიგზო ხაზს უკავშირდება. და ბოლოს, მ. ანდერსონი ყურადღებას ამახვილებს რუსთავის ადამიანურ რესურსებსა და საგანმანათლებლო დაწესებულებებზე.

ქალაქ რუსთავში რეგიონული რანგის ლოგისტიკური ცენტრის და თავისუფალი ეკონომიკური ზონის განთავსების ანდერსონისეული არგუმენტაცია დამაჯერებელი იქნებოდა, მას რომ არ აკლდეს მეტად მნიშვნელოვანი კომპონენტი – ამ ფუნქციის სივრცით-გეგმარებითი გადაწყვეტა საჭირო ფართობის მიახლოებითი ოდენობის ჩათვლით, ანუ უფრო კონკრეტული ადგილის მიჩენა, ამ ადგილის ურბანისტულ ანალიზთან ერთად. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს ამოცანა კონსულტანტის წინაშე დასმული არც ყოფილა. საქმე ისაა, რომ თანამედროვე ინტეგრირებული ლოგისტიკური ცენტრი, ზოგადად, ოპერირებს შემდეგი ძირითადი ფუნქციების ინტეგრირების საფუძველზე: საბაჟო ინფრასტრუქტურა, საფოსტო/საბანკო/სადაზღვევო სერვისები, ოფისები, ინტერმოდალური ტერმინალები, სასაწყობო მეურნეობა, სხვა თანმხლები

(ზოგადი) სერვისები (სასტუმროები, რესტორნები, საგამოფენო დარბაზები, სადემონსტრაციო პავილიონები, სავაჭრო ობიექტები, ტრეინინგ-ცენტრები, წარმოებები, ავტომობილების ტექნიკური მომსახურების სადგური, სარეკრეაციო ზონა და სხვ.).

ამდენად, თანამედროვე ინტეგრირებული, ინტერმოდალური ლოგისტიკური ცენტრი განვითარებული მრავალფუნქციური ორგანიზმია, რომლის სივრცით-გეგმარებითი გადაწყვეტა დიდ ტერიტორიულ რესურსებს მოითხოვს და მრავალ გარემოსდაცვით კომპონენტს უნდა ითვალისწინებდეს

რუსთავის ვარიანტი	
დადებითი მხარეები	უარყოფითი მხარეები
– არსებული ინფრასტრუქტურა სარკინიგზო ტოტის ჩათვლით – ტექნიკური პერსონალის კადრების ადგილზევე არსებობა – შრომითი რესურსების დეკონცენტრაციის ხელშეწყობა (უწინარესად თბილისის განტვირთვა)	– განვითარებისთვის არასაკმარისი ტერიტორიული რესურსები – მძიმე ეკოლოგიური ვითარება, ნაკვეთის „ქარზურგა“ მდებარეობა – რკინიგზის ტოტის სატრანზიტო ხასიათი – რუსთავის მეტალურგიული კომბინატის სავარაუდო სანიტარული დაცვის ზონის საზღვრებში არსებობა – IV თაობის ლოგისტიკური ცენტრისთვის შეუფერებელი ვიზუალური გარემო

არსებობს ლოგისტიკური ცენტრის განთავსების სხვა ვარიანტებიც. ერთ-ერთი მათგანი (ლოჭინის ვარიანტი) ორ ქვევარიანტად განიხილება: A ქვევარიანტი გულისხმობს რეგიონული რანგის კომპლექსური ინტეგრირებული რეგიონალური ცენტრის განთავსებას მდინარე ლოჭინის მარცხენა ნაპირზე, კახეთის გზატკეცილის მიმდებარედ. ამ ტერიტორიაზე დღეს უკვე ფუნქციონირებს განბაჟების ცენტრი, რაც

ლოგისტიკური ცენტრის ფორმირების პირველი ნაბიჯია. გერმანელი კონსულტანტების მიერ შემოთავაზებულია ე. წ. „აეროპორტის ქალაქი“ ამ ტერიტორიის სიახლოვეს თბილისის ადმინისტრაციული საზღვრების ფარგლებში. ამასთან, აეროპორტის ქალაქი, შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ხსენებული რეგიონული ლოგისტიკური ცენტრის სტრუქტურული ელემენტი. ამ ვარიანტის საპროექტო-სადიებო სამუშაოების დაწყებისას უნდა გავითვალისწინოთ საჭიერო ნავიგაციის მოთხოვნები, რაც აუცილებელია საბოლოო გადაწყვეტილების მიღებისათვის. ამ ვარიანტის წინასწარი შეფასება მოცემულია სამუშაო ჯგუფის მიერ შედგენილ სპეციალურ ცხრილში.

რეგიონული მასშტაბის ლოგისტიკური ცენტრის ფორმირების გარდაბნის ვარიანტი, რაც კარგა ხანია იწვევს ქართველი სპეციალისტების ინტერესს. იგი უკავშირდება ყარსი-თბილისი მშენებარე რკინიგზის თბილისი-ბაქოს სარკინიგზო ხაზთან მიერთების საკითხს. ამ ვარიანტით თურქეთიდან წამოსული ტვირთი თბილისში გავლის გარეშე წავა აზერბაიჯანის მიმართულებით. არსებულ სარკინიგზო მაგისტრალთან და საერთაშორისო ავტომაგისტრალთან გადაკვეთის კვანძი წარმოადგენს ტრანსკავკასიური ლოგისტიკური ცენტრის საუკეთესო სატრანსპორტო კომუნიკაციის წინაპირობას.

რეგიონალური ინტეგრირებული ლოგისტიკური ცენტრის ზემოთ განხილული ვარიანტები საჭიროებს სადიებო-საპროექტო სამუშაოების ჩატარებას, რომლის შემდეგ შესაძლებელი გახდება საბოლოო ოპტიმალური ვარიანტის დადგენა.

სხვა შესაძლო ვარიანტებთან ერთად, არსებობს კიდევ ერთი კონცეფტუალური წინადადება, რომლის მიხედვითაც ლოგისტიკური ცენტრი უნდა განთავსდეს თავისუფალ ტერიტორიაზე თბილისის აგლომერაციის ფარგლებში, რუსთავსა და გარდაბანს შორის, ფაქტობრივად, გარდაბნის მუნიციპალიტეტში (ვარდოსანიძე... 2012: 82). ამ ვარიანტის განსახორციელებლად საჭირო იქნება ახალი სარკინიგზო მონაკვეთის მარნეულის ახალი ლოგისტიკური ცენტრის გაყვანა. ამით შესაძლებელი გახდება თურქეთიდან აზერბაიჯანში, და პირუკუ, ტვირთების, თბილისში ტრანზიტული გავცლის გარეშე, გადატანა. ცხადია, ეს საკითხი უმაღლეს დონეზე და „საქართველოს რკინიგზის“ ჩართულობით უნდა გადაწყდეს. ამასთან, ამ რანგის პრობლემატიკა საფუძვლად უნდა დაედოს „საქართველოს სივრცითი მოწყობის გენერალური სქემის“

(„საქართველო 2030“) შემუშავების უკვე დაწყებულ პროცესს. ამ გეგმების განხორციელება არა მარტო თბილისისა და მისი შემოგარენის კონომიკური განვითარებისთვის იქნება უაღესად დადებითი შედეგის მომტანი არამედ, რეგიონისა და მთელი საქართველოსთვის.

დასკვნა

თბილისის ურბანული აგლომერაციისა და მეტროპოლური არეალის განვითარება დამოკიდებულია „საქართველოს სივრცითი მოწყობის პროექტის“ თანამიმდევრულ განხორციელებაზე. ურბანიზაციის პროცესის შემდგომი განვითარება ბუნებრივად გამოიწვევს თბილისის მეტროპოლური არეალის და საგარეუბნო ზონის, როგორც ფუნქციური რეგიონის, საზღვრების დაზუსტებას. ამ ამოცანის გადასაწყვეტად საჭიროა, ჩატარდეს კვლევითი სამუშაოები.

როგორ განვითარდება აგლომერაციის თითოეული სუბიექტი, დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ შეფასდება მისი შიდაგანვითარების რესურსები, როგორ განისაზღვრება სტრატეგიული სპეციალიზაციის მიმართულებები და განვითარების პრიორიტეტები.

აგლომერაციული ინტერესებიდან გამომდინარე, ქალაქ მცხეთისთვის სასურველი იქნება ქალაქის კულტურულ-შემეცნებითი, გასტრონომიული და რელიგიური ტურიზმის განვითარება. ის უნდა ჩაერთოს აგლომერაციის მასშტაბის სატრანსპორტო სისტემაში.

მომავალი სტრატეგიის შედეგად შემუშავებული კონცეფციის თანახმად, უნდა ჩამოყალიბდეს თვითმმართველ ქალაქ თბილისის ურბანული განვითარების პრიორიტეტული სტრატეგიული მიმართულებები: სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია, რომ ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და მოქალაქეთათვის ჯანსაღი გარემოს შექმნის მიზნით, დედაქალაქში უნდა შენარჩუნდეს და განვითარდეს ბუნებრივი ეკოსისტემები და საგარეუბნო ზონა („თბილისის მწვანე ფილტვები“). პოლიცენტრული სტრუქტურის გაძლიერების, ქალაქის განაშენიანების ქაოტური განვითარების შეზღუდვისა და ქალაქის უწყვეტად ნაშენი სივრცის შიგნით არსებული მიწის რესურსის გამოყენებით უნდა მოხდეს ქალაქის ინტენსიური, ანუ შიდატერიტორიული (კომპაქტური) განვითარება. მოწესრიგდეს შიდასაქალაქო სატრანსპორტო სისტემა, გაუმჯობესდეს უბნების ერთმანეთთან კავშირი. ამასთან, ქალაქის და მისი საგარეუბნო ზონის განაშენიანების დაგეგმვის სამუშაოების ფარგლებში აგლომერაციის განვითარებაზე ზეგავლენას ახდენს: წალკის (დაშბაშის) წყალსადენის გაყვანა ქალაქის სტრუქტურაში, განსაკუთ-

რებით ცენტრალურ უბნებში, არსებული, უფუნქციო კომერციული (ელიავას ბაზრობა, რკინიგზის სადგურის მიმდებარე ბაზრობა), ადმინისტრაციული, ინდუსტრიული (ასფალტის წარმოება) და მსხვილი ინფრასტრუქტურული (თბილისის ცენტრალური ნაგავსაყრელი) ობიექტების თბილისის პერიფერიული, ან ურბანული აგლომერაციის ფარგლებში გადანაწილება, სადაც ისინი შემდგომი სივრცითი განვითარების ლოკალურ ცენტრებად უნდა გადაიქცნენ, უნდა გადაწყდეს ტრანზიტული სარკინიგზო ხაზის ქალაქიდან გატანის საკითხი და, შედეგად, დედაქალაქის სივრცით-გეგმარებითი სტრუქტურის ინტეგრირება, ქალაქის განახლება და ქალაქთმშენებლობითი პირობების უზრუნველყოფა „ძველი თბილისის“ UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში შეტანის მიზნით.

ძალზე მნიშვნელოვანი საკითხია თბილისის რაიონებს შორის ტერიტორიების უფრო მოხერხებული გადანაწილება. სასურველია, შეიქმნას თბილისში ახალი დიდი რაიონი, რომლის ფუნქციონირება ბევრად მოხერხებული იქნება კონკრეტული ტერიტორიის ფარგლებში. ახალი რაიონი უნდა მოიცავდეს შემდეგ ტერიტორიას: დიდი დილომი, ე. წ. დილომი შვიდის დასახლებას, სავაჭრო ცენტრ „თბილისი მოლის“ მიმდებარე ტერიტორიას, სადაც კერძო ინდივიდუალური დასახლების დიდი სივრცე შეიქმნა, ასევე ქოში გორის დასახლებას, სოფელ დილომს და მის მიმდებარე სოფლებს – დიდგორსა და თელოვანს, ვაშლიჯვრის დასახლებას, ცენტრით დიდი მასივს. ახალი რაიონის ყველა უბანი ტერიტორიულად კომპაქტურად შეკავშირებული იქნება და ადგილობრივი მოსახლეობისთვის საკმაოდ ხელსაყრელ პირობებს შექმნის. დღეის მდგომარეობით კი ზემოთ ჩამოთვლილი დასახლებების დიდი ნაწილი წარმოადგენს საბურთალოს რაიონს, ხოლო დიდი მასივი დიდუბის რაიონს, რაც, ტერიტორიული თვალსაზრისით, საკმაოდ მოუხერხებელია.

აღსანიშნავია ტერიტორიის რაიონული დაყოფის კიდევ ერთი არასწორი ფაქტი. დღეისათვის განაშენიანების აქტიურ ზონას წარმოადგენს ლისის ტბის მიმდებარე ტერიტორია, ზემო და ქვემო მუხაწყაროს სააგარაკე დასახლებები, სოფელი თხინვალა, სოფელი ლისი და წოდორეთი, სოფელი მსხალდიდი, ბევრეთი. ეს დასახლებები მცხეთის რაიონს ეკუთვნის, მაშინ, როდესაც უშუალოდ ემიჯნება ვაკის რაიონს, კერძოდ, ნუცუბიძის პლატოს. ამ პრობლემის სწორი გადაწყვეტა მიგვაჩნია, თუ დასახლებული

სოფლები მცხეთის რაიონიდან თბილისის ადმინისტრაციულ ფარგლებში შემოვა, ვაკის, ან საბურთალოს რაიონის ფარგლებში. ცხადია, ტერიტორიის გადანაწილება ადმინისტრაციულად ასეთი დაყოფით მოსახერხებელი იქნება არამარტო ადგილობრივი მოსახლეობისთვის, არამედ ტერიტორიის ობიექტური განაწილებისთვის, აღნიშნული ტერიტორიის უკეთესი განვითარებისთვის.

თვითმმართველ ქ. რუსთავის ურბანული განვითარება, საერთო აგლომერაციული ინტერესებიდან გამომდინარე, უნდა წარიმართოს შემდეგი სტრატეგიული მიმართულებებით: განვითარდეს რეგიონული მნიშვნელობის ტექნოპოლისის ფუნქციები, ჩამოყალიბდეს აგლომერაციული მასშტაბის ინტეგრირებული სატრანსპორტო სისტემა და გაღმავდეს საზღვრებშორისი თანამშრომლობა.

გარდაბნის მუნიციპალიტეტის განვითარება, საერთო აგლომერაციული ინტერესებიდან გამომდინარე, სასურველია, წარიმართოს პრიორიტეტული მიმართულებებით.

ამდენად, თბილისის ურბანული აგლომერაციის ოთხივე სუბიექტის პერსპექტიული ჰარმონიზებული და ეფექტიანი განვითარება მოიაზრება 7 ურთიერთგანმაპირობებელი მიმართულებით:

I. აგლომერაციის სუბიექტების მოქმედი, დასამტკიცებელი და შესამუშავებელი ქალაქმშენებლობითი დოკუმენტაციის ჰარმონიზება საერთო აგლომერაციული ინტერესების გათვალისწინებით;.

II. აგლომერაციის თითოეული სუბიექტისათვის სტრატეგიული პრიორიტეტების რეალიზება მიზნობრივი გეგმების, პროგრამებისა და პროექტების მეშვეობით;

III. თბილისის ურბანული აგლომერაციის (ტრანსმუნიციპალური) სივრცითი მოწყობის გეგმისა და ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიის შემუშავება;

IV. აგლომერაციული მასშტაბის ინტეგრირებული სატრანსპორტო და სხვა საინჟინრო ტექნიკური კომუნიკაციების სისტემების განვითარება;

V. აგლომერაციასთან დაკავშირებული ქალაქმშენებლობითი დოკუმენტაციის ინტეგრირება საქართველოს სივრცითი მოწყობის შესამუშავებელ პროექტში;

VI. აგლომერაციის მართვის ოპტიმალური ინსტიტუციონალიზება „დედაქალაქის ოლქის“ ფორმატში.

VII. აგლომერაციის განვითარების მონიტორინგი ურბანული ინდიკატორების მეშვეობით.

საქართველოში სწრაფი ტემპით მიმდინარე ცვლილებების მთელმა კასკადმა, კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების დაშლამ, კერძო საკუთრების აღდგენამ მიწაზე, პრივატიზაციის პროცესმა XX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს ერთგვარი ქაოსიც შექმნა. სოციალისტური წყობიდან თავისუფალ ეკონომიკურ წყობაზე გადასვლა საკმაოდ რთული და ქაოტური სახისა აღმოჩნდა საქართველოს მოსახლეობისათვის. ამას დაერთო ეკონომიკური და სოციალური პრობლემები, ეს სირთულეები აისახა ურბანულ განვითარებაზეც. თბილისის და მისი აგლომერაციის სწორი განვითარებისთვის მნიშვნელოვანია სწორი სახელმწიფო პოლიტიკის წარმართვა რაც სამეცნიერო კვლევებს უნდა ეფუძნებოდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბესაძე ნ., ხელოსნური წარმოება და ხელოსანთა ყოფა საქართველოს ქალაქებში. XIX ს. II ნახ. – XX ს. დასაწყისი. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა, თბილისი, 1986.
2. ბერიძე.თ. თბილისი. თბილისი 2013
3. ბერიძე. თ. სოციალური ტენდენციები სართველოში. 2004
4. ბაინდურაშვილი რ., რას გვპირდებიან „ურბანისტები“? გაზ. „თბილისი“, 1990, 9 აგვისტო.
5. ბალახაშვილი ი., ძველი თბილისი, თბილისი, 1951.
6. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, თბილისი, 1973.
7. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები. მასალები ავტორის არქივიდან. წიგნი 8, თბილისი, 1975.
8. გაჩეჩილაძე რ., მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და მისი სოციალურ-პოლიტიკური შედეგები, თბილისი, 1997.
9. გეგეშიძე მ., ქართული ხალხური ტრანსპორტი. სახმელეთო ხალხური საშუალებანი, I, თბილისი, 1956.
10. გვენეტაძე ლ., მეფრინველეობის ინტენსიფიკაცია ქვემო ქართლის ბარის საგარეუბნო ზონაში. საქართველოს სოფლის მეურნეობა, N11, თბილისი, 1976.
11. გვრიტიშვილი დ. მასალები ქართველი გლეხების ისტორიიდან თბილისი 1979
12. გრიშაშვილი. ი . ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოჰემა თბილისი 2012

13. დიასამიძე ლ., ბოსტნეულის წარმოების კონცენტრაციის ეკონომიკური ეფექტურობის შესახებ. საქართველოს ეკონომისტი, N7, თბილისი, 1961.
14. დუმბაძე მ. ფეოდალური საქართველოს ეკონომიკური განვითარების საკითხები თბილისი 1978
15. ვარდოსანიძე ვ., მიძიგური პ., ჩხეიძე ნ., დედაქალაქის მეტროპოლური არეალის ფორმირების საკითხი (მეოთხე „თაობის“ ლოგისტიკური ცენტრის ლოკალიზაციის წინადადება). არქიტექტურისა და ქალაქთმშენებლობის თანამედროვე პრობლემები. საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის არქიტექტურის, ურბანისტიკისა და დიზაინის ფაკულტეტის სამეცნიერო-ტექნიკური ჟურნალი, N2, თბილისი, 2012.
16. თბილისი. ეკონომიკურ-გეოგრაფიული გამოკვლევა, თბილისი, 1989.
17. თბილისის ურბანული განვითარების შეჯერებული კონცეფცია. ქ. თბილისის მერიის ურბანული დაგეგმარების საქალაქო სამსახური, 2005.
18. თოთაძე ა., საქართველოს მოსახლეობა მეორე და მესამე ათასწლეულების მიჯნაზე, თბილისი, 1999.
19. თოფჩიშვილი რ., გვიმრაძე თ., ეთნოლოგიური თბილისი, თბილისი, 2017.
20. თოფჩიშვილი რ., ხალხთა მიგრაციები, თბილისი, 2015.
21. თოფჩიშვილი რ., 2010 ??? რომელი წიგნი???
22. იაშვილი ნ., თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის ეკონომიკა და ორგანიზაცია, მასალები თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის შესასწავლად, თბილისი, 1959.
23. კაკურია შ., ქ. თბილისის მოსახლეობა 1803-1970 წწ., თბილისი, 1979.
24. კალანდაძე რ., თბილისის ფუნქციონირი, თბილისი, 2005.
25. კანდელაკი ბ., თბილისის მიდამოების გამწვანებისათვის, სოციალისტური სოფელი, N8, 1951.
26. კაცაძე ა., დედაქალაქის მოსახლეობის მიგრაცია, გაზ. „თბილისი“, 1986, 3 თებერვალი.
27. კაცაძე ა., მოსახლეობის მიგრაცია და საქართველოს საშუალო ქალაქების სოციალური განვითარების პრობლემები, თბილისი, 1983.

28. კვაჭაძე გ., მებოსტნეობის მდგომარეობა ქ. თბილისის საგარეუბნო ზონაში და მისი განვითარების პერსპექტივები, მასალები თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის შესასწავლად, თბილისი, 1959.
29. კვერენჩილაძე რ., თბილისი-რუსთავის სამრეწველო კვანძი. საქართველოს ტრანსპორტის გეოგრაფიული პრობლემები, თბილისი, 1976.
30. კიმოთაძე შ., თბილისის ქალაქისპირა სასოფლო-სამეურნეო ზონის კოლმეურნეობათა წარმოებითი მიმართულების მოკლე ანალიზი საკოლმეურნეო მეფრინველეობის განვითარების პერსპექტივათა დასახვის თვალსაზრისითი, საქართველოს სახელმწიფო სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის შრომები, თბილისი, 1964, ტ. 61-62.
31. კოდუა ე., ჭანუყვაძე გ., ვიაზოვი ო., წულაძე გ., ნიჟარაძე თ., ლოგუა გ., აქტუალური დემოგრაფიული პრობლემები და ქართული სინამდვილე“, ჟურ. „ცისკარი“, თბილისი, 1983.
32. გაზ. „კომუნისტი“, 1922, 30 ივნისი.
33. გაზ. „კომუნისტი“, 1989, 5 დეკემბერი.
34. კუპატაძე ბ., საქართველოს ხელისუფლების ისტორია, თბილისი, 2009.
35. კუჭუხიძე ალ., საქართველოს საქალაქო და საგარეუბნო სამგზავრო ტრანსპორტი და მისი განვითარების პრობლემები, სახალხო მეურნეობის ეკონომიკისა და დაგეგმვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. საქართველოს ეკონომიკის პრობლემები, თბილისი, 1969, ტ. 4, ნაკვ. 1.
36. მამნიაშვილი ა., სოფლის მეურნეობის წარმოების ინტენსიფიკაციისა და კონცენტრაციის ზოგიერთი მაჩვენებელი ქვემო ქართლის ბარის საგარეუბნო სოფლის მეურნეობის ზონის სპეციალიზებულ საბჭოთა მეურნეობებში, საქართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, თბილისი, 1973, ტ. 5-6.
37. მდინარაძე ლ., მეურნეობათაშორისო მიწათმოყვობის მეთოდოლოგიის ძირითადი საკითხები საგარეუბნო ზონაში, სახალხო მეურნეობის ეკონომიკისა და

- დაგეგმვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. საქართველოს ეკონომიკის პრობლემები, თბილისი, 1967, ტ. 2, ნაკვ. 2.
38. მესხია შ. საისტორიო ძიებანი თბილისი 1986
39. მინდაძე ნ., ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა, თბილისი, 2013.
40. მჭედლიშვილი გ., ნუ გადააქცევთ თბილისს ქართველთაგან მიტოვებულ დედაქალაქად, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1989, 22 აპრილი.
41. რეკომენდაციები საქართველოს სოფლის მეურნეობის გაძღოლის სისტემების შესახებ, თბილისი, 1982.
42. რობაქიძე ა., ეთნოსი და მიგრაცია, გაზ. „თბილისი“, 1988, 4 აგვისტო.
43. რონდელი ა., ქალაქის გეოგრაფია, თბილისი, 1990.
44. რუხაძე ჯ., ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში. ბერიკაობა-ყეენობა, თბილისი, 1999.
45. სადღობელაშვილი ქ., გვიანდა იქნება... სამი შეკითხვა აკაკი ბაქრაძეს, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1988, 7 ოქტომბერი.
46. გაზ. „სამგორი“, 25 ნოემბერი, 1969.
47. საქართველოს კონსტიტუცია. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული. 1918-1921, თბილისი, 1990.
48. საქართველოს მთავრობის 2014 წლის 13 მარტის N226 დადგენილებით დამტკიცებული „საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის მართვის სტრატეგია“.
49. საქართველოს მოსახლეობის 1989, 2002 და 2014 წლების საყოველთაო აღწერების მასალები.
50. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები. ტ. 1, თბილისი, 2003.
51. საქართველოს რეგიონული განვითარება. დიაგნოსტიკური მოხსენება. საქართველოს რეგიონული განვითარების სამთავრობო კომისია, თბილისი, 2010.

52. საქართველოს რეგიონული განვითარების 2010-2017 წწ. სახელმწიფო სტრატეგია. საქართველოს რეგიონული განვითარების სამთავრობო კომისია, თბილისი, 2017.
53. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. საქსტატი. N11-2066.
54. საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის მინისტრის 2001 წლის 16 აგვისტოს N297/ნ ბრძანება „გარემოს ხარისხობრივი მდგომარეობის ნორმების დამტკიცების შესახებ“.
55. საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის მინისტრის 2003 წლის 6 ოქტომბრის N234/ნ ბრძანებით დამტკიცებული სანიტარიული წესები და ნორმები „წარმოებების, ნაგებობებისა და სხვა ობიექტების სანიტარიული დაცვის ზონები და სანიტარიული კლასიფიკაცია“.
56. სონდულაშვილი ა., საქართველოს ქალაქების საგარეუბნო ზონათა ისტორია, თბილისი, 1997.
57. სონდულაშვილი ჯ., აღმოსავლეთ საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. დიდი ხეობა, წ. I, თბილისი, 1969.
58. სურგულაძე. ა. სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ბათუმი 2011
59. გაზ. „ტრიბუნა“, 1922, 27 ივნისი.
60. ტფილისის სოციალისტური რეკონსტრუქციისათვის. ქალაქის აგეგმვის პროექტის განხილვასთან დაკავშირებით, ტფილისი, 1934.
61. შავდია გ., თბილისის გენერალური გეგმის ისტორია და მიმოხილვა. ჟურნ. ურბანი, თბილისი, 1995, მაისი.
62. ფუტყარაძე. თ მიგრაციის პრობლემები, განსახლების პერსპექტივები. ბათუმი. 2000
63. ფუტყარაძე .თ ეთნოკულტურული პროცესები პოლიეთნიკურ რეგიონებში. ბათუმი 2001
64. ჩარკვიანი კ., განცდილი და ნააზრევი, თბილისი, 2004.
65. ჩიქოვანი თ., ამიერკავკასიის ხალხურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ისტორიიდან, თბილისი, 1967.

66. ჩიჯავაძე ლ., კოჯრის ელექტრო რკინის გზა „კერგზა“, ტფილისი, 1931.
67. ძიძიკაშვილი ნ., კიკაბიძე კ., ნადარეიშვილი ნ., სივრცითი მოწყობა და რეგიონული განვითარება. რეგიონული განვითარების პროგრამა (GARF-RD), N2, თბილისი, სამოქალაქო საზოგადოების ინსტიტუტი, 2016.
68. ჭელიძე ს., ბოსტნეული მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის ზოგიერთი საკითხი თბილისის საგარეუბნო ზონის საბჭოთა მეურნეობებში, მიწათმოქმედების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, თბილისი, 1961, ტ. XII.
69. ჯალაბაძე გ., მემინდვრეობის კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოში, თბილისი, 1986.
70. Гогобашвили Я. С., Правда о Тифлисе, Тифлис, 1897.
71. Грузинская ССР. Административно-территориальное деление, Тбилиси, 1949.
72. Джаошвили В. Ш., Урбанизация Грузии, Тбилиси, 1978.
73. Вардосанидзе В. Г., Дзидзигური П. И., Некоторые вопросы формирования Тбилисской групповой системы населённых мест. Труды Грузинского Политехнического Института, 1981, № 3(235).
74. Кавказский календарь на 1910 год. LXV год, часть I, Тифлис, 1910.
75. Научно-технический отчёт: «Развитие Тбилисской агломерации». Тбилиси, 1978.
76. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., т. LXIX, Тифлисская губерния, 1905.
77. Региональная Схема расселения на территории ГССР на период до 1991-2001 г.г., Тбилиси, 1979.
78. Сборник статистических сведений о Кавказе, т. I, ч. II, Тифлис, 1869.
79. Сборник статистических сведений о Кавказе, т. VI, Тифлис, 1880.
80. Справочник проектировщика. Градостроительство, Москва, 1963.
81. СССР. Демографический диагноз. Сборник статей, Москва, 1990.
82. Anderson M., Advisory Report: Tbilisi Metropolitan Area Development, 2011.

83. Anderson M., Concept Note on a Regional Logistics Center in Rustavi. December, 8, 2010.
84. Atkinson A., Support to Metropolitan Governance – Georgia. Final Report. April, 2011.
85. EU Capital Cities Study, 2003.
86. Georgia. Urbanization Review. Towards Urban Sector Strategy. Georgia's Evolving Urban System and its Challenges. The World Bank, July, 2014.
87. Giely Jean-Manuel. Tbilisi Sustainable Urban Transport Strategy 2015-2030. December, 2015.
88. International Civil Aviation Organization (ICAO), 1944: Convention on International Civil Aviation.
89. Metropolis Vilnius-Kaunas., Strateginio plano Vilnius-Kaunas pirminiai pasiulumai. Vilnius-Kaunas, 2002 (ლიტვურ ენაზე).
90. Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010. Towards a Framework for Spatial Development in the Baltic Sea Region. Third Conference of Ministers for Spatial Planning and Development. Tallinn, 1994.